

מחקרי מועצת תנועות הנוער

מדן ועד אילת

תנועות הנוער קולטות עלייה ופועלות בפריפריה

נעם אבן

נעם אבן

מדן ועד אילת

תנועות הנוער קולטות עלייה ופועלות בפריפריה

מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל

ראו אור בסדרה:

אוגדן ראשון

1. המסע אל ההגשמה החדשה בתנועות הנוער, לחנך לערכים ולא לצורות, נעם אבן, 2014.
2. הזדמנות למנהיגות, מנהיגות וחינוך למנהיגות בתנועות הנוער, נעם אבן, רקפת הימן זהבי, אבי בורגר, 2016.
3. עין משוטטים, ראשית הטילים בתנועות הנוער 1912–1942, גיל גרטל, 2016.
4. צפונה ונגבה, טיולי תנועות הנוער בישראל, תמונת מצב 2015, רקפת הימן זהבי, 2017.
5. חינוך מאפשר. החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים, מחנות הקיץ כמקרה בוחן, רקפת הימן זהבי, גיל גרטל, 2017.
6. מתבגרים בתנועה. קורסי הדרכה בתנועות הנוער, גיל גרטל, שירה פאר, קרן בן נון, 2018.

אוגדן שני

1. קשר כפול, מהתנועה לכיתה, מיה ויזל, 2020.
2. שיחות על הגשמה בתנועות הנוער 2019–2020, נעם אבן, 2021.
3. דרך ערך, התנרבות לשנת שירות בתנועות הנוער כדרך למעורבות בחברה הישראלית, רקפת הימן זהבי, 2021.
4. תנועות הנוער ותנועות הבוגרים – מאידאולוגיה למעשה, ורד האס, 2021.
5. מדן ועד אילת, תנועות הנוער קולטות עלייה ופועלות בפריפריה, נעם אבן, 2022.

מחקרים נוספים עומדים להתפרסם בקרוב.

מחקרי מועצת תנועות הנוער

מדן ועד אילת
תנועות הנוער קולטות עלייה
ופועלות בפריפריה

נעם אבן

מדן ועד אילת

תנועות הנוער קולטות עלייה

ופועלות בפריפריה

נעם אבן

עריכה מדעית: ד"ר ניר מיכאלי, רקטור מכללת אורנים לחינוך

צוות מחקרי מועצת תנועות הנוער: אבי בורגר, ד"ר ורד האס, רקפת הימן-זהבי,
ד"ר מיה ויזל, ארזה לבון-גילת.

עריכה לשונית: שלמה אבן

עימוד: יהודית שטרנברג

עיצוב כריכה: ענת שטיינברג

הדפסה: דפוס חבצלת

הערה: הספר נכתב בדרך כלל בלשון זכר, זאת מטעמי אחידות. הכוונה תמיד
לכל המינים.

© כל הזכויות שמורות למועצת תנועות הנוער בישראל ולצוות הדידקטי בע"מ

הוצאת מועצת תנועות הנוער בישראל

מסת"ב 978-965-92804-4-5 ISBN

דצמבר 2022 כסלו תשפ"ג

הספר נדפס בישראל 2022

תוכן העניינים

7	הקדמה
13	מבוא היסטורי הבסיס – תנועות נוער בתקופת 'היישוב' ועד ראשית
13	המדינה
15	תנועת הנוער העובד
19	תנועת המחנות העולים
23	תנועת השומר הצעיר
25	תנועת הצופים (הסתדרות הצופים העבריים)
29	תנועת בני עקיבא
34	סיכום פרק המבוא
37	שער ראשון. שנים ראשונות, הצהרות ומעשים
37	תחילת שנות ה-50 – עלייה המונית לישראל
	הצהרות, החלטות ופעולה בשטח – תנועות הנוער במפעל
46	קליטת העלייה
46	תנועת הנוער העובד
70	תנועת המחנות העולים
85	תנועת השומר הצעיר
109	תנועת הצופים (הסתדרות הצופים העבריים)
118	תנועת בני עקיבא
125	סיכום השער
	שער שני. בחלוף קרוב ליובל שנים, שנות ה-90 –
147	עידן חדש
158	תנועת הנוער העובד והלומד

169	תנועת הצופים
178	תנועת השומר הצעיר
184	תנועת בני עקיבא
190	תנועת המחנות העולים
194	תנועת המכבי הצעיר
197	תנועת הנוער של האיחוד החקלאי
202	תנועת הנוער הלאומי
207	צופי שב"א
221	דיון. לקראת סיכום
225	דיון מסכם
231	שער שלישי. אפילוג
	'נעים ביחד' – הנגשת תנועות הנוער לילדים ובני נוער
231	ממשפחות החיות בעוני ובשוליות חברתית
239	רשימת מקורות

הקדמה

בשנת 1949, אחרי כמה חודשים בהם עסק בהדרכת עולים, הסתובב יוסף גור אריה בין שבטי צופים במרחב תל אביב ובמרכז הארץ. יוסף, בוגר פעיל בהסתדרות הצופים העבריים בישראל [כשמה של התנועה באותם ימים. נ.א.], היה עדיין נלהב ממחנה בו השתתף, במסגרתו דובר רבות על תפקידה המרכזי של התנועה בקליטת ילדי העולים ובני הנוער אשר צמאים להדרכה, שתסייע להם להתחבר לבני הארץ הוותיקים.

המציאות בשבטי הצופים בהם ביקר הובילה אותו לכתוב לעלון התנועה 'היה נכון'. בגיליון ראש השנה תש"י (ספטמבר 1949) התפרסמה כתבתו במדור 'במעגלי קליטה', בה תיאר סיור שערך בשבטי התנועה:

כמעט שלא מצאתי נער עולה. לשווא חיפשתי סימן של פרצוף שונה באותם הפרצופים הצבריים המובהקים. ... אותו רגע צצו בזיכרוני שיחות באותו מחנה, בהן דובר על 'קליטה', 'קליטה', ו'קליטה' ... זכות הקיום של התנועה תימדד ביכולתה לענות על תביעות השעה. היא חייבת להסתגל לפעולה גדולה ורחבה... איך אפשר להצדיק את קיומו של שבט בן 150 חבר, למשל, בשעה שבמרחק מה ממנו חיים מאות בני נוער ללא טיפול, ללא הדרכה וללא כיוון לחיים פוריים? האם ברור לנו מה אנו עתידים לקצור ברבות הימים עקב הזנחה זו? תיחלץ התנועה לעבודת קליטה זו. תהא זו עבודה של 'בכל נפשך ובכל מאודך', בלי התחשבות

בזמן ובתנאים, יש ליצור הכול מהתחלה. יש להשקיע בעבודה זו לב חם, מחשבה ערה ורצון ברזל. והשאר יבוא מאליו. העיקר לתת את התנופה הראשונה, להתמיד בקצב ולהגבירו בהדרגה. פעולה כזו תביא את 'התנועה' לתנועה מחודשת, תזרים דם חי לעורקיה שהחלו 'מסתיידים'. היא תוכיח לה, שאכן היא מצדיקה את קיומה, שהיא פועלת ויוצרת ולכן יש לה זכות לחיות ולהתקיים כתנועת נוער עברית במדינת ישראל.

חמישים ושתיים (52) שנים מאוחר יותר, בינואר 2001, התפרסמה כתבה של ראי סער בעיתון 'דבר' תחת הכותרת 'תנועות נוער' ונושאה: בעפולה נחנך שבט לעולי אתיופיה ובקרוב יוקמו שבטים לילדי העולים מחבר המדינות. ב'מעריב' כתב משה לוי "שבט אדיס פורש כנפיים." בעפולה עילית נחנך שבט צופי שב"א (שילוב בני אתיופיה), שבט 'אדיס'. רכזת מהתנועה וארבע בנות נחושות, בנות הקהילה האתיופית, שפעלו בשכונה למעלה משנה במסגרת תוכנית שיתוף של תנועת הצופים, הרימו את הדגל. בטקס הפתיחה מנה השבט כ-70 חניכים וחניכות ו-12 מדריכות צעירות. נראה בהמשך שתנועת הצופים ספגה ביקורת והתנגדויות להקמת השבט, לצד שבחים על הפעילות המאתגרת שנושאת פירות. אולם, ברור שנעשה מעשה. התפתחה והתרחבה פעילות בקרב נוער עולה בשכונות.

היה זה יום משמעותי בתהליך אטי, הדרגתי ומורכב של פעילות עם עולים חדשים בפריפריה. תהליך ששותפות לו תנועות הנוער באותן שנים. שאלת ההפרדה בין שבטים ותיקים לשבטי עולים, כמו ההחלטה בתנועות אחרות לפעול בתוך מרכזי קליטה ולהפעיל, ככל שניתן, מדריכים מקומיים, עולים חדשים בעצמם, תידון בהמשך ולא אכנס אליה בשלב הנוכחי.

במחקר שלפנינו אעסוק בשאלת הפעילות של תנועות הנוער בפריפריה ובתחום קליטת העלייה. בחרתי להתמקד בשני שערים.

השער הראשון, שנות העלייה ההמונית, שנות ה-50' במאה העשרים. השער השני, גלי העלייה ממדינות ברית המועצות ומאתיופיה בשנות ה-90' עד ראשית המאה העשרים ואחת. נבחן את ההחלטות וההצהרות של התנועות ונבחן את פעילותן המעשית. מדובר בעשורים של גלי עלייה גדולים, ששינו את פני החברה בישראל. לכן מיקדנו את המחקר בשני השערים בשנים אלה.

כאן המקום להבהיר, במהלך המחקר אדון בהדרכת נוער עולה ובפעילות בשכונות מצוקה ובעיירות פיתוח. הפעילות בפריפריה מלווה את תנועות הנוער לאורך כל השנים, בין אם בדיונים ובהצהרות ובין אם בניסיונות חוזרים ונשנים לפתוח סניפים ולחדש פעילות. אולם, במהלך שני גלי העלייה הגדולים הנידונים במחקר ניתן לראות היערכות של התנועות להיענות לצו השעה – קליטת העלייה – המוסכם הצהרתי על כולם. הילדים במרכזי העולים ובשיכונני העולים הם בבחינת תושבי הפריפריה במקומות בהם הם מרוכזים, בהיעדר הקשר היומיומי עם חניכי התנועות ובהינתן דרכי הדרכה שונות והתמודדות עם הכרת תרבות שונה. אזכיר בנושא זה, של ההתמודדות עם הפריפריה, את מחקרם של שפירא ואדלר (שפירא, אדלר, 1975) 'עולמן החברתי של תנועות הנוער', שפורסם כספר חולצה כחולה צווארון לבן, בו חידדו המחקרים את המכוונות של תנועות הנוער לאוכלוסיות מבוססות.

בשנות פעילותן של תנועות הנוער אין שאלה לגבי חשיבות הנושא ומחויבותן לפעולה. 'ביתנו פתוח לכל נערה ונער', סיסמת תנועת הנוער העובד והלומד [הנוער העובד, כשמו בשנות ה-50' המוקדמות. נ.א.], היא סיסמה שמבטאת את תפיסת התנועה, שחובתה לאפשר לכל ילד ונער בארץ ישראל להצטרף לשורותיה. לימים, כשהתנועות תעסוקנה בשאלת ההגשמה, הבחירה תישאר בידי חברי התנועה ולא יהיה חיוב לצאת להגשמה, כחלק מהתפיסה ש'ביתנו פתוח לכל נערה ונער' ולא לכל אחד ואחת יתאים לצאת ממסגרת הבית

(שלעיתים הנער הוא המפרנס בו) להתיישבות. מבחינה הצהרתית, הסיסמה יכולה להתאים לכל תנועת נוער בישראל – לא חוסמים הצטרפות חניכים. ובהקשר זה, של הזמנת כל נער ונערה להצטרף לתנועת הנוער, נזכיר את הדיון בבית ברל בשנת 1951, שעסק במשבר תנועות הנוער ובמהלכו אמרה טוני הלה, מנהלת תיכון חדש בתל אביב: "הנוער בישראל אוהב מאוד את העלייה. פחות מזה את העולים" (דברי שיח, 1951). אמירה שעוד תשוב ותעלה, ברקע הדיון, בסקירת הפעילות התנועתית הלכה למעשה.

במהלך המחקר נפגשתי עם פעילים מרכזיים בתנועות הנוער בשנות ה-50' ובשנות ה-90'. פעילי שנות ה-50' רואיינו במסגרת עבודה לתואר שני שכותרתה: "הצהרות ומעשים, תנועות הנוער במעברות ובשיכוני העולים 1951-1953", שהגשתי ב-1993. פעילי שנות ה-90' וראשית המאה ה-21 רואיינו בשנת 2022. בחרתי לראיין פעילים על פי קריאת חומרים ומיקוד לתקופות שמצאתי כי ראוי להתעמק בהן. אפשר שחטאתי לפעילים שלא רואיינו וייתכן שדברים שהם זוכרים ומנתחים היום יכולים היו לסייע בגיבוש התובנות אליהן הגעתי. אולם, בכל מחקר חייבים להחליט על היקפים וסדרי עדיפויות וכך גם במחקר הנוכחי.

מקור משמעותי במחקר שמשלב היסטוריה עם עדויות אישיות הם הארכיונים. ראשית ראוי להבהיר כי בהקשר של תנועות הנוער ארכיון אינו רק מקום בו מרוכזים פרוטוקולים וסיכומי דיונים בוועידות ובמועצות. מרבית התנועות העבירו לשמירה בארכיונים חוברות הדרכה ועלונים של התנועה ושל סניפים בה. תיאורי מפעלי התנועה ושגרת הפעילות בסניפים, כפי שהם עולים מקריאת עלונים וחוברות הדרכה, מאפשרים הצצה לעולם התרבותי ולנושאים שמעסיקים את התנועות בתקופה זו או אחרת. אציין כי רק חלק מתנועות הנוער יכולות להתגאות בארכיון מקיף ומלמד. בארכיון יד טבנקין נמצאים החומרים של מועצת תנועות הנוער ושל תנועות

המחנות העולים, הנוער העובד והלומד והצופים (יש בארכיון מידע גם על תנועות נוספות, אולם לא כארכיון תנועתי מסודר). המידע נגיש מאוד והחיפוש נוח ומהיר. ארכיון תנועת השומר הצעיר ביד יערי, גבעת חביבה, מסודר וידידותי והחיפוש בו מעלה מידע מעניין, חשוב ומלמד. תיקי המזכ"לים השמורים בארכיון מלמדים על הלכי רוח תנועתיים בתקופותיהם. ארכיון מכון לבון מאפשר גישה לתיעוד של פעילים בתק"ם ובהסתדרות שהיו בקשרי עבודה עם הנוער העובד והלומד ותנועות נוער נוספות. בארכיון הקיבוץ הדתי בקבוצת יבנה ניתן למצוא מידע על בני עקיבא, בעיקר בשנות המדינה הראשונות, והחיפוש מסודר ונוח. ארכיון הציונות הדתית באוניברסיטת בר אילן מרכז חומרים רבים, אולם חומרים מ-30 השנים האחרונות על אודות תנועת בני עקיבא עדיין לא מוינו ואינם נגישים. הארכיון הציוני המרכזי מידע רב ומגוון על מחלקות הסוכנות היהודית וקשרי העבודה עם תנועות הנוער. סיכומי נציגי המחלקה שביקרו בהשתלמויות ובסניפים מאפשרים הבנה של הקשיים עימן התמודדו התנועות בפעולה במעברות ובשיכוני העולים. אבקש להודות לצוותי הארכיונים על מענה מסביר פנים, יעיל וידידותי.

אשר לציון המקורות במהלך הטקסט: בהינתן שהמחקר מתפרסם במהדורה ידידותית לקורא ולא כמחקר אקדמי, שמתחייב להקפיד בו על כללי הערות שוליים ועל קוצו של יוד, בחרתי לציין את מרבית מראי המקום בסוגריים, ברצף הטקסט. למותר לציין כי ברשימת המקורות מופיע הפירוט המלא של כל אחד מהמקורות ושמו המלא של כל ארכיון, לצד רשימה מפורטת של השיחות והראיונות שערכתי במהלך המחקר.

ארשה לעצמי לנצל במה זו ולפנות לתנועות בבקשה להשקיע בתיעוד. הנגשת מידע על פעילות תנועות הנוער תאפשר כניסה לנושאים רבים, שמשמעותיים לתולדות הציונות ומדינת ישראל.

בשער האחרון של הספר אציג בקצרה את תוכנית 'נעים ביחד'. מיזם משותף לג'וינט ישראל, משרד החינוך מינהל חברה ונוער, משרד הרווחה והביטחון החברתי ומועצת תנועות הנוער בישראל. מצאתי כי התוכנית מהווה אפילו למחקר היסטורי על תנועות הנוער והפריפריה. זו תוכנית עכשווית, שנסמכת על ניסיון העבר וידע מקצועי ומלמדת על תהליכים של מחשבה, תכנון וליווי מקצועי, במגמה לקדם במשותף מהלכים עתידיים ומתמשכים של פרויקט חינוכי חברתי מאתגר.

לפני שניגש למלאכה מתבקש להודות למזכ"לים 'מפעם', לפעילים ולמתנדבים שהסכימו ברצון לפנות זמן ולשתף אותי בימים רחוקים, זכורים לטובה אצל כולם, של פעילותם בתנועות. חברי הנהלת מת"ן, כדרכם, ענו לשאלות וסייעו בכל מה שביקשתי. תודה מיוחדת לנפתלי דרעי מזכ"ל מת"ן שמיטיב להבחין ברקויות ולייעץ בכיווני המחקר, לשלומית רונן ליבנה שבזכות ניסיונה וזיכרונה המשובח חיברה אותי לדמויות משנות ה-90, פעילים שלא הייתי מגיע אליהם ללא התיווך שלה, ולטל מדר שהאירה עיניי בהיכרות עם תוכנית 'נעים ביחד'.

תודה לשירלי מודן מהצוות הדידקטי על תיאומים וסיוע מנהלי ולשלמה אבן, אחי, העורך הוותיק של מחקרי מועצת תנועות הנוער, על הסרת מכשולים לשוניים מהדרך. הקריאה וההערות המלמדות של ד"ר ניר מיכאלי אפשרו לעבור לשלב ההפקה ועל כך תודתי.

למותר לציין כי כל טעות היא על אחריותי. במהדורה הדיגיטלית של הספר אתקן ככל שיידרש.

נעם אבן

מבוא היסטורי

הבסיס – תנועות נוער בתקופת 'היישוב' ועד ראשית המדינה

בשנות הפעילות במעברות ובשיכונים העולים 1951-1953, תנועות הנוער החלוציות הן ארגונים ממוסדים (בעלי מסורות של פעילות וצורת ארגון התנועה). הפעילויות מתקיימות בסניפים ברחבי המדינה. לכל תנועה יש היסטוריה של מועצות תנועתיות וועידות בהן נקבעו, נוסחו ולעיתים שונו יעדים ודרכי פעולה.

ברב-שיח שנושא: 'תנועות הנוער – אוונגארד או הליכה בתלם?' (נאור, 1989) אמרה פרופ' רחל אלבוים-דרור כי מקובל להניח שתנועות הנוער החלוציות צומחות ביישוב הארץ-ישראלי בשנות ה-20' (של המאה העשרים). אחת הסיבות להנחה זו היא, שחקר תרבויות הנוער הארץ-ישראליות החל רק עם המיסוד שלהן כתנועות נוער בסוף שנות ה-20' ובראשית שנות ה-30'. אולם, תרבויות אלה החלו להתפתח הרבה לפני שקמו תנועות נוער ממוסדות בארץ, ולא צמחו כתוצאה מהשפעות תנועות הנוער הגרמניות, תנועת הצופים ותנועות הנוער הציוניות בגולה. כבר בשנות ה-90' של המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 כינו את עצמם בני נוער 'דור תקווה' ופיתחו מאפיינים ייחודיים ותרבות ייחודית במושבות

ובבתי הספר התיכוניים בערים. כדוגמה היא מביאה את העיסוק האינטנסיבי בביטחון, בשירים ובטיולים. הייתה, כמובן, השפעה של תנועות נוער אירופאיות על התנועות בארץ ישראל והייתה גם פעילות המשך של תנועות שצמיחתן בחו"ל. לא כאן המקום להיכנס לנושא ואפשר להעמיק בקריאה במחקרים שנערכו.¹

תופעת העיסוק בביטחון החלה זמן רב לפני התפתחות תנועות הנוער והתמסדותן. אליהו גולומב, דב הוז וחבריהם מתלמידי הגימנסיה 'הרצליה' פעלו בתחומי הביטחון וההגנה הרבה לפני שקמה תנועת נוער כלשהי בארץ. והוא הדין במשפחת אהרנסון ובני המושבות, יוצרי 'הגדעונים' וניל"י. המשמעויות של דפוסי ההתנהגות, גם אלה הנראים לנו היום כאילו הובאו מחוץ לארץ, היו שונות לחלוטין בתרבות הארץ-ישראלית, כמו השיר והטיול. הכוונה לא הייתה רק ללכת בחיק הטבע כמו בתנועת הנוער הגרמני. לטיול בתנועת הנוער הארץ-ישראלית היה מובן של 'לכבוש את הארץ'. בשנת 1918 הוסיף המורה צבי נשרי עוד מטרות לטיולי השוטטות: "בנוגע לתוכנית הוחלט, בהתאם לתפקידים החדשים שהוטלו על הנוער הארצישראלי עם הכרזת בלפור, לעסוק בהתפתחות גופנית ורוחנית כאחד, ואף בהכשרה מעשית לחיי בניין, לחיים חלוציים." (גרטל, 2016).

ברב-שיח שהוזכר לעיל (נאור, 1989) הזכירה פרופ' רבקה בר-יוסף את המרד בחברת המבוגרים: בתיאורי המרד של תנועת הנוער יש מידה מסוימת של אידיאליזציה. אין ספק שברמת הדיונים האידאולוגיים, בעיקר בקרב האליטות של תנועות הנוער, דובר הרבה על מרד. אבל ההגשמה, הווה אומר המרד האמיתי, עזיבת מסלול החיים המקובל של המשפחה – זו הייתה נחלתם של מעטים

1 ראו למשל מחקריהם של מוניה אדמתי, חמדה אלון, יצחק כפכפי, יזהר בן נחום, יצחק לב, מתתיהו ורטנברג ומרדכי נאור, המופיעים ברשימה הביבליוגרפית.

בלבד. אם כך, המסקנה היא שתנועת הנוער, גם בתקופה פחות ממוסדת ופחות קונפורמית, מילאה פונקציה חינוכית ממוסדת במסלול החיים של הנוער, פונקציה שהורים רבים ראו אותה בעין יפה, כל עוד לא הסיקו הצעירים את המסקנות הסופיות (הגשמה). וכך היה גם בבית הספר, אף שהתנועות פעלו כאילו מחוץ לכתליו. הפעילות התנועתית הייתה של תיעול העודף האנרגי של הנוער, אפשר לומר אפילו תיעול רצון המרד של הנוער לפסים לגיטימיים.

לפני שאתחיל לבחון את פעילות התנועות עם נוער עולה בשכונות וביישובים, אסקור בקצרה את חמש התנועות המרכזיות באותם ימים. פעילות התנועות הייתה במרכזי יישובים עם נוער לומד ובמידה פחותה בקרב נוער עובד, שלמעשה מתאים להגדרות מאוחרות יותר של פריפריה. כבר בשנים הראשונות של תנועות הנוער בארץ ישראל התמודדו עם שאלות באשר להיקף הפעילות, אם בכלל, בשכונות ועם נוער עובד.

חמש התנועות הן: הנוער העובד, המחנות העולים, השומר הצעיר, הצופים ובני עקיבא.

התנועות המתוארות ואלה שנוספו אליהן פעילות לאורך כל השנים. בחרתי לא להרחיב בתיאור הפעילות במעלה השנים. אפשר להעמיק בתולדותיהן ובפעילותן העכשווית באתרי האינטרנט שלהן ושל מועצת תנועות הנוער.

תנועת הנוער העובד

תנועת הנוער העובד נוסדה בשנת 1924, בפגישת 150 נערות ונערים עובדים [דומה שהיום היו כותבים שהתנועה נוסדה בפריפריה החברתית, נ.א.] בתל אביב (חכלילי, 1989) הוכרו על הקמת 'הסתדרות הנוער העובד העברי בארץ ישראל'. הזיקה וההישענות

על הסתדרות העובדים הייתה המקור הראשון לדרכה של התנועה הצעירה. הוועידה הראשונה של התנועה התכנסה בימים 25-26 בספטמבר 1926. באותה עת כבר הקיפה פעילות התנועה 1,250 נערים ונערות. קבוצה של 600 ילדים אורגנו במסגרת שנשאה את השם 'הצופים העובדים' והודרכה על ידי פעילי השומר הצעיר הרוסי.²

ככל שצמחה – כתב חכלילי – השכילה התנועה לאגד בתוכה בני נוער משלושה מקורות שונים (שבתוך כל אחד מהם היו מקורות משנה): נוער עובד; נוער לומד בעיר, במושבה ובעיקר בשכונת הפועלים; ונוער ההתיישבות. על אף השוני הצליחו שלושת הזרמים האלו להתלכד לאפיק אחד. לפי חכלילי, במשך שנים הצליחה התנועה להיות לא-מפלגתית, ומזוהה עם הסתדרות העובדים. לזכותה של תנועת הנוער העובד ייאמר, שעלה בידה לשמור על מסגרתה המאוחדת על אף הפילוגים שאיימו עליה משנות ה-40, הפילוג במפא"י ובהמשך הפילוג בקיבוץ המאוחד.

הנוער העובד הוקמה מתוך הכרה בצורך לאגד נערים עובדים ולשמש להם כתובת לבעיות העולות במקומות עבודתם. לשון אחר: התנועה צמחה בראשיתה מהפריפריה. ההסתדרות הכללית שעל הקמתה הוכרז ארבע שנים לפני הקמת הנוער העובד (1920), לא יכולה הייתה להזניח את שמירת זכויותיהם של הנערים העובדים. ההסתדרות הייתה מעוניינת לשלב בין חבריה בני נוער שיצטרפו לשורותיה בצעירותם ויתגייסו למשימותיה בהמשך.

בתחילת דרכה מהווה תנועת הנוער העובד כתובת שעיקר

2 הכוונה לתנועה שהוקמה על ידי זאב איצקוביץ ואלעזר גלילי מקיבוץ השומר הצעיר מסס"ר, לימים – קיבוץ אפיקים. ביוני 1926 הוחלט בהנהגה העליונה של השומר הצעיר, בישיבתה בווארשה, להתנער מתנועת 'הצופה העובד'. תנועת 'הצופה העובד' וקיבוץ אפיקים התרחקו מתנועת השומר הצעיר העולמית והשתלבו בפעילות הנוער העובד.

עניינה לענות על שאלות ולפתור בעיות הצומחות בקרב נוער עובד, כתובת לענייני זכויות הנוער העובד אצל המעבידים – איגוד מקצועי לכל דבר.

כבר בשנותיה הראשונות החלה התנועה ליצור מסגרת שתהיה גם חינוכית ותרבותית. מסגרת חברתית אשר אינה עוסקת רק בזכויות הנערים העובדים אלא מציעה מקום (מועדון) פעילות אשר יעדיה הם גם העלאת הרמה התרבותית וטיפול ההשכלה בקרב חניכי התנועה.

בסוכות תרפ"ה (אוקטובר 1924), בכינוס היסוד בו השתתפו 150 נערים ונערות עובדים, בעידוד אישים מרכזיים מהסתדרות העובדים (ברל כצנלסון, הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ וחיים פרידמן) התקבלו קווי היסוד המדברים על ארגון מקצועי לנוער עובד, אך גם על רצון לחנך ולכוון (חכלילי, ב., בתוך: עידן מס' 13):

א. הסתדרות הנוער העובד העברי בארץ ישראל מאחדת ומאגדת את כל הנוער העברי בארץ לשם פעולה כלכלית וחינוך לאומי סוציאלי; ב. הסתדרות הנוער העובד הינה חלק בלתי נפרד של הסתדרות העובדים הכללית בארץ ישראל; ג. הסתדרות מורכבת מסניפים מקומיים; ד. הסניפים מארגנים את חבריהם לפי מקצועותיהם בסקציות מיוחדות ליד האגודות המקצועיות של ההסתדרות הכללית; ה. חברים להסתדרות יכולים להיות כל נער ונערה עובדים; ו. מרכז ההסתדרות נבחר בוועידה הכללית של הנוער העובד.

הניסיון שהוזכר קודם, לשלב 600 ילדים לומדים (תנועת 'הצופה העובד') בשנת 1926, כשהתנועה מונה כבר 1,250 חניכים בערים, במושבות, בקבוצות ובמושבאים, מלמד על התחלת הפעולה החינוכית במסגרת השכבה הצעירה, הדרכת ילדים צעירים – לומדים.

מועדוני הנוער העובד היו למקומות מפגש לבני נוער בגיל 14-18. עלה הצורך במתן תשובות לרצון הנוער להשתלב בפעילות במועדונים.

כך החלו להתארגן חוגי דיון, מסיבות והרצאות, לצד בית ספר ערב לנערים עובדים. היה זה בלתי אפשרי להפריד את הפעילות המקצועית מהפעילות החברתית-תנועתית, שהפכה לעובדה קיימת ותפסה מקום מרכזי בפעילויות הנוער העובד בסניפיו.

בשנת 1930 עלתה על הקרקע קבוצת נענה (לימים – נען). בנימין חכלילי כותב שקבוצת נענה גובשה על ידי בני נוער, שכפתרון למחסור עבודה קשה בעיר יצאו לעבוד בכציר במושבות. מקבוצות העבודה שרדו גרעינים שהתאחדו והמשיכו, תוך לבטים רבים, בחיים משותפים. אחרי דיונים ממושכים אם תהיה הקבוצה משק הכשרה או קבוצה קבועה, נקבעה העובדה – הקבוצה התיישבה באדמות נענה שלידי רחובות.

החיבור הפוליטי של הקבוצה לקיבוץ המאוחד והפיכתה למרכז רעיוני ולמקור לכוחות הדרכה והנהגה תנועתית חיזקו בנוער העובד את הקו של הליכה להתיישבות העובדת כחלק מהתהליך החינוכי-ערכי המועבר לחניכי התנועה.

תנועת הנוער העובד החלה דרכה כאיגוד מקצועי שענה על צרכי הנערים והנערות העובדים, והייתה מראשיתה חלק מההסתדרות. עד היום ממשיכים לפעול בתנועה בשני הכובעים: כאיגוד מקצועי לנערים עובדים וכתנועת נוער, כאשר הנערים העובדים מהווים חלק גם מפעילות התנועה.

ראוי לציין כי בתנועה לא חלה חובת הגשמה בהתיישבות, אולם היה זה המסר המרכזי שהועבר לחניכי התנועה. מה עוד שעם השנים רבים מן המדריכים היו שליחי ההתיישבות העובדת, בוגרי הנוער העובד אשר עלו להתיישבות ונשלחו להדריך בסניפים, העבירו מסרים ברורים הנובעים בראש וראשונה מן הדוגמה האישית שלהם.

דוד כהן נשלח על ידי ברל כצנלסון לשמש דמות בוגרת בין הניכיי התנועה והפך לדמות משמעותית מאוד בנוער העובד, לצד מזכירי התנועה הצעירים שצמחו מקרב בוגריה (ישראל גלילי, זרובבל גלעד, בנימין כחלילי). דוד כהן היטיב לרכוש את לבם של הנערים, בייחוד בזכות יכולתו לספר אגדות לבני נוער ולחברם למסורת ודרכה לרעיונות ההגשמה ולאורח החיים התנועתי. דוד היה האדם המבוגר שנוכח בפעילות התנועה, מנהיג ומארגן, והפעילות נבנית גם סביב אישיותו ויכולתו בארגון הפעולות בסניפים. בתוך שנים אחדות נוטה תנועת הנוער העובד יותר לכיוון של מדריכים צעירים ופעילות עצמאית של הנוער, אולם ראוי לומר כי הפעילות נעשית בדרך כלל בסיוע ועל פי רוב באחריות מדריכים מבוגרים, בין אם שליחי קיבוצים ובין אם מדריכים ומרכזים שכירים. מובן שכל ענייני האיגוד המקצועי נוהלו על ידי נציגי ההסתדרות המבוגרים.

התנועה אינה מונעת כניסתם של בני נוער לומדים אשר מצאו את מקומם במסגרת הפעילות, הסכימו עם הזדהותה להסתדרות העובדים הכללית וקיבלו את החינוך להגשמה בהתיישבות כחלק מרכזי, אם כי בפירוש לא מחייב, בדרכה הרעיונית. מזכירות התנועה אינה מזוהה עם מפלגת פועלים מסוימת בראשית הדרך. ההזדהות החשובה היא עם הסתדרות העובדים ולא עם המפלגות. יחד עם זאת, תמיד אפשר למצוא את המפלגות הפועליות (מפא"י ואחדות העבודה) ברקע, כאשר בחלק מהשנים פעלה התנועה בחלוקה פריטטית בין המפלגות, על מנת לשמור על אחדותה.

תנועת המחנות העולים

ראשיתה של תנועת הנוער הלומד – המחנות העולים – בגימנסיה הרצליה בתל אביב. יזמו אותה בני ובנות עשרה שהשקיעו כל מרצם בהישגיהם הלימודיים כפי שציפו הוריהם, אשר שלחו אותם ללמוד

בבית ספר תיכון להשגת תעודת בגרות, תוך אמונה כי ימשיכו בלימודיהם וירכשו לעצמם מקצוע מכובד, 'קריירה'.

במושב השני לוועידה הרביעית של ההסתדרות, טבת תרצ"ד (1924), (כפכפי, 1975) דיבר ברל כצנלסון על הנוער הלומד הארץ-ישראלי בנאום שכותרתו 'פרי בוסר':

אפשר שהתמונה לא הייתה כל כך מעליבה, אילו לא היו נחפזים כל כך לצאת מן הארץ בגיל רך. ממהרים לצאת לחוץ לארץ מיד לאחר בחינות הגמר: הלא 'חבל להפסיד שנה'. יוצאים תינוקות של בית רבן, אשר מלבד שיחות רחוב ומלבד טיולים עם המורים לא ראו את הארץ ולא הכירו את לבטיה. אין מתנסים בניסיונות חיה, אין סופגים מתרבותה החיה. אין מבקשים בה שום 'השתלמות', למלא מה שהחסיר בית-הספר. ממהרים לצאת אל ה'תכלית'... ויציאתם והתרחקותם של הבנים נעשית בחשאי, אין סופר ואין מונה... איה הכוח התרבותי בארץ אשר יכבוש את הנוער בבית-הספר? מה עשינו אנחנו בשביל חינוך הנוער הזה? אלה שבאו אלינו, מאליהם באו. לא בכוחנו הבאנו אותם, אלא מכוח כוחנו באו. המופת החלוצי בעצם הווייתו חייב לקרוא להם; את אלה תמצאו בקיבוצים, במושבים, במפעלי התנועה... יחידים עשו משהו למקוטעין, אבל לא ההסתדרות.

בריאיון עימו תיאר יצחק כפכפי, חבר 'החוג הזקן', את האווירה בגימנסיה הרצליה (אורן, 1991):

אנחנו היינו תלמידים של גימנסיה של 'בעלי בתים', של 'ציונות כללית', שהציונות שלהם לא מחייבת לשום דבר! היו נואמים על ציונות ואנחנו הצעירים חשנו שמה שמדברים איתנו אלה מליצות שלא מחייבות לשום דבר. חיי היום יום ריקים מכל

תוכן! בסוף המסלול מחכים הלימודים בחו"ל. ואנחנו, שהיינו רגישים מאוד, הבנו שמה שנאמרים לנו זהו זיוף, אנחנו נחפש את האמת הממשית.

חברה אחרת מן 'החוג הזקן', יונה בן יעקב, הסבירה (כפכפי, 1975):

הגימנסיה לא נתנה לנו מה שאנחנו רצינו לקבל, את הבסיס לציונות. הייתה לנו הרגשה שאנחנו בארץ ישראל, לומדים בגימנסיה העברית הידועה בעולם ומשהו חסר לנו... לא מדגישים מספיק את תולדות הציונות וגם על ארץ ישראל העובדת יש לנו ידיעה מאוד בלתי ברורה. את שני הנושאים האלה, הבלתי ברורים לגמרי, המעורפלים, רצינו לבסס.

בחודש שבט תרפ"ט (1929) התכנסה בתל אביב 'המועצה המורחבת' הראשונה של 'חוגי הנוער הלומד'. הנושא המרכזי בו דנו חברי החוגים היה האם הם רשאים לצאת להדריך נערים ונערות צעירים, ואם כן – כיצד יבצעו משימה זו. מנהיגי 'המועצה המורחבת' היו חברי 'החוג הזקן', תלמידי גימנסיה הרצליה אשר החלו לפעול כקבוצה בראשית שנת תרפ"ז (1926). תחושתם הייתה כי עליהם לשנות את אוירת הקרייריזם האישי, את אורח חייו של הנוער הלומד. חייבים – כך האמינו – לצאת נגד הפער שבין המליצות על חשיבות העשייה הציונית לבין אי-ההשתתפות בעשייה (בכר, 1989). תנועת הנוער העובד כבר קיימת וכעת, על פי אמונתם, צריכה לקום תנועת הנוער הלומד שתשים לה למטרה לתור את הארץ ולהתחבר אל הנוער העובד, עם אנשי עבודה המגשימים את המטרה החשובה ביותר בארץ ישראל.

בעקבות החוג הראשון קמו עוד חוגים בכתי ספר תיכוניים בתל אביב.

בשנת 1930 מתחזקת 'קבוצת החוגים' עם הצטרפות 'לגיון

הצופים'.³ הצטרפותם תרמה מבחינה מספרית ואיכותית ל'חוגים'. בשנת 1931 מחליטה 'קבוצת החוגים' על הצטרפות לקיבוץ המאוחד (והצטרפות זו משמעה הזדהות עם מפ"ם בשנים הנידונות בשער הראשון במחקר זה). בשנת 1933 מוסכם כי על בוגרי התנועה חלה חובת הגשמה. חברי התנועה (שכבה מתבגרת ובינונית) המתכנסים למועצה בנען שומעים מישראל גלילי מהו ההבדל בינם לבין חניכי תנועת הנוער העובד (כפכפי, 1975). על פי גלילי, תנועת הנוער העובד היא הסתדרות פועלים בגיל צעיר יותר ואילו המחנות העולים, תפקידה לדאוג שחבריה יחיו את חיי תנועת הפועלים ויצטרפו להסתדרות משעה שהם עוברים לחיי עבודה.

תחילתה של תנועת המחנות העולים בהתארגנות בני נוער, תלמידי הגימנסיה אשר לא הסתפקו בהוויית הנוער הלומד המכין עצמו לקריירה עם תום לימודיו התיכוניים. המבוגרים השותפים לראשית התנועה (ד"ר בן יהודה, ברל כצנלסון, ד"ר מטמזן) אהדו את הרעיון, עודדו את הפעילות ושימשו מורי דרך, כמגדלור על חוף הנותן כיוון כללי למטרה. בשנים הבאות יודרכו חניכי השכבה המתבגרת על ידי שליחי ההכשרות והקיבוצים. החניכים ממשיכים להיות מבין תלמידי בתי ספר תיכוניים בערים המרכזיות (תל אביב, ירושלים וחיפה) ובמושבות הוותיקות. העובדה שתנועת המחנות העולים המשיכה לפעול בקרב הנוער הלומד, הובילה לכך שהיקף התנועה נשאר מצומצם. עוד תרמה לשימור היקפיה המצומצמים של התנועה העובדה שאחרי הפילוג בתנועה הקיבוצית (תחילת שנות ה-50) נשארו חניכי התנועה ובוגריה בקשר ובהליכה להגשמה רק לקיבוץ המאוחד, בעוד שהנוער העובד המשיך לפעול בקיבוצי איחוד הקבוצות והקיבוצים בנוסף לפעילות בקיבוץ המאוחד.

3 לגיון הצופים – חניכי צופים ירושלמים בהנהגתו של משה שוואבה – פרשו מתנועת הצופים מכיוון שהצהירו על ערך העבודה וההתיישבות כערך עליון ולא הסכימו עם רעיון הכלליות הצופי. אחרי פרישתם ניסו להקים תנועה ברחבי הארץ ומשלא עלה הרעיון יפה החליטו על הצטרפותם לשורות 'החוגים'.

תנועת השומר הצעיר

בשנת 1919 הגיעו ארצה העולים הראשונים מתנועת הנוער השומר הצעיר, שנוסדה בגליציה ב-1913 ופעלה כתנועה צופית שייעודה לטפח חיי קבוצה, גאווה לאומית, היכרות עם השפה העברית וזיקה לטבע. ההנהגה העליונה של השומר הצעיר הייתה מעוניינת להקים את הסתדרות השומר הצעיר בארץ ישראל. אולם, בשלב הראשון דובר על פעולה שקטה בתוך תנועות הנוער הקיימות. בישיבת המחלקה הארץ-ישראלית של ההנהגה העליונה ב-30 בדצמבר 1927 היו רוב הדוברים בדעה, כי בשלב הראשון אין להקים תנועת נוער חדשה בארץ ישראל, ועדיף לפתוח בפעולה שקטה בתוך התנועות הקיימות (בן-נחום, 1989).

בקיץ 1929 קמו שני הקנים הראשונים של התנועה: במקווה ישראל ובחיפה.

בסוף שנת 1929 הוקם רשמית 'צוות הצופים השומר' – צוות הדרכה שבו חניכי שכבה בוגרת וחברי קיבוץ השומר הצעיר ב' (כיום מעברות). יזהר בן-נחום מדגיש כי הקן הראשון הוקם על ידי פרץ מרחב בן ה-16 שהיה חניך מקווה ישראל.

בן-נחום מתאר את ההנהגה הראשית הראשונה של השומר הצעיר משנת 1930, אשר חבריה היו חניכים בני 16 ואף לא חבר קיבוץ אחד מהמדריכים בתנועה. בשנותיה הראשונות של התנועה (שנות ה-20') היו חברי ההנהגה הראשית בני נוער, תלמידי הכיתות הגבוהות בבתי הספר. מזכיר ההנהגה הראשית שנבחר ב-1930 היה ישראל פנחסי, נער בן 16. בשנת 1935 כבר משתנה הרכב ההנהגה. המועצה הראשית בחרה מתוכה את ההנהגה הראשית, שהינה מוסד יותר מצומצם. להנהגה הראשית הפועלת עתה, כתב, נכנסו כל החברים הבוגרים שבהנהגה, והשליחים (בן-נחום, 1989).

לעומתו, מעלה רפאל גת (גת, 1974) את השאלה האם אפשר לראות בהקמת התנועה הגשמת מאווייהם של בני נוער, או הכוונה ותכנון של מבוגרים שהחליטו כי יש לפעול בקרב הנוער. אחרי האמירה כי כל ראשוני התנועה מספרים שהתנועה קמה מתוך ספונטניות של הנוער הארץ-ישראלי מביא גת מדבריה של טובה פז, מראשונות התנועה: "באשר לי ולניסיוני, בטוחה אני, כי רק מלמטה, בלא התעוררות שבאה מצד מדריכים חברי הקיבוצים, היינו מלמעלה, ספק אם הייתה קמה התנועה השומרית."

במכתב הראשון של ההנהגה הראשית של התנועה הארץ-ישראלית מיום 3.10.1930 יש תיאור מפורט של תפקידי ההנהגה הראשית, מוצגת החלוקה הפונקציונלית של תפקידי הייצוג, ריכוז, ביקורים, עריכת עיתון, מזכירות והתכתבות, ארגון וכדומה. חברי קיבוצי הקיבוץ הארצי נשלחים לפתוח קנים ולהדריך חניכים בגיל בית הספר התיכון.

בשני הקנים (מקווה ישראל וחיפה) יחד היו כ-40 חניכים. במהלך השנים הבאות, עד 1938 – מועד כינוס הוועידה הראשונה – כבר עלה מספר החניכים ל-1,950, הפועלים ב-30 קנים.

ההחלטה המכריזה על הצטרפות בוגרי תנועת השומר הצעיר רק אל קיבוצי הקיבוץ הארצי התקבלה בשנת 1930, בוועידה השלישית של התנועה העולמית בוורוטקי. מאז 1935, אחרי הקמת קן השומר הצעיר במוסד החינוכי במשמר העמק, משולבים קני השומר הצעיר גם במוסדות החינוך של הקיבוצים.

תנועת השומר הצעיר הארץ-ישראלית הוקמה כחלק מתנועה עולמית, ועד מלחמת העולם השנייה הייתה התנועה בארץ חטיבה קטנה במסגרת העולמית. אחרי השמדת יהדות אירופה הפכה תנועת השומר הצעיר הארץ-ישראלית לחטיבה העיקרית בתנועה.

עד מלחמת העולם השנייה קיבוצי הקיבוץ הארצי לא הסתמכו על בוגרי התנועה בארץ כמי שיתגברו על צרכי כוח האדם של

הקיבוצים. אחרי המלחמה, כאשר התברר כי אין יותר עתודות כוח אדם של בוגרי התנועה באירופה שיעלו ארצה ויתיישבו בקיבוצי הקיבוץ הארצי, התהדקו הקשרים בין מוסדות הקיבוץ הארצי והנהגת השומר הצעיר בארץ, בהנחה שרובו המכריע של כוח האדם שיגיע לקיבוצים יהיה הנוער הארץ-ישראלי, אלו המתחנכים בקני התנועה ברחבי הארץ.

בהנהגה ובקנים הופיעו יותר ויותר שליחי קיבוצים הנשלחים לתקופות פעילות, ועם שובם לקיבוציהם הם מוחלפים בשליחים חדשים.

תנועת השומר הצעיר המכילה קנים עירוניים לצד קנים במוסדות החינוך של הקיבוץ הארצי, הופכת במהלך העשור הראשון לקיומה לתנועת נוער מאורגנת עם הנהגה פעילה, צוותי מדריכים ובוגרים הנשלחים מהקיבוצים וקשר יציב לקיבוצי הקיבוץ הארצי. התנועה מזוהה עם הקיבוץ הארצי – ובשנים הנידונות בשער הראשון במחקר זה עם מפ"ם – ואינה נמנעת מן הזיהוי המפלגתי.

תנועת הצופים (הסתדרות הצופים העבריים)

ראשיתה של הסתדרות הצופים העבריים שונה משאר תנועות הנוער. ייסוד התנועה נובע מרצון משותף של אנשי מחלקת החינוך ביישוב ומבוגרים שהכירו את הצופים במתכונתם הבינלאומית (על פי תפיסת הלורד באדן פאול, מייסד הצופיות בדרום אפריקה ואחר כך באנגליה), כתנועת נוער (ואולי נכון יותר לומר ארגון נוער) אזרחית השמה לה למטרה להוסיף לחינוכם הפורמלי של הילדים ובני הנוער את הצופיות, את השדאות והאזרחות הטובה לצד עמלנות, טיולים ופעילות ספורטיבית.

הסתדרות הצופים בארץ ישראל נוסדה בחול המועד פסח תרע"ט (1919), כאשר נועדו באי כוחן של האגודות להתעמלות 'הרצליה'

ו'המכבי הצעיר' מיפו עם נציגי אגודת 'המשוטטים' מחיפה והחליטו להתאחד בארגון ארצי משותף (אלון, ח., בתוך: עידן מס' 13). ראשי הצופים הציעו לנציב הבריטי הרברט סמואל לעמוד בראש התנועה, אך הוא הסכים לעמוד רק בראש מועצה משותפת של הצופים העברים, הנוצרים והמוסלמים. הצופים העברים הסכימו לתנאי זה, אולם התנגדות המוסלמים והנוצרים הביאה לכך שהסדרות הצופים הרשמית של ארץ ישראל נותרה ללא הצופים העברים. יחד עם זאת, קיבלו הצופים העברים תמיכה מסוימת משלטונות המנדט הבריטי.

גדודי הצופים שקמו בערים השונות לא ייצגו תפיסה אחידה לגבי דרכה החינוכית של התנועה.

בתל אביב הצטרף אל הצופים יעקב שפירא, שהיה ראש קן השומר הצעיר בסלונים (פולין), איש חינוך נמרץ וקפדן שבהנהגתו התקיימה פעילות צופית מובהקת. יחד עם זאת עודד שפירא שיחות וויכוחים בין חניכיו בשאלות ייעוד והגשמה ברוח תנועת הנוער החופשית.

בשנת 1925 הוקם בחיפה שבט הצופים 'משוטטי בכרמל'. אריה כרוך, מורה צעיר שהיה פעיל מרכזי בשומר הצעיר לפני עלייתו ארצה, שכנע את ד"ר ארתור בירם, מנהל בית הספר הריאלי, להעניק חסות של בית הספר לשבט הצופים. היה זה השבט הראשון שפעל בחסות בית ספר, רבים ממורי בית הספר פעלו כמדריכים (בהתנדבות) בשבט.

תנועת הצופים לא קמה על ידי בני נוער ומדריכיה אינם נערים אלא מבוגרים, מורים ברובם, אשר מקבלים את תפיסת הצופיות הבאדן-פאולית, הרואה את המסגרת הצופית כמסגרת משלימה לבית הספר ופעילה לצידו ובסיועו. יש לא מעט חילוקי דעות (במיוחד בין כרוך והתל אביבים) בשאלת שבטי החסות, אולם הכיוון הוא של שבטי צופים שאינם מתנגשים עם החינוך הפורמלי, אלא משלימים אותו.

במהלך שנות העשרים אי אפשר לעסוק בחינוך נוער ולהתעלם משאלות מהותיות בדבר המשך דרכם של נערים, בדבר שאלת תרומתם לחברה בארץ ישראל.

בוועידה הכללית החמישית של הסתדרות הצופים (ט"ז-י"ז תשרי תרפ"ז, 1926) עולה הצורך לפשר בין התפיסות השונות בשאלת מטרתה החינוכית של התנועה. הנוסח שמתקבל הוא נוסח כללי ככל שרק ניתן – המטרה: חינוך עצמי והדדי של הנוער העברי בארץ ישראל למילוי חובותיו לעמו ולארצו הנבנים, בתור חלוץ החברה העברית המחודשת, הבנויה על התרבות העברית, עבודה עצמית (פרודוקטיבית), אחריות ציבורית, עזרה הדדית ויחסי כבוד ואמת בין אדם לרעהו.

בוועידה התעוררו ויכוחים קשים על הכנסת המושג פרודוקטיביזם למטרת תנועת הצופים. הכנסת המושג לסוגריים היא הפשרה שבאה ללמד על אי-הזדהותה המפלגתית של תנועת הצופים.

הוויכוח הוא בעצם על השיטה הצופית. חסידי הצופיות הבאדן-פאולית רואים את השיטה הצופית בחינוך כמסר המרכזי אשר בו יש להסתפק בפעילות שבטי צופים. חסידי תנועת הנוער החופשית (בהם בולט משה שוואבה, מנהיג 'לגיון הצופים' הירושלמי, שראה בהגשמה החלוצית בהתיישבות את עיקר העיקרים) רואים את השיטה הצופית כאמצעי בלבד ולא כמסר חינוכי מרכזי. כך, על פי תפיסתם, יכולות גם תנועות הנוער האחרות להיעזר בשיטה הצופית (כפי שאכן עשו, במיוחד בשומר הצעיר) ולחנך לפי מטרותיהן.

הפילוג לא נמנע, הוא רק נדחה. בשנת 1930 פורשים חניכי 'לגיון הצופים' תוך השמעת ביקורת קשה: "...תקוותנו נכזבה בראותנו שההנהגה הראשית, במקום לחתור לרוח העבודה... הצטמצמה ביצירת לכוש חיצוני, סימני דרגות משותפים וכו'."

הצופים מעוניינים בחסות מחלקת החינוך של הוועד הלאומי ואין להעלות על הדעת, על פי הבנת הפעילים המרכזיים, שהתנועה

תצא בהכרזה ברורה על דרך חלוצית להתיישבות קיבוצית ובכך תזהה עצמה עם זרם פוליטי/מפלגתי.

בשנת 1936, אחרי משא ומתן כמעט חשאי שניהל כרוך עם אנשי מחלקת החינוך בירושלים, מתכנסת ועידת היסוד של הסתדרות הצופים המחודשת, המקבלת את חסות הוועד הלאומי. כעת כבר נראה מטרה שאינה יכולה להרגיז או להעלות תהיות על השתייכות או הזדהות מפלגתית.

המטרה: מטרת הסתדרות הצופים היא לסייע להתפתחותם הגופנית והרוחנית של בני הנוער, לחנך אותם להיות בנים נאמנים לעמם, המשתתפים בבניית ארצו ובתחיית רוחו, לטפח בהם את הרגש של עזרה הדדית ושל אחריות ציבורית, לפתח יחסים של כבוד וחברות, של אמת וצדק בין איש לרעהו. גם מידות הצופה הותאמו כעת יותר לנוסח האנגלי, הבאדן-פאולי.

יש לזכור כי בשנת 1936 אין שאלה לגבי ההליכה להתיישבות בשתי תנועות הנוער הלומד – המחנות העולים והשומר הצעיר. כאן מתחיל תהליך מעניין, חניכי הצופים המודרכים על ידי מבוגרים (כל ענייני השבטים מנוהלים בהנהגות שהדומיננטיים בהן הם צופים מבוגרים) אינם מקבלים כמובן מאליו את המסר הסקאוטי, את הצופיות הבאדן-פאולית, אין הסכמה כללית שהצופים לא יהיו תנועה המחנכת להגשמה, להליכה להתיישבות. השטח, גם אם בחלקו, אומר את דברו. בשנים אלו מתחילה סדרת עימותים בשאלת היציאה להכשרות, ההזדהות הפוליטית והמפלגתית והשיטה החינוכית הצופית הבאדן-פאולית, כנגד ההגשמה החלוצית כמטרה מרכזית.

תנועת הצופים היא תנועת נוער לומד, שהוקמה על ידי מבוגרים אשר לא שימשו כמורי דרך המניחים לנוער לארגן ולפעול, אלא בהתאם לשיטה הצופית האנגלית – המבוגרים הקימו את שבטי הצופים, ישבו בהנהגות, החליטו על מטרות וכיוונים והדריכו בעצמם את הילדים. עם השנים נכנסו רעיונות של תנועת הנוער

החופשית, בכיוון של הדרכת נוער את הצעירים ממנו ובכיוון של שילוב מדריכים שליחים מן הקיבוצים בהדרכה בצופים. בשנות הארבעים כבר יש הכשרות צופים להתיישבות קיבוצית, בשנת 1942 התקיימה מועצה בעיינות ובנוסח המטרה הוכנס משפט על הגשמה ציונית-חלוצית בכל שטחי החיים (עזתי, ר., 1991), הכיוון החלוצי העולה ממטרה זו רק התגבר בשנים הבאות עד קום המדינה. גם אריה כרוך אינו פוסל את הכיוון החלוצי, אך בהיותו נאמן לרעיון הכלליות הוא מנסח את דבריו (כבר בשנת 1937) "מרכז התנועה לא יטיל על הבוגרים איזו דרך שהיא ולא יכין כל תוכנית להם... תקוותנו חזקה שבוגרי התנועה ידעו להסיק את המסקנות המתאימות של תנועת הצופים בבואם להתוות את דרך הגשמתה של הצופיות בחיים. גורל תנועתנו נמסר לידי הבוגרים ולתשובתם אנו מחכים." עם קום המדינה אפשר להגדיר את תנועת הצופים כתנועת נוער אזרחית עם מגמה חלוצית ברורה במטרתה.

תנועת הצופים נזהרת בזיהויה הפוליטי, מזדהה כתנועה א-מפלגתית ולימים – ממלכתית. בשנת 1950, כשפרץ הסכסוך (שיסתיים בפילוג) עם מדריכים שליחים מהקיבוץ המאוחד, חוזרים המדריכים וטוענים שוב ושוב כי התנועה אינה מזוהה רשמית. אך באופן מעשי היא מזדהה עם דרכה של מפא"י. מובן, שלא נמצא שום הצהרה בזכות עמדה מפלגתית מסוימת וניתן להגדיר את הצופים כתנועה כללית/אזרחית שפנתה לכיוון החלוציות, אך לא במחיר ביטול כלליותה. מכאן נבין כי אין לזהות את הצופים – מבחינה רשמית – עם מפלגה כלשהי.

תנועת בני עקיבא

בחורף תרפ"ט הונח היסוד לבני עקיבא והסניף הראשון הוקם בירושלים. חבריו היו תלמידי כיתה ח' של 'תלמוד תורה' מזרחי

ותלמידי הכיתה הראשונה של בית המדרש למורים מזרחי (לב, ללא תאריך). פעולות הסניף התנהלו בסניף הפועל המזרחי בעיר. ל"ג בעומר (היום בו נפסקה מיתתם של תלמידי ר' עקיבא) נקבע כיום חגו של הארגון החדש.

תחילתו של הארגון הייתה בפעילות של בנים בלבד. רק בקיץ תרפ"ט (1929) החלו פעולות של בנות. הפעולות היו במסגרות נפרדות שנקראו 'עדות'. פעילות משותפת התקיימה מדי פעם במסגרת ה'חבריא'.

בתחילת הדרך הייתה לראשוני בני עקיבא בעיה עם יחס הוועד הפועל של תנועת הפועל המזרחי כלפיהם. יחיאל אליאש, מי שהקים את התנועה, סיכם את החלטות הוועד הפועל שדן בשאלת הקמת תנועת הנוער (בר-לב, 1989): "... תנועת נוער ביסודה היא מרדנית ביחס לקיים. דתיות ומרד הם שני דברים נוגדים. כי חינוך דתי חייב להיות שמרני ביחס לקיים ולעבר." יצחק לב כותב (לב, ללא תאריך) כי בהמשך הזמן הכבידו את ידם הקשה וגזרו גזירה שכל תלמיד שימשיך להיות חבר בבני עקיבא יגורש מבית הספר. בעיה נוספת אותה מציין לב היא חוסר הסיוע מצד התנועה הבוגרת בשנים הראשונות. לא היה תקציב מסודר מצד תנועת המזרחי לטובת פעולות התנועה ואחזקת הפעילים. כעבור כמה שנים, עם התרחבות פעילות התנועה ושמירת הקו ההתחלתי של תורה ועבודה, התהדקה הזיקה בין תנועת הנוער בני עקיבא לבין הפועל המזרחי כתנועה הבוגרת. לא רק זיקה ארגונית-פורמלית, אלא גם זיקה נפשית ואידאולוגית (בר-לב, 1989).

בני עקיבא לא הגדירו עצמם כתנועת נוער לומד או עובד. מלכתחילה קלטו נוער לומד ונוער עובד והתכוונו לארגנם בעדות ובחברות מעורבות בהתאם ליכולתם ולצרכיהם.

כדי לקדם את בני הנוער העובדים הקימו בסניף התנועה בית

ספר ערב. המורים היו מדריכי התנועה, שהיו בוגרי ותלמידי סמינר למורים – המזרחי.

בקבוצה הירושלמית התגבש הגרעין הראשון של תנועת בני עקיבא. במוסדות הפועל המזרחי ובתנועת בני עקיבא הוסכם כי בני עקיבא צריכים לעלות על דרך החלוציות הבונה והיוצרת, להקים יישובים דתיים.

בקיץ תרצ"א (1931) יצאו חברי בני עקיבא להקים את קב"ע (קבוצת בני עקיבא). בקבוצה היו קרוב ל-15 חברים. הקבוצה ישבה בקרבת ירושלים ובה שכנה ההנהלה הארצית של הארגון.

עם יציאת הקבוצה מהסניף, הידלדלו כוחות ההדרכה והשכבה הבוגרת בסניף ירושלים. אולם באותו זמן, כותב יצחק לב, הגיע "כוכב חדש" לסניף – משה צבי מנקין (לימים נריה), אשר שם את הדגש על ה"כיוון כלפי פנים". הוא הביא איתו רעיונות חדשים של שימוש בכלים מודרניים לפיתוח הווי דתי-חברתי. אחרי הקמת הקבוצה החלו לקום סניפים נוספים בתל אביב, פתח תקווה, בני ברק, כפר סבא ורעננה. ההנהלה הארצית החלה לתפקד כמנהלה של כל הסניפים והחלו בהכשרת מדריכים ובהשתלמויות למדריכים הפעילים.

בחול המועד סוכות תרצ"ב (1931) נערכה בקבוצה פגישת מדריכים ואחריה נסעו כולם ל'שמחת בית השואבה' בכפר סבא. החלה פעילות משותפת של מדריכי הסניפים.

הקבוצה הראשונה לא הצליחה להקים יישוב, נתגלעו בה סכסוכים פנימיים בעיקר בשאלת הצטרפות בוגרי תנועת 'עזרא' החרדית. בימי חול המועד סוכות תרצ"ג קראה ההנהלה הארצית לכינוס בשם 'הנציל'. מטרת הכינוס הייתה להזעיק את הארגון, על מדריכיו ופעיליו למאמץ עליון כדי להוסיף מספר חברים לקבוצה. אך הכינוס לא נשא פרי. אחרי כמה שנות משבר וחוסר במדריכים

החלה התאוששות. בשנת תרצ"ו (1936) החל לצאת ביטאון התנועה 'זרעים'.

התנועה קשורה גם לתנועה עולמית. בצ'קוסלובקיה הוקמה תנועה במתכונת בני עקיבא, בגליציה המזרחית הוקמה תנועה שנקראה 'קבוצת אברהם' ובפולין התארגנה תנועת 'השומר הדתי', שהוויכוח בינה לבין בני עקיבא היה על השימוש בצופיות. חברי השומר הדתי ראו בצופיות אמצעי חשוב לפעילותם, ואילו בכני עקיבא ראו בצופיות הסחת הדעת מן העיקר.

בשאלה זו התקיים דיון בארץ, בנוכחות נציגי הקבוצות מחו"ל, בסוף קיץ תרצ"ו. בסיומו של אותו דיון נבחרה מזכירות עולמית, שצורפה לאחר מכן אל 'הברית העולמית של תורה ועבודה'.

הקיבוץ הדתי, שנוסד בשנת תרצ"ה (1935), עמד מראשיתו בקשר הדוק עם בני עקיבא. מטרת הקיבוץ הדתי הייתה ברורה: פעילותם של חברי הקבוצות בסניפי תנועת הנוער והעמקת החינוך החלוצי תעשה רבות להבטחת חיל המילואים לתנועה הקיבוצית. קשר זה קיבל גם את ברכתו של מורם הרוחני של חברי התנועה – הרב קוק. התנועה תשים מעתה את הדגש על שני הכיוונים העיקריים – תורה ועבודה. בוגרי התנועה ישלימו הכשרות לקיבוצים דתיים ויקימו יישובים חדשים, ונערים בגיל בית הספר התיכון יצטרפו לשיבות שיוקמו על ידי בני עקיבא. יצחק לב כותב כי הרב מ.צ. נריה הגיע להכרה שיש להקים ישיבות של בני עקיבא ובשנת ת"ש (1940) הוחלט במועצת בני עקיבא על הקמת הישיבה הראשונה, זו הוקמה בכפר הרא"ה [נקרא על שמו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק].

מתכונת הפעילות של התנועה התמסדה. התנועה קיימה מחנות קיץ והעבירה סמינריונים למדריכים, ההנהלה הארצית עברה לתל אביב, מסלולם של הנערים היה לישיבה וחלקם המשיכו לקיבוץ קיים, או התארגנו להקמת קיבוץ חדש.

כך הוגדרו האמצעים והכיוון במטרת התנועה: בני עקיבא

מתחנכים חינוך עצמי, מתוך עבודה תרבותית, רעיונית וצופית מעשית בעזרת מדריכי הארגון. בני עקיבא מתחנכים לחיי תורה, למשמעת המדריכים ולעזרה הדדית. בני עקיבא רואים בהקמת תאים התיישבותיים במסגרת הקיבוץ הדתי את הערובה המלאה ביותר להגשמת רעיון תורה ועבודה ובהכשרה תורנית את האמצעים לכך. התנועה הוגדרה (במהותה) כתנועת נוער דתית חלוצית המהווה חלק בלתי נפרד מתנועת תורה ועבודה הארצית, הפועל המזרחי.

הנוער הדתי השתתף, כבני התנועות האחרות, במלחמת העצמאות, ובשנים שלפני המלחמה פעלו הנערים במסגרת ההגנה והגדנ"ע. בשנותיה הראשונות של המדינה פועלים סניפי בני עקיבא ברחבי הארץ. בחלק מן הסניפים פועלים שליחי הקיבוצים, המרכזים את הפעילות ומדריכים את חברי שכבת המתבגרים.

התנועה מתפקדת במסגרת ארצית עם הנהלה ארצית המרכזת פעילויות בקיץ ובחופש, מכשירה גרעינים לקיבוצים ומכשירה מדריכים.

החלטות על מדיניות התנועה מתקבלות במועצות ובמסגרת ההנהלה הארצית. רוב הנוער המשתתף בפעילות הוא נוער לומד והשבטים החזקים נמצאים – כמו בתנועות הנוער האחרות – בירושלים ובאזור תל אביב והמרכז. מעוז נוסף של התנועה הוא ישיבות בני עקיבא, אשר תלמידיהן משמשים גם כמדריכים בשבטים עם הגיעם לחופשות שבת וכן במחנות ובטיולים.

ראוי לציין כי לא היה קשר בין חניכי בני עקיבא לחניכי תנועות הנוער החלוציות. בריאיון עימו, הדגיש אהרן לנגרמן⁴ את הנתק בין הנוער החילוני והנוער הדתי. הקשר היחידי שקוים היה במסגרת פעילות של מועצת תנועות הנוער והסוכנות היהודית.

4 ריאיון עם המחבר, 1993. המרואיין חבר ההנהלה הארצית משנת 1949 והאחראי על פעילויות עם נוער עולה.

סיכום פרק המבוא

בסקירת קורות התנועות נידונו כמה נקודות, בהן כאלה שהוזכרו בהקשר של אחת התנועות ורלוונטיות גם לאחרות. כך בהקשר של חיבור התנועה בארץ ישראל לתנועה עולמית, בנושא המרד של תנועות הנוער שיש הרואים בו מרד מתואם עם צרכי המבוגרים ועם רצונם להשגיח על בני הנוער, בנושא השייכות התנועתית לזרם פוליטי מסוים שמגדיר את משנתה הרעיונית של התנועה ובהקשר של הקושי של תנועות נוער לומד להתחבר להוויית הנוער העובד, הפריפריה, כחלק מהפעילות השגרתית.

לפני קום המדינה, תנועות הנוער החלוציות הרגישו שותפות במעשה הלאומי. בוגרי תנועות הנוער חברים בהכשרות המגויסות, חניכי התנועות מסייעים בפעולות העורף לפני מלחמת העצמאות ובמהלכה.

ראוי להבהיר כי בשנות ה-30 וה-40' לא עסקו בקליטת עלייה בנושא מרכזי בתנועות הנוער. בני נוער שהגיעו כעולים לארץ ישראל הצטרפו לתנועות בכתי הספר בהם למדו ולא היה תהליך של היערכות התנועות לקליטת עולים חדשים. הדברים נכונים במיוחד בתקופת מלחמת העולם השנייה ובתקופת המאבק להקמת המדינה, 1945-1948, שנים בהן נרתמו התנועות למאמצי ה'יישוב' ולא עסקו בנפרד במשימת קליטת העלייה.

חמש התנועות יציבות למדי בשנים אלו. היציבות מתבטאת במוסדות מאורגנים, בתוכניות הדרכה לגילאים השונים ובהגדרת הכיוון המרכזי של הליכת הבוגרים להגשמה חלוצית בהתיישובות.

בדיון 'החינוך במבחן קיבוץ גלויות', בדבריו על חינוך לערכי הגשמה מביא שבח אדן נתונים על תנועות הנוער משנת 1949 (דברי שיח, 1951):

... לפי המפקד בסוף 1949 היו בארץ 60 אלף נערים בני 14-18. כיום (1951) מעריכים את מספרם ב-65-70 אלף. מתוכם למדו בבתי ספר תיכוניים – 15,200 בני נוער ישראלים ותיקים וכן 9,600 תלמידים מהנוער העולה. יחד – קרוב ל-25,000 נערים לומדים. מספר החברים בגיל הנ"ל המאורגנים בתנועות נוער חלוציות מתקרב ל-20%.

חיים אדלר, בחיבור 'תנועת הנוער בחברה הישראלית' (אדלר, תשכ"ב) מסכים כי בדרך כלל מניחים שכ-20% מבני 12-18 השתייכו לתנועת נוער. אולם הוא מעריך שמספרים אלה אינם משקפים את המציאות בצורה נכונה. הם מבוססים על סקרים והערכות שנעשו מדי פעם וענו על השאלה "מה מספר חברי התנועות בחודש מסוים?" אך הרי ידוע לנו שבני נוער רבים השתייכו לתנועת נוער זו או אחרת במשך תקופה מסוימת, קצרה יחסית, ואחר כך עזבוה. אם – טוען אדלר – הייתה השאלה מנוסחת אחרת, למשל: כמה בני 14-18 השתייכו לתנועות נוער לפחות במשך שנה או שנתיים רצופות (שהרי גם בשנה אחת סופג הצעיר השפעה והכוונה תנועתיים וחי את חיי התנועה) כי אז היה שיעור ההשתייכות גבוה בהרבה.

אדלר מסכם כי לא נטעה אם נאמר, אפוא, שתנועת הנוער בתקופת היישוב השפיעה על שכבות נרחבות ביותר של הנוער והטביעה את חותמה עליהן עד כי ההשתייכות אליה הייתה בבחינת דבר מצופה וכמעט מובן מאליו.

עם סיום מלחמת העצמאות, כשמתחילה שגרה חדשה של מדינה ריבונית, אשר מעמידה משימות חדשות ומצפה לעשייה מצד תנועות

הנוער, הולכת ומתגברת תחושת האכזבה, לצד אי הבהירות – למה בעצם מצפים מהתנועות וכיצד אמורים החברים להגיב?

שבח אדן הציג בדיון בבית ברל את תחושת האכזבה מתנועות הנוער אשר אינן עומדות בציפיות מהן. כך בנושא היציאה להגשמה, וכך לגבי תחושת האכזבה והרגשת המשבר שפוקדת את תנועת הנוער בכל התחומים הנוגעים למשימות לאומיות, להבדיל מפעילות פנימית של סניפים ושכבות ביום יום.

קשה להשתחרר מההרגשה, שההתקפות על תנועות הנוער מבטאות תחושת אכזבה כללית ותחושת אי־ודאות באשר למה שצריך להיעשות וכיצד יש לעשות. במיוחד בהקשר של קליטת העלייה ההמונית לישראל. קיימת תחושה של אי נעימות של אנשי היישוב הוותיק בהיעדר פעילות סיוע לעלייה החדשה. והתוצאה היא התקפה על התנועות כמי שלא עושות דיין.

הפנייה (מצד בן גוריון, שז"ר ומנהיגים רבים נוספים) מופנית אל היישוב הוותיק. לא ייתכן שעולים חדשים, שהגיעו בהמוניהם למדינת ישראל עם הקמתה, לא יזכו לשום יחס מן הוותיקים. החשש של הנהגת היישוב הוא מפני שתי החברות הנוצרות והולכות, מפני הניכור של היישוב הוותיק כלפי העולים בעלייה ההמונית.

ההתמקדות בתנועות הנוער נוחה לכל מי שעוסק בחינוך (או מדבר על חינוך). אפשר לתת דוגמאות לעשייה ולאווירת התגייסות מעברן הקרוב של התנועות, ובמיוחד התגייסות בוגרי התנועות לפלמ"ח ולחימתם במלחמת העצמאות. זאת ועוד, התנועות משמשות, יש שיאמרו – מרצונן, קולט ברקים לתוכחות המופנות אליהן. לא רק המנהיגות מצפה מן התנועות, הן מצפות מעצמן. כל ביקורת נופלת על אוזניים קשובות ונענית מיד בהצהרה ודיון שיבשר על מגמת פעולה מיידית.

תנועות הנוער נענות לצו השעה ורואות עצמן כמי שמתגייסות למשימות לאומיות. אין מציאות בה יתעלמו הנהגות תנועות הנוער החלוציות מהתביעה לסייע בקליטת העלייה.

שער ראשון

שנים ראשונות, הצהרות ומעשים

תחילת שנות ה-50. עלייה המונית לישראל

הסיסמה בת ארבע המלים – מדינה עברית, עלייה חופשית – רווחה במשך שנים ביישוב והושמעה בעצרות ובכינוסים. סיסמה המבטאת כיסופיהם של בני הארץ לחיים במדינה משלהם, ללא הגבלה על יהודים לבוא ולהתיישב בה.

בארבעה עשר במאי 1948, ה' באייר תש"ח, הוכרזה מדינת ישראל ובמגילת העצמאות נכתב: מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות. ב-19.5.1948 פורסמה פקודת סדרי השלטון והמשפט על ידי מועצת המדינה הזמנית ובה נאמר (סעיף 13(א)):
"הסעיפים 13 עד 15 לפקודת העלייה 1941, והתקנות 102 עד 107 ג' לתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945, מתבטלים בזה. כל יהודי שעלה בזמן מן הזמנים לארץ ישראל בניגוד לחוקי ממשלת המנדט, דינו כדין עולה חוקי למפרע מיום עלייתו, לגבי כל דבר ועניין."

נפתח בנתונים על העלייה ההמונית בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל.

המוני עולים החלו זורמים למדינת ישראל. מספטמבר 1948

ועד יולי 1951 לא נפל המספר (להוציא חודש אחד) מ-10,000 נפש לחודש. חודש השיא היה מרס 1949 בו הגיעו 30,731 עולים. כך מתקבל הסיכום הבא: ב-1948, תוך כדי הקרבות הקשים של מלחמת העצמאות, עלו לארץ 102 אלף נפש; ב-1949 עלו 240 אלף; ב-1950 170 אלף; וב-1951 175 אלף. מספר היורדים מבין העולים בשלוש וחצי שנים אלו הגיע לכ-35 אלף (כ-5 אחוזים), והוא נמוך לפי כל קנה מידה.

להלן מספרי העולים (באלפים), ילידי הארצות העיקריות, בשנים 1948-1951 (סיקרון 1986):

מספר עולים	ארץ הלידה	מספר עולים	ארץ הלידה
37.3	בולגריה	123.3	עיראק
34.5	תורכיה	118.0	רומניה
31.0	לוב	106.4	פולין
21.9	איראן	48.3	תימן ועדן
18.8	צ'כוסלובקיה	45.4	מרקו, אלג'יר, תוניס
8.2	ברית המועצות	14.3	הונגריה
7.7	יוגוסלביה	10.8	גרמניה, אוסטריה
		8.8	מצרים

העולים נחלקו פחות או יותר שווה מבחינת מוצאם הערתי: מחצית אחת כללה עולים 'אשכנזים', שרובם ככולם הגיעו מאירופה, והמחצית השנייה היו עולים מיוצאי ארצות האסלאם.

מעניין לראות שכאשר בתנועות עסקו בשאלת קליטת העלייה אפשר למצוא הבדל ברור בין שנות ה-50 לשנות ה-90. בעקבות גלי העלייה של שנות ה-50 לא דיברו על עולים 'אשכנזים' או יוצאי ארצות האסלאם. המושגים היו: קיבוץ גלויות, 'כור היתוך' איתנו,

עם ה'צברים', וכדומה. בדיונים פנימיים אפשר היה למצוא משתתפים שהעלו סימני שאלה: האם אנחנו מבינים את תרבותם? האם עלינו להפוך אותם להיות כמונו? ורק לעיתים רחוקות מצוין המוצא: נערה תימניה, בחור יווני שכבר הספיק לעבוד בנמל. לעומת זאת בשנות ה-90' החיבור למוצא של העולים מאוד נוכח. כך כשמדובר בעולים מאתיופיה ובעולים מברית המועצות, כך כשמדובר בבני עדות המזרח בעיירות פיתוח ובשכונות מצוקה.

ההבדל נובע, ראשית, מההיקפים השונים ביחס ליישוב הוותיק. בשנות ה-50' הוכפל מספר התושבים בזכות העלייה ההמונית. הם הגיעו מאירופה ומארצות האסלאם וצו השעה היה להפוך את כולם לישראלים. ניתן אמנם לקרוא על תסכול של מדריכים שלא מצליחים להבין את השפה או את המנטליות, אבל זה נכון לגבי יידיש כמו לגבי ערבית. בשנות ה-90' כפי שנראה בהמשך, מבינים שאי אפשר להתגבר על מכשלת הבנת השפה וחייבים להיעזר במדריכים שיודעים לדבר בשפת העולים. אשר לפריפריה, נראה בגרעיני רעים ועודד הראשונים כיצד המתנדבים מבקשים ללמוד את תרבותם של תושבי העיירות, ברובם המוחלט יוצאי ארצות האסלאם.

מכיוון שגבולות הדיון במחקר הנוכחי הם פעילות תנועות הנוער והיערכותן – הצהרתית ומעשית – לפעולה בפריפריה ועם ילדים ובני נוער עולים, לא ארחיב בשאלת היחס למוצאם של העולים. אדגיש רק שהנושא חשוב ומלמד ואפשר להעמיק בו בעיון במחקרים רבים על הפריפריה החברתית והגיאוגרפית במדינת ישראל.⁵

בראשית שנות החמישים עומדת הסוכנות היהודית, המטפלת בכל ענייני העולים עד הגיעם לגבולות המדינה ובשלב מחנות המעבר בארץ, בפני התמוטטות מערכת השירותים הסוציאליים במחנות

5 ראו למשל: נאור, מ. (עורך) (1986) עידן מס' 8, עולים ומעברות, בן חיים, א. (2022) ישראל השנייה, ומחקרים וספרי עדות רבים נוספים.

בחוץ לארץ ובארץ. במצב דברים עגום זה מתקבלת בסוכנות החלטה על כמה עקרונות של מיון שעיקרם הם:

א. 80% מן העולים מארצות אלה (מדובר בעיקר בארצות צפון אפריקה) חייבים להיבחר מבין המיועדים לעליית הנוער, מבין חלוצים וגרעינים התיישבותיים, בעלי מקצוע עד גיל 35 ומשפחות שבהן המפרנס הוא עד גיל 35;

ב. המועמדים, פרט לבעלי מקצוע ולבעלי אמצעים לשיכון עצמי, צריכים להתחייב בכתב לעבודה חקלאית במשך שנתיים ימים;

ג. אישור לעלייה למועמדים אלה יינתן רק לאחר בדיקה רפואית יסודית, בהשגחת רופא מן הארץ;

ד. לא יותר מ- 20% ממספר העולים הנזכרים יוכלו להיות מעל גיל 35, אם הם נלווים למשפחות שמפרנסן הוא בעל כושר עבודה או אם הם נדרשים ונקלטים על-ידי קרובים בארץ.

ההחלטה על עקרונות המיון לא התקבלה באהדה בציבור בישראל. גם בתנועות הנוער, בעלוני התנועות התייחסו לכך שעלינו לקבל בזרועות פתוחות את כל העולים שמבקשים לעלות לישראל. "נתמודד עם הקשיים ונוכל להם", נכתב בשנת 1951 ב'היה נכון' (הסתדרות הצופים) וב'על החומה' (השומר הצעיר) מתארים מסיבת חנוכה בהפעלת מדריכי התנועה וכיצד כל העולים במחנה התקבצו ובאו "בהתחלה חששו ואחר כך היה קשה להיפרד. כי כולנו אחים".

במאמר 'השנה שהיינו בה למיליון' מתואר דיון שהתקיים בסוף חודש יולי 1949, מטעם 'כנסת העיר' (אגודה יהודית אמריקאית), באולם הבימה בתל אביב. ראש העיר ישראל רוקח ומנהל משרד האוצר דוד הורוביץ מסבירים את ההכרח בהמשך העלייה החופשית. על האורחים מאמריקה, המשתתפים בדיון, נאמר כי הם מצדדים בהגבלת העלייה. ג'ורג' דני, נשיא אגודת 'כנסת העיר', מעיר בדברי הפתיחה כי העלייה החופשית היא אבן הפינה שעליה מושתתת

מדינת ישראל, אבל רבים מידידיה מפקפקים באפשרות המעשית של קליטה בלתי פוסקת של המונים כה עצומים של עולים חדשים. אחרון הנואמים בכינוס היה ישראל רוקח, אשר הדגיש כי למילה 'הגבלות' יש צלצול רע מאז ומתמיד באוזני היהודים, ובכל תפוצות הגולה הם לחמו נגד הגבלות ושילמו מחיר יקר במלחמה זו. עתה, משהוגשם חלום הדורות והוקמה המדינה, מי יעז להחזיר את המושג של הגבלות על העלייה לישראל?! שעריה יישארו פתוחים לכל יהודי השואף לחיות בציון.

בסוף הערב נערך באולם משאל: רק 9 מבין באי האספה הצביעו בעד הגבלת העלייה, ואילו 800 תמכו בהמשך עלייה חופשית.

בשנת 1954, בשבתו בשדה בוקר, היה דוד בן גוריון נחרץ בשאלת הגבלת העלייה. דוגמה לעמדתו נמצא במאמר 'עם סגולה', שכתב ב-27 באוקטובר, 1954 (בן גוריון, 1954, חזון ודרך):

...הוא [תהליך קליטת העלייה. נ.א.] לא נסתיים. ואם יש בארץ 'אנשי מעשה' כביכול המערערים על העלייה ההמונית, ביחוד על העלייה הרבתי מארצות המזרח, והם מתנגדים בגלוי או בחשאי לעלייה חדשה, אם מטעמים כלכליים ואם מטעמי 'חוס-גזעי', הרי אין כל ספק שאין הם מביעים רצון העם, לא העם בישראל ולא העם בתפוצות; ואם תפרוץ העלייה באחת מארצות המזרח או באחדות מהן – תתאזר המדינה עוז, תקבל על עצמה, בלי כל רתיעה, כל הקשיים הנוספים, ותקלוט העלייה החדשה כאשר עשתה לעלייה הקודמת. הרוב הגדול של מאיזני 'קול ישראל' מקבלים כל הודעה על אניית עולים חדשה כבשורה מרנינה.

אולם, ארבע שנים לפני כתיבת המאמר 'עם סגולה' ערער ד"ר שיבא (מנהל משרד הבריאות באותה תקופה) את המשענת החזקה שמצאו אנשי העלייה בבן גוריון. שיבא טען כי העלייה הבלתי סלקטיבית מהווה סכנה למדינת ישראל. אחרי שנה, ב-1950 לא התנגד בן

גוריון להחלטה על עקרונות המיון של הסוכנות. אחרי שבמשך שנים הביע התנגדותו, הרי בעיצומה של העלייה ההמונית, בשנים 1949-1950, היה ברור כי דיבורים לחוד ומעשים לחוד ויש לנסות לווסת את עליית היהודים לארץ במצבה הקשה.

בסוף שנת 1949 כבר מתחיל לחלחל הספק כאשר לאמת שמאחורי האמירות המושמעות בכנסים ובעצרות בעניין קליטת העלייה ההמונית. המצב במחנות העולים היה קשה מאוד. המבנים הארעיים והאזהלים לא היו עמידים בתנאי חורף וקשה היה לראות כיצד מצליחים לקלוט במקומות עבודה ובמגורים את המוני העולים.

יצחק רפאל, מי שהיה ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית בשנים 1949-1954, מתאר אווירה בה נאמרו דברים בישיבות הנהלת הסוכנות ובחדרי חדרים ונמסרו תיאורים קשים של המצב במחנות, אווירה של צורך מידי בהחלטה על הטלת מכסות שנתיות ואולי חודשיות על היישוב הוותיק כדי שיסייע בקליטת העלייה. באותם ימי ההתלהבות הגדולה מן התופעה העצומה של עלייה המונית, כתב רפאל, איש לא העז לדבר על כך ברבים (רפאל, אצ"מ).

באחד עשר באוקטובר 1949 כינס בן גוריון את פגישת הסופרים השנייה. נושא הפגישה: תרומת הסופרים לקליטת העלייה ההמונית (מתוך: דברי סופרים, 1949).

בדברי הפתיחה אומר בן גוריון שעל אף קשיי הקליטה הכלכלית והחברתית, על אף סגירת כמה ארצות בפני יציאת יהודים, על אף השטנה המתנהלת נגד העלייה על ידי חוגים שונים ברחבי אירופה ובארצות אחרות – לא פסקה העלייה הגדולה, ויש לקוות שתתמיד. "...עליות אלה עוררו לא רק שאלות משקיות וכלכליות חמורות, אלא גם שאלות חברתיות ותרבותיות. אני מאמין שאנשי הרוח בתוכנו יכולים לצריכים לתרום לפתרון".

בן גוריון מאמין כי חוק שירות הביטחון, המחייב כל נער ונערה, מבני 18, להכשרה חקלאית כחלק מהשירות, יהיה לברכה רבה בקליטת העלייה מבחינה תרבותית וחברתית.

את הרצאת הפתיחה נשא פרופסור בן ציון דינבורג. הוא תיאר את קשיי העולים ואת המפריד ביניהם לבין בני היישוב הוותיק. אין הרבה מן המשותף בין עולים מצפון אפריקה לבין בני הארץ, אמר, ויש אף הרגשת עליונות.

עלי לומר בגלוי, שאין להכיר ביישוב סימנים למשטר של קליטה רוחנית. כבר במסיבה הקודמת עמדתי על כך, שהטמפרטורה החברתית לקליטתה של העלייה היא די נמוכה. והרבה סיבות לכך. ניסיון החיים של העולים הגביר בהם את רגש ההשפלה והדיכאון. ניצחונות הצבא שהנוער שלנו מילא בהם תפקיד עצום החדירו בנו מעין הרגשה של עליונות. אך המוני העולים אם תשוחחו איתם שיחות אינטימיות, יצביעו על הדבר הזה, ואף אם לא יגידו בפירוש, תרגישו בנקל ומיד, שהם נפגעים מהרגשת עליונות זו.

דינבורג מציע להקים מועצה מרכזית בעלת סמכות גדולה לענייני הקליטה הרוחנית. מועצה זו צריכה להתוות את שיטות העבודה, לפקח על ביצועה. על מועצה זו יוטל גם להזעיק את הציבור לפעולה ולארגן את עזרתו. "לא אתעכב על כל הפרטים. אך פעולת תכנון צריכה להקיף, לפי דעתי, את השטחים הבאים: הנחלת הלשון לעם; השתרשותם הנפשית של העולים בארץ על ידי ידיעתה והכרתה; היאחזות במדינת ישראל מבחינת הרגשה והכרה; הקניית ערכים חברתיים, אנושיים וחלוציים." דינבורג מדבר על החשיבות שבהכרת ערך האדם, על הצורך בהקניית ערכים כערך העבודה לעולים, ועל סלילת הדרך למקורות העם היהודי.

מרטיין בובר אינו רואה שום יצירת קשר בין היישוב הוותיק והעולים. על תגובת בן גוריון כי בצבא נוצר הקשר, משיב בובר כי תלמידיו השבים מן הצבא מתארים כי גם שם מובלט הפער. ונוסף לכך, בקשר לצבא יש לזכור, צבא אינו מעין תמצית החברה, אדרבה, לפי מבנהו הפנימי וכללי חייו מנוגד הוא לחברה. החברה מורכבת ממשפחות, הצבא מורכב מיחידים, יחידים שהוצאו מתוך עולם המשפחות, וחוקתו חוקת היוצא מן הכלל, ועל כן אין להקיש מן הצבא על החברה.

לאה גולדברג מתארת כיצד ירדה לשפת הים, שם היכתה בה תחושת הניתוק שמסביבה.

ולפתע נזכרתי, שפעם, שלא כמנהגי, יצאתי במוצאי שבת לשפת הים של תל אביב לטייל ולראות את הקהל. ראיתי המוני אנשים, שהפרצופים שלהם אמרו לי, שהם לא קראו ספר, שיעבור זמן רב עד שיקראו ספר; עם זה, שעדיין איננו מכירים אותו; רובם עולים חדשים, מהם שנמצאים בארץ כבר זמן מה, אך עוד לא צורפו אל החוג הזה שאנו חיים בו. כלומר, אנו שוכחים, שקיבוץ – זה אליטה, ומושב – הוא סולת, ואנו מטפחים בתוכנו הרגשה שזה העם, ולעצמו של העניין נמצאים אנו מן העם והלאה.

משה שמיר מפקפק ביכולתם של סופרים להפוך לעסקנים של חיי רוח. הוא מאמין שתפקידם להרבות ביצירה, דווקא בעת משבר.

את מלאכת הקליטה צריך לבצע טיפוס של שליח נאמן וטוב... **טיפוס של מדריך תנועת נוער** [הדגשה שלי. נ.א.] – מתאים אולי לעבודה זו גם בשטח הרוחני, הן מבחינת גילו והמנטאליות שלו, והן מפאת יכולת ההתמזגות החברתית שבו, יכולת הסרת המחיצות, הודות לאותה אש מכלה מחיצות שישנה במבטיו, בתנועותיו ובפגישותיו עם בני אדם.

בשנת 1953 כבר נכתבים מאמרים שכותביהם מפקפקים ביכולת המדינה להמשיך בקליטת העלייה ההמונית. במאמר ראשי בעיתון 'הארץ', ב-29 ביוני 1953, נכתב:

ישראל מוכנה ומסוגלת לקלוט עולים ארצה המוכנים לכל מאמץ של עבודה. הארץ קלטה עולים מסוג זה בשנים שהתנאים האובייקטיביים היו לאין שיעור קשים יותר מכפי שהם היום. מאות אלפי עולים היכו שורשים בארץ, מפעלי התיישבות, מלאכה, תעשייה ושירותים; אך ישראל אינה מסוגלת להמשיך ולקלוט עולים הזקוקים לסעד ואינם מסוגלים למאמץ של בניין. לאמיתו של דבר היא לא תהיה מסוגלת לכך לעולם. אין זה מספיק ללבות את אש ההתלהבות המשיחית. ירושלים של מטה תיבנה בידיים עובדות בלבד.

בעיתוני התקופה מופיעים מאמרים המתארים את החיים במעברות, את חוסר הסתגלותם של הנערים העולים ואת קשיי ראשי המשפחות לפרנס את משפחותיהם. האווירה אינה קלה. ברור לכולם שקליטת העלייה היא מהמשימות החשובות ביותר העומדות בפני היישוב במדינת ישראל. דבריה של טוני הלה בכינוס בבית ברל "גם קודם אולי לא אהבו את העולה אלא את העלייה, את ההעפלה" (דברי שיח, שם) מבטאים את התחושה שהנוער והמבוגרים אינם נרתמים לביצוע משימת קליטת העלייה.

היישוב הוותיק והמבוסס אינו נענה לקריאה לצאת ליישובי העולים, לצאת לשטח ולעשות כל שניתן מבחינה פיזית ומבחינה רוחנית לשיפור מצבם של העולים. גם מזג האוויר לא הקל על חיי העולים. חורף 1950/51 היה סוער ומושלג. מחנות עולים הוצפו ורבים פונו למחנות צה"ל ולקיבוצים. תיאורי האירועים הקשים מופיעים בעיתונות ואי אפשר להתעלם מן המצוקה המשוועת ליד עוזרת ומכוונת.

הצהרות, החלטות ופעולה בשטח – תנועות הנוער במפעל קליטת העלייה

עיון בדברי ימי התנועות הנסקרות, בין השנים 1949-1953 מלמד על פערים בין ההצהרות בנושא קליטת העלייה ופעילות בשכונות מצוקה ובשיכוני עולים חדשים, לבין הפעילות המעשית בשטח. בפרק שלפנינו נציג הצהרות ופעולה בשטח. הצגת הדברים בשלב הנוכחי מטרתה לשקף את הדיונים וההחלטות ולצידן את ההירטמות לעשייה, לפעולה בשטח.

תנועת הנוער העובד

הצהרות והחלטות

תנועת הנוער העובד, שהוקמה בידי קבוצת נערים עובדים, עסקה בקליטת נערים עובדים ולומדים ובהם בני עדות המזרח ובהמשך בקליטת עולים חדשים מראשית ימיה ולאורך תקופת היישוב.

כך למשל, כבר בשנת 1945, בתקופת הבריחה והעלייה הבלתי לגאלית החליט מרכז הנוער העובד מספר החלטות בנוגע לקליטת עלייה, בין היתר הוחלט:

יהי הנוער מוכן לחלק את משכנו ואת לחמו עם ילדים ונערים עולים. תדע גם הממשלה שהנוער העברי, הנאמן ונשמע למוסדות הלאומיים, לא יקבל עליו את גזירת העלייה, הוא ישבר את הבריחים מעל שערי הארץ... מחנות הקיץ של הנוער העובד שייפתחו בחודש הבא על הכרמל, וישתתפו בהם למעלה מאלפיים

נער ונערה יעמדו בסימן העלייה. סיסמת המחנות: לא נותקה ולא תנותק שרשרת העלייה. (דבר, 19.7.1945)

המסמך הראשון שמעיד על דיון במזכירות הנוער העובד על פעולה בקרב הנוער שעלה בעלייה הגדולה של ראשית המדינה נמצא בישיבת המזכירות הארצית של הנוער העובד מיום 11.7.49, כמה ימים לפני סיום מלחמת העצמאות. אלו הסעיפים הרשומים לדיון (סיכומי מזכירות, ארכיון העבודה מכון לבון, תיק 2-8-213-IV):

א. מחנות.

ב. דו"ח מההכשרה הצעירה והכשרת הביניים.

ג. חלוקת הכשרות צעירות וביניים.

ד. הכנת ה'כה' [כה' שנים לתנועה, נ.א.].

ה. מחנות נער בתוך מחנות העולים.

(נושא ה. לא הגיע לדיון)

המועצה החינוכית של הנוער העובד מתכנסת ב-24.5.51 בבית סירני, בקיבוץ גבעת ברנר (חשוב להזכיר כי על העולים החדשים עבר כבר חורף קשה – 1950-1951 – בחורף זה רוב המעברות פונו בשל ההצפות ממי הגשמים וחוסר היכולת להמשיך לחיות בתנאים הקשים. דרי המעברות פונו למחנות צה"ל ולקיבוצים סמוכים. מזג האוויר הקשה זימן אפשרות למפגש של היישוב הוותיק, שלא היה מודע במיוחד לנעשה במעברות, עם העולים החדשים וסבלותיהם). נושא העלייה והשתלבות התנועה בקליטת העלייה לא מופיע בסדר היום של המועצה החינוכית. האווירה מאוד מתוחה, על רקע ירידת המתח החלוצי, התקפות חברי מפא"י על חברי מפ"ם (בהתאם למצב העניינים הפוליטי באותם ימים) והפילוג בקיבוץ המאוחד המתרחש באותה התקופה.

על פי פרוטוקול החלטות המועצה לא היה נושא העלייה הצעירה בסדר היום ולא נתקבלו החלטות בעניין. אולם כשעוברים על פרוטוקול הדיונים ועל פי דיווחו של דוד סנדור, נציג המחלקה

לענייני הנוער והחלוץ בסוכנות שהיה נוכח במועצה, עלה נושא קליטת העלייה ונדון. ניתן להעריך כי הנושא הועלה בלחץ משתתפי המועצה במסגרת חוגי דיון, לא גובשה החלטה לגביו אך הוא הוכנס לסדר היום ולא ירד משולחן המזכירות מעתה ואילך.

ראשית, הנה דברים מתוך סיכומו של דוד סנדרו, כדי לתאר את האווירה במועצה כפי שנצפתה על ידי גורם חיצוני.

השתתפתי בשתיים משיבותיה של המועצה החינוכית של הנוער העובד... נכחו בין 250-300 צירים. נידונו בעיית הגרעינים, בעיית קליטת העלייה הצעירה ובעיית ההסתדרות. אם כי אין לדבר שום חשיבות, היות והמועצה הזאת אינה יכולה להחליט החלטות מעשיות, חשוב בכל זאת לציין שבין הצירים, חברי מפא"י היו ברוב מוחלט. דבר זה נתן את אותותיו בוויכוח שבו הורגשה הנימה התוקפנית מצד חברי מפא"י. בה בשעה שחברי מפ"ם לא עשו אלא להגן על עצמם בכל העת... בדרך כלל הוויכוח היה על רמה נמוכה למדי ורק נאומיהם של המבוגרים העלו במידה רבה את המועצה.

בתוך הדיון על נושא ההגשמה נוטל את רשות הדיבור ראובן אהרוני מאלומות, הוא מעלה את נושא העלייה ואומר:

הצטערתי שלא הזכירו את אחד הגורמים הגדולים ביותר והוא העלייה... הנוער העולה בא מאווירה בלתי נורמלית, פוגרומים ואנטישמיות... אנו נכשלו כשלון חרוץ וסטינו מהדרך הישרה ומוכרחים להיטיב את דרכנו בגישה לעלייה החדשה... הפילוג בקיבוץ אינו צריך לפגוע בנו, אנו לא קולטים את הנוער אלא דוחים אותו, יש לקבוע קו חינוכי שיכלול גם את הנוער העולה כדי לערותו בחברתנו.

אחריו מדברים שליחים בוגרים של קיבוצים בסניפי התנועה ובמזכירות. דודיק (דוד פור), מזכיר התנועה, מציג תוכנית פעולה והנחות יסוד לעבודה עם עולים. הוא פותח את דבריו באמירות כלליות ברוח תביעות מנהיגי האומה מהיישוב הוותיק, עתידה של מדינת ישראל ייקבע על ידי בני ישראל הבאים ארצה... איך לקלוט את בני הנוער העולה? על התנועה לתרום את חלקה במפעל של קיבוץ הגלויות. ... שלושה סוגי מעברות בא"י: 1. עירוניות. 2. מעברה ליד מושב. 3. מעברות שתהווה יישוב עירוני בפני עצמו. ישנה הצעה לארגן נערים עובדים מבין העולים בקבוצות ולהביאם למשקים, הצעה זו מוכיחה על דאגת התנועה. אופן חלוקת הפעולה החינוכית: טיפול והדרכה של מעברות הסמוכות לערים, מושבים ומשקים בידי הסניף הסמוך, אסור להקים מחיצה בין סניף נוער עולה וישראלי.

...על המדריך אסור להתייחס בזלזול למנהגי ולמסורת אבות החניך, על המדריך להקנות לנוער מנהגים והווי חדש, על המדריך להכיר גם את עברו הטרגי של החניך.
...רצוי לטפח מדריכים מתוך הנוער העולה עצמו. עד כה לא הצלחנו להכין מדריכים בני עדות המזרח.

...עלינו לחשוב אם לחנך בשלב הראשון לסמל הפדרציה. השלב הראשון בחינוכנו הוא חינוך למציאות הישראלית. השלב השני הוא חינוך למטרות העיקריות של התנועה. לסיכום: תוכנית התנועה לחנך אלפי נוער-עולה חינוך עברי. התנועה שלנו מצווה לארגן את הנוער העולה.

אחרי דברי דודיק מתקיים דיון. בדיון משתתפים רק צירים בוגרים, מדריכים – שליחי קיבוצים, בהם גם שליחים שנמצאים בסניפי הנוער העובד שכבר קיימים במעברות.

הנושא, כאמור, אינו מגיע להחלטות במועצה החינוכית ועיקר הזמן מושקע בדיונים על דרכה האידאולוגית של התנועה, בצל הפילוג, ועל נושא היציאה להגשמה והחינוך לסוציאליזם

וחלוציות. בישיבת המזכירות המסכמת את המועצה החינוכית, מעלה דודיק את שאלת עזרת בני המשקים למעברות. הנושא לא עובר במזכירות.

יוקי: אינו חושב שדבר זה יצא לפועל א. מסיבה בריאותית. ב. מבחינת העבודה הבווערת במשקים.

זאב אוטיץ: שהדבר יבוצע רק על ידי מזכירות הנוער העובר בעזרת מוסדות החינוך.

זאבה: אינה חושבת שהדבר יבוצע.

סוכם: הוועדה המרכזת לוקחת על עצמה לסגור את העניין.

בהנהגת התנועה מחליטים (בסוף 1950) להקים מחלקה לטיפול במעברות ובעדות. בשיחה אישית סיפר שלמה טבעוני שהנושא בער בתוכו והוא ממש 'הטריד' את דודיק עד שהחלטה התקבלה. הוא ראה בזה שליחות של התנועה בזכות הסיסמה 'ביתנו פתוח לכל נערה ונער'. השימוש במושג עדות חוזר מדי פעם בתנועה ואין הגדרה של עדה מסוימת, רק שימוש במושג הכללי. נושא המעברות עולה מדי כמה ישיבות והופך לחלק מהדיווחים הקבועים אחרי ייסוד מחלקת המעברות והעדות, בראשות שלמה טבעוני (מוקא) מאלונים. בישיבות המזכירות מתחיל להופיע הפרק – 'פעולתנו במעברות'. נמסרים דיווחים ומתקיימים דיונים על מהות העבודה וקשיים שעולים מהפעילות בשטח. הנושא עולה, לדוגמה, בישיבות המזכירות ב-20.11.51, 16.1.52, וב-22.1.52.

ממעקב אחרי גיליונות 'במעלה', עלון הנוער העובד, ניתן ללמוד על החלטות והצהרות בנושא העבודה עם העלייה החדשה. בגיליון המתפרסם ב-20.1.1950 מופיע נאומו של דוד בן גוריון המדבר על חשיבותה ועליונותה של משימת קליטת העלייה.

באותו גיליון, במדור 'מפנקסו של עורך', מובאת פנייה לחניכי הנוער העובד:

...בגיליון זה, במדור התנועה, תראו הדים ראשונים למפעל יקר ומחונך: חותמים על 'במעלה' עבור סניפי עולים ונוער מן העלייה החדשה. להלן רשימה ראשונה ורשימה זו פונה אליך (כן, אליך!) בתנועה לעזור במפעל זה ולהחתים אחרים ולחתום עצמך עבור נוער מבני העלייה, שאין ידו משגת לחתום.

בגיליונות הבאים נמצא לא פעם כי המדור 'בשעה זו' (הנכתב, על פי רוב, על ידי דוד כהן) עוסק בין היתר בעניין העבודה עם העולים ובדיווח על הסניפים במעברות ובשיכונני העולים. החל מגיליון 4, 3.3.1950 מופיעים תיאורים של ביקור או פעילות במעברות. הסגנון, הנלהב על פי רוב, מתאר חוויות של נערים שיצאו למעברה בשליחות התנועה.

כותב יאיר ר. מסניף חולון: "... תפקידו של הנוער לצאת למחנות, להדריך את הילדים, ללמדם לרקוד, לשיר, להרגילם לדיבור עברי, להראות להם ערכים ותרבות (יש ותרבות היא פשוט שימוש בסדין, שימוש בבית כסא, נעילת נעל וכו'). " בגמר תיאור יום פעילות הוא מסכם תפקידיה של כל תנועת נוער חלוצית בכלל, ותפקיד הנוער העובד בפרט, לתת ידו ברצינות למפעל זה. "... רדו אל העם הזה והעלו אותו אליכם!"

בגיליון מסי 7, 14.4.1950 מופיעה תמונה גדולה של ילד תימני והכותרת: אותו עלינו לגאול!

החל בגיליון 22, 3.11.1950 מופיע מדור חדש – 'לנוער העולה'. זהו מדור מנוקד אשר נועד להסביר בעברית קלה אירועים שמתרחשים, לתאר את נופי הארץ, תולדותיה ואנשיה. המדור הראשון עוסק במלחמה בשוק השחור, מתאר את גבולות הארץ, מלמד ביטויים בלשון העברית ומסיים בחידות מילים.

בשנת 1951 מתווספים אל המדור לעולה גם רשמים מפעילויות במעברות, במדור הנקרא 'אנחנו במעברות'.

בגיליון מסי 5, 22.3.1951 מברכת מזכירות התנועה את הפעולה

בקרב הנוער במעברות, פעילות שהגיעה להיקף רב-ממדים, הודות להיענותכם ולנכונותכם והכוונה לכל מי שנרתם להדריך ולסייע. נ.א.

בתאריכים 3-4.3.1951 התקיים בגבעת ברנר כינוס המדריכים במעברות, ב'במעלה' נמסר דו"ח על הסמינר בו השתתפו חברי השכבה המתבגרת מעשרה סניפים.

בכל גיליון מופיע סיפור של נערים שיצאו למעברות. ראוי לציין כי כאשר מתוארת פעילות של חברי סניף עירוני, מדובר בביקור או בהפעלה תרבותית שלעיתים נמשכה גם לאורך יומיים. בכתיבת הנערים נמצא תיאורים אשר קשה יהיה לאמתם עם מציאות המתוארת בדיווחי שליחים שמדריכים במעברות לאורך זמן.

לדוגמה נראה את תיאורו של אורי גורדון, מסניף שכונת בורוכוב, שמתאר את ביקור שכבתו (ביקור של יום ולילה) במעברת סקיה, על יד תל ליטבינסקי. אורי וחבריו הגיעו למקום, ערכו פעילות הדרכתית ומשחקית ובערב שוחחו על עקרונות תנועתם ושמעו מהן הבעיות של נערי המעברה. בעקבות הסיוור מסכם אורי גורדון: "אני מקווה שמעשה זה שלנו יהיה לדוגמה לכל שאר הקבוצות בסניפים. דרן אגב, ראוי לציין שיש להם תכונה שלרובנו איננה והיא: נערים אלה שואפים ורוצים ללמוד ולראות, לכן מחויבים אנו להקל עליהם על ידי פעולות תרבותיות."

הכותבים מזכירים לא פעם את המתח בין שליחי התנועות והמפלגות, את התחושה שיש ניסיון מתמיד "לגנוב" חניכים אלו מאלו.

באותו גיליון מודיע צבי גוטמן, בשם משק אפיקים, על תרומת דמי חופשה של ילדי הקיבוץ למען רכישת 10 גיליונות 'במעלה', חמישה למעברת צמח וחמישה למעברה נוספת.

אפשר לסכם בשלב זה כי נושא העלייה החדשה וטיפול הנוער העובר בהדרגת הנוער העולה אינו נעדר מעלון התנועה. יש התייחסות

קבועה לנושא, יש מדורים מיוחדים המיועדים לנערים עולים ומדור המתאר פעילויות וביקורים במעברות. לצידם נמצא לא מעט ביקורת על עשייה מועטה ועל אדישות. תנועת הנוער העובד שמה את נושא קליטת העלייה במיקום גבוה בסולם העדיפויות של פעילויות ושל נושאים בהם יש לעסוק בעקביות.

בהחלטות המועצות של הנוער העובד עסקו בעיקר בהעלאת המתח החלוצי, בנושאי התיישבות ובענייני הפילוג בין מפא"י ומפ"ם, שפגע במזכירות והסיט את השליחים מענייני התנועה למריבות והטחת האשמות.

פעולה בשטח

שלמה טבעוני (מוקא), חבר קיבוץ אלונים, מי שהיה מרכז מחלקת מעברות בתנועת הנוער העובד בשנים 1952-1953, הגדיר בריאיון אישי (טבעוני, 1992) את מטרת המחלקה עם הקמתה בשנת 1951 (לפני בואו לתנועה, אם כי היה פעיל כל השנים). זו הייתה מחלקה שאמורה להפעיל את ילדי המשקים לפעילות באזורים שלהם. המחלקה ריכזה בעיקר את פעילותם של בני הקיבוצים [שלמה טבעוני היה נציג הקיבוץ המאוחד בתוך תנועת הנוער העובד. התנועה המשיכה לפעול תחת מזכירות אחת למרות שהוקמו חטיבות האיחוד והמאוחד אשר פעלו במקביל ולעיתים תוך עימותים ואי שיתוף פעולה. במחלקת המעברות פעלו, בדרך כלל, שתי החטיבות בשיתוף פעולה. נ.א.].

בקרב כל קיבוץ הייתה מעברה וצריך היה לסייע ככל שניתן. העבודה במעברות החלה בשליחת שליח תנועתי, חבר קיבוץ (או חניך בוגר של חברת נוער) הנשלח על ידי קיבוצו לפעילות תנועתית ומכוון לעבודה עם העולים החדשים. השליח מתגורר במעברה או בקרבתה ועוסק בהיקף עבודה מלא בענייני הנוער העובד במעברה. במהלך השנים החלו בחטיבת האיחוד לשכור מדריכים שלא היו חברי ההתיישבות. רעיון שלא יכול היה להתקבל על הדעת בשומר הצעיר ואפילו לא בחטיבת המאוחד בנוער העובד. ענייני הנוער

העובד כוללים גם בירור לגבי מקומות עבודה לנערים והתערבות במידת הצורך במקום העבודה. נציג הנוער העובד משמש, בכל הקשור לענייני עבודה, כנציג ההסתדרות, דואג לצעיר הנכנס למעגל העבודה ועומד על משמר זכויותיו. על צוות המחלקה נמנו מרכז מחלקה שיושב במזכירות התנועה בתל אביב, מרכזי מחוזות ושליחים בקני הנוער העובד במעברות ובשיכוני העולים. מרכז המחלקה דואג לענייני כוח אדם ומשתדל בקיבוצים לגיוס מרכזי המחוזות ושליחים למעברות. מרכזי המחוזות מסתובבים בשטח, מגייסים נערים ונערות בגיל תיכון מן הקיבוצים להדרכת נוער עולה. מרכזי המחוזות הם אלה שמלווים באופן שוטף את המדריכים הצעירים.

נראה למשל את תיאורה של יעל פרס, באותם ימים נערה, תלמידת תיכון בקיבוץ גבעת ברנר (ריאיון אישי, פרס, י. 14.11.1991). יעל הדריכה במעברת ברנר (הצמודה לגבעת ברנר) בשנת 1952 ובמעברת גדרה בשנת 1953. "פעילות ההדרכה התחילה אחרי החורף הקשה, בו פונו העולים לגבעת ברנר. הדרכנו את הילדים בקיבוץ. במעברה לא הזדהינו כמדריכים בני קיבוץ אלא כנציגי תנועת הנוער העובד." יעל זוכרת מרכז אזורי שהיה מגיע למעברות ולקיבוץ, ישב עם המדריכים והציע תוכניות הדרכה. כמו כן זכורים לה כנסים שארגן שלמה טבעוני. אחרי הגשם הגדול היה הגיוס ספונטני. אחר כך, מי שהיה מוכן להמשיך לפעול – נשאר. מדריכים שנסעו להדריך בגדרה ובבאר יעקב קיבלו החזר נסיעות מהנוער העובד. "לפני הגשם הגדול לא הכרנו את המעברה ולא היה לנו שום קשר עם יושביה. אחרי שהתגייסנו, חברים מהקיבוץ, לעזרת המעברה, נכנסתי לכדונים. התחלתי להכיר באופן אישי. היכרות זו היא שמשכה אותי להדריך את ילדי העולים."

כבר בשנת 1949 התחילו פניות של התנועה לסוכנות לסיוע תקציבי ולציוד להקמת מועדונים לפעילות. נראה למשל מכתב אל המרכז לחינוך' מה-25.2.49, תחת הכותרת – מגבית תל-חי:

ח.ג.

הרינו באים לתבוע מכם עזרה והשתתפות במגבית התנועה ליום 'תל חי'. מפעל זה, מלבד ערכו החינוכי לדור העובד הצעיר בישראל, צריך להבטיח ולאפשר להסתדרות הנוער העובד כמה מפעולות היסוד בחיי הנוער בישראל ובראש וראשונה פעולה רבתי בקרב הנוער העולה. ההתחלות הראשונות בקרב ריכוזי הנוער העולה ביפו, רמלה, עכו, תל חנן ועוד, מחייבות הרחבה מיידית של פעולה ארגונית וחינוכית בקרב הנוער העולה. עלינו גם לשחרר את הילד והנער שבשכונות ובפרברים מחיי הניוול והשפעת ארגוני ההרס.

בפנייה נוספת בתחילת שנת 1951 מצהירים על עשייה בנוער העובד, לקיחת אחריות על תהליך הקליטה ועל הצורך בסיוע מכל גורם (אצ"מ):

...השנה יותר מאשר במרבית שנותיה של הסתדרותנו, מוטלות עלינו משימות קליטה עצומות בתחומי ההכשרה. העלייה הגדולה הזורמת מביאה איתה אלפי ילדים ונוער המחפשים להם כאן, בישראל, את ביתם החדש. הם זקוקים ללימוד, לטיפול, להקניית מקצוע והשכלה, לחיים בריאים ושקטים. הסתדרות הנוער העובד הופכת נוער עולה זה משבי־גולה לבוני מולדת ומכינה את הגרעינים ההתיישבותיים לכיבוש הנגב והגליל, חופי הים ומרומי ההר. הרינו פונים ומבקשים עזרתכם...

בתיקי מחלקת הנוער והחלוץ נמצא עשרות מכתבים ממרכזי הסניפים במעברות ובשיכוני העולים הפונים בבקשות לקבלת סיוע תקציבי, ספרים ומשחקים. נוסח המכתבים דומה והם מתארים בקצרה את קשיי הפעולה במעברה עם הנוער העולה ומבקשים את שחסר לפעילות.

בתשובותיהם הקפידו ד"ר בנימין בן שלום, מנהל המחלקה

לענייני הנוער והחלוץ בסוכנות היהודית [שמו נכתב, במכתבים בחתימתו, בשני אופנים – בנשלום ובן שלום. נ.א.] ויהודה כביש, מפקח ראשי במחלקה לענייני הנוער והחלוץ, לעודד את המדריכים, אך לשמור על כללים ברורים במסירת ציוד. לא פעם הם הפנו את המדריך אל מזכירות התנועה כמי שיכולים וצריכים לעזור. נראה למשל את מכתב התשובה אל רחל קרבסי, שריכזה את פעילות סניף הנוער העובד במעברת פתח תקווה (מכתב תשובה מיום 30.1.53):

ח.ג.

אנו מעריכים מאוד את עבודתך בסניף הנוער העובד במעברת פתח תקווה. אולם קשה לנו להגיש לך עזרה בחומרים, כל זמן שאין מועדון במעברה. עלינו להקפיד על כך שהדברים הניתנים על ידינו יהיו צמודים לסניף ולמועדונו ולא יינתנו למדריך בלבד. דבר זה הוא כמובן מן הנמנע כל זמן שאין מועדון. בהתחשב בתנאים המיוחדים וכדי לאפשר לך בכל זאת 'להחזיק מעמד' עד שיימצא פתרון לבעיית המועדון, נשלח לך כדור-רגל וכמה מספרי העזר שבקשת, אולם עלינו לעמוד על כך שתעבירי אותם למדריך החדש או תחזירי אותם לנו, אם תעברי למקום אחר. (העתק מהמכתב נשלח למזכירות התנועה)

מחלקת המעברות היא שמפנה את המדריכים לכתובת המחלקה לענייני הנוער והחלוץ, בהנחיה לכתוב ולבקש סיוע והקצבה. במכתבו למזכירות התנועה, מיום 25.12.52, תיאר חיים, מדריך בסניף צפת, את קשייו בהדרכה ואת תוכניותיו ובין השאר הוא מדווח: "בימים הקרובים אני אכתוב למחלקת הנוער והחלוץ כפי שאמרת לי במכתבך האחרון, כמעוניין להתקשר בכדי לקבל עזרה כזו." במכתב למזכירות הנוער העובד כתבו בן שלום וכביש (14.1.53):

...אנו משתדלים לעקוב אחרי עבודתכם במעברות וכפי שהודענו לא אחת לח' שלמה ואורי העוסקים בשטח זה במישרין, נהיה

מוכנים להגיש לכם את כל העזרה האפשרית, אולם יחד עם זאת אנו חוזרים ומדגישים שעזרה זאת אינה צריכה להיות עזרה כספית בלבד ויש לנו אפשרויות נוספות לעזור בקדום פעולה זו. עצם האפשרות לקבלת הקצבות תלויה במידת השתדלותכם לנצל את שאר אפשרויות העזרה.

מן ההתכתבויות האלה עולה תמונה של יחסי עבודה שוטפים, של פגישות וניהול משא ומתן בין מחלקת המעברות למחלקה לענייני הנוער והחלוץ. אנשי המחלקה יודעים מי הם הפעילים בשטח (הח' שלמה ואורי) ומעוניינים להעביר גם תכנים במתכונת של הרצאות וסמינרים למדריכים וחוגים שונים, ולא רק כספים וחומרי עזר לפעילות.

דוגמאות לפעילויות המועדפות על המחלקה נמצא בדו"ח המסכם של דוד סנדרו, נציג המחלקה באזור תל אביב ותאריך הדו"ח – כנראה תשי"ג, 3-1952. נ.א.]:

3... כבכל שנה, גם השנה התקיימו בתל אביב 'ערבי עיון למדריכי תנועות הנוער בתל אביב'. ההרצאות נתקיימו בצריף צופי הקהילה ומשכו מדריכים מרובים. התקיימו בסך הכל 8 הרצאות כדלקמן: סנדרו דוד: הנוער במעברות; יהודה ארן: יסודות המסיבה; יעקב כנעני: הקנית זמרה לנוער; רפאל מוקדי: מטודיקה [כך במקור. נ.א.] של ההדרכה; טליה בטנסקי: הילד בחברה; רות בירק: אישיות המדריך; ברוך אזניה: חנוך הנוער לחלוציות; דוד צמרמן: יום הילד היהודי. בסך הכל נהנו מן ההרצאות האלו 640 מדריכים ומדריכות.

מחלקת הנוער והחלוץ מעוניינת להעביר השתלמויות והרצאות לכלל המדריכים בנושאים כלליים ולא לסייע רק בתקציב וחומרים לסניפי התנועות. דוד סנדרו מדווח על הצלחת חוג לפסיכולוגיה, על

הוצאת עשרות עלוני תנועות לאור ועל חוגים (לדרמה, למקהלות, לריקודי עם) שהתקיימו בסיוע המחלקה.

מחלקת המעברות התמקדה, כפי שתיאר זאת שלמה טבעוני, בליווי מדריכים בני קיבוצים המתנדבים להדריך במעברות. תחום נוסף בו עסקה המחלקה היה גיוס מדריכים שליחים שירכזו את פעילות סניפי הנוער העובד במעברות. מזכירות התנועה מקיימת קשר רציף עם מזכירות הקיבוצים לשליחת בוגרים להדרכה ולריכוז.

בתנועת הנוער העובד פעלו במישור נוסף, לצורך הדרכת הנוער העולה נשכרו מרכזים ומדריכים שכירים. שכירת המדריכים גרמה לעימות קשה בתנועה, מכיוון שהשכירים הגיעו ביוזמת ועל ידי פעילי חטיבת בני האיחוד בתנועת הנוער העובד. חטיבת הקיבוץ המאוחד לא הסכימה לעבודת שכירים בתוך תנועת הנוער ועל כך היו ויכוחים לא מעטים. בדיעבד התברר לבני המאוחד כי בזכות השכירים הורחבו שורות חניכי התנועה במעברות. בסוף דצמבר 1951 מרכות מחלקת המעברות 60 סניפים במעברות. מדובר בפעולה של החטיבה החינוכית ושל החטיבה המקצועית. סניפי הנוער העובד שימשו כתובת גם לענייני עבודה ומציאת עבודה, לענייני מעמד העובד ותנאי עבודתו, במועדונים עסקו גם בלימודי ערב וגם בהעברת פעילות תנועתית על ידי מדריכי התנועה.

מחלקת המעברות קיימה סמינרי מדריכים באורח סדיר. לצורך מימוןם נעזרו במחלקת הנוער והחלוצין, נראה למשל דיווח על סמינר שהתקיים בירושלים ומטרתו להכשיר מדריכים לעבודה עם נוער עולה (יהודה כביש מדווח לד"ר בן שלום, נובמבר 1951).

בהתאם להסדר שקבענו בזמן ברור תוכניות העבודה של המחלקה בשנה זאת, בקשר לעריכת ימי עיון למדריכים במעברות, שייערכו במשותף על ידי תנועות הנוער ועל ידינו, יתקיים בקרוב יום עיון

ראשון מסוג זה, בשיתוף עם הנוער העובד והוא מכוון להכשיר מדריכים להדרכה בפרוזדור ירושלים.

המועד: יום ו' ושבת 1.12.1951-30.11.

המקום: מועדון הנוער העובד, מקור ברוך, ירושלים.

המשתתפים: חברים מהנוער העובד בסניפי ירושלים, חברי התנועה מקרית ענבים, מעלה החמישה, צובה, בית נטיף [לימים נתיב הל"ה. נ.א.] ובית ג'וברין.

התוכנית: בליל שבת – הרצאה על דרכי העבודה של הנוער העובד במעברות – שלמה טבעוני. הקראות מהווי המזרח – סעדיה דמארי.

שבת לפני הצהריים (9-10) הרצאה: בית ספר ערב במעברות – מרים שפירא.

(10-12) – ד"ר חיים אורמיאן – פסיכולוגיה של הגילים (במיוחד נוער מתבגר ובהדגשת קווי האופי המיוחדים של הנוער העולה). אחה"צ הרצאה ופתיחה לדיון: קווי יסוד לתוכנית פעולה של תנועות הנוער במעברות – יוסף רפפורט.

בפתק שהעביר שלמה טבעוני כמה חודשים מאוחר יותר ליהודה כביש, ביקש להעביר אליו חוברות של אורמיאן (הפסיכולוגיה של שנות הילדות המאוחרות) לקראת כינוס של מדריכי מעברות. טבעוני מוסר כי "הכינוס ייפתח בהרצאתו של יהודה ברגינסקי על דמות העלייה במעברות, למחרת יעלו המדריכים בעיות חינוכיות שאת העתקן אשלח לכם בהקדם. הכינוס יסתיים בדברי יצחק טבנקין [מנהיג הקיבוץ המאוחד. נ.א.] ובהופעת להקת שרה לוי. אך בענייני החוברת הנני להדגיש שהיא מאוד חשובה למדריכי המעברות. אבקשכם להתחשב בזאת."

בסמינרים השתתפו שליחים ומדריכים שכירים שריכזו סניפים במעברות. המדריכים הצעירים, בני הקיבוצים, קיבלו הנחיה במקום מגוריהם ומפגשים משותפים היו כשהתקיימו מועצות חינוכיות של התנועה.

שלמה טבעוני ציין כי לא פעם היו עימותים עם הורי מדריכים צעירים מהקיבוצים שלא רצו שילדיהם ידריכו. הנימוק היה שההדרכה כרוכה בנסיעות רבות והלימודים נפגעים.

...ברמת הכובש למשל ההורים והמורים ממש הפריעו לילדים, לא נתנו להם לנסוע למעברות קרובות, שיביאו להם הסעה וכו'. אז אנחנו החלטנו שאנחנו נשלם את הוצאות הנסיעה, אבל גם זה לא עזר ולאט לאט זה דעך, עד שהיינו צריכים לקיים כמה קורסים של בחורים צעירים, מתוך המעברות, שהם ידעו לקרוא ולכתוב.

לכד מסמינרים וימי עיון למדריכים, הוצאו גם חוברות ותוכניות שבאו להציע למדריכים מבנה לפעולות וארגון מפעלים ואירועים לנוער המודרך.

לדברי שלמה טבעוני "לא היתה שום ספריה בשום מעברה, זה דבר אחד. דבר שני, המדריכים היו מטבעם עצלנים וצריכים היו להגיש להם את הכול מוכן... ה'דפים' וגם 'השכל', זה היה בנוי על פעילות חודשית, מדי חודש בחודש – משימת החודש, מסיבת החודש, נושא החודש, נתנו להם הכול מהמוכן. אילו לא היינו נותנים להם את זה, אין ספק שהם לא היו יודעים."

'השכל' – דפים למדריכים במעברות, הוצא על ידי מחלקת המעברות של הנוער העובד. החוברת מיועדת למדריכים בשטח והמבנה הפנימי שלה קבוע (על פי רוב). החלוקה היא למדורים:

- החודש בטבע, בדרך לטבע (כולל הצעות כיצד להעביר פעילות, לעיתים משולב סיפור עם מוסר השכל).

- שיחה על העבודה החינוכית (בדרך כלל נכתב על ידי אריה לב מקיבוץ החותרים).

- נושא החודש.

- סיפור.

- חג/אירוע (כיצד יש לציין ודגשים למדריך במעברה).

- חוויות של מדריכים במעברה.
- בשער האחורי תמונות מהווי המעברה, עדות שונות.

'השכל' מסי 2, 'י' בטבת תשי"ב (8.1.1952), נפתח בדיווח של מחלקת המעברות על פעילות החודש האחרון.

- מסיבות חנוכה – קוימו רק 25 מסיבות, בשל קשיי מזג האוויר. מודגש כי המסיבות התקיימו בסיוע קרן היסוד.
- ימי השטפון במעברות – יש לציין בסיפוק רב שהיענות חברינו לעזרת המעברות היתה רבה, ובעיקר בני המשקים שהפסיקו את לימודיהם וחשו לעזרה, ובמשקים שהועברו ילדים, ידעו חברינו לטפל בהם במסירות רבה, ואין ספק שיבוא מפנה בין הנערים ויתקרבו לחיינו.
- קישוט למועדונים – הודעה שאפשר לקבל קישוט דרך המחלקה וניתן להזמין סרטים ומקרנות לפעילות (דרך קרן היסוד והקרן הקיימת).
- השכל – אנו חוזרים ופונים למדריכים שהדפים למדריכים מיועדים קודם כל למדריכים במעברות, ומשום כך השתתפות המדריכים הכרחית. כי רק בזאת נוכל לפתור בעיות, עם העלאת בעיות ולבטים בהדרכה, וכן חליפת דעות בין המדריכים במעברות. על כן השתיקה מיותרת וכתבו לדפים!

ב'השכל' מסי 4, 30.4.51, נמצא התייחסות למבנה הארגוני של הסניף במעברה: צריך לקום כדוגמת סניף רגיל של תנועה במושבה או פרבר עירוני, בהתאם למספר הילדים המאורגנים יש לקיים נוסף לקבוצות החינוכיות גם שכבות דו-שנתיות, ולהפעיל ועדות מתוך החניכים בכל פעולות הסניף. את השכבה אפשר להפעיל בעיקר בשטח של משחקים, ספורט, טיולים ומסיבות. גם הפעולות השכבתיות צריכות להיות ערוכות תמיד מתוך מטרה למשוך נוער נוסף לסניף.

מאמר אחר מתייחס לשאלת מעבר נערי המעברה לקיבוץ, לחברות נוער. את הפעולה החינוכית הכללית יש ללוות בהסברה מתמידה על האפשרות הניתנת למעבר מידידי של כל נער (בגיל חברות הנוער) ועל הערך הגדול של הגשמה שיש בזה. עם זאת אין להעביר את כל הנערים המוכנים למסגרת של חברות נוער בקיבוץ מיד, אלא יש לשמור שלא להרוס על ידי כך את הגרעין האחראי לקיום הסניף. מוכרחים קודם כול להבטיח את צמיחתו של הסניף במעברה.

למיטב זיכרונו של טבעוני ההליכה לקיבוץ לא הוצגה כהגשמה:

...בשום פנים שום מדריך לא חשב שאם הוא מוציא נער לקיבוץ, זו הגשמה. שום מדריך לא חשב כך, אני משוכנע בזה. ההליכה לקיבוץ באה לשפר את מצבו של הנער, ללמדו אהבת ארץ ישראל, ללמדו דברים אלמנטריים. תוך אלה תהיה גם הגשמה. אבל זה לא היה הדבר הראשון שהוא נתן לו עדיפות.

מערכת 'השכל' הדגישה את ההגשמה ככיוון מרכזי. בגיליון מס' 13, 16.2.53, הודיעו על פתיחת מדור חדש – 'מפעלי ההגשמה של הנוער העובד':

למדריך: אנו פותחים בזה מדור חדש. כיוון הדרכתנו במעברות צריך להסתמן ביתר בהירות. מטרתנו להביא את הנוער המתחנך על ידינו להשקפת עולם ציונית-סוציאליסטית שהמסקנה המעשית ממנה – הגשמה אישית בקיבוץ. אחת הדרכים לכך – הצגת מפעלי ההגשמה של התנועה כדמות מחנכת, כדגל מתנופף – מעודד וקורא ללכת בעקבותיו. ראשונה בסדרת שיחות בנושא זה – חולתא. בכור מפעלינו בגליל.

גם מדברי ביקורת ומדיונים על עצם ההדרכה במעברות לא נמנעים.

בגיליונות 'השכל' 11 ו-13 מתפרסם ויכוח על התכלית שבהליכה להדריך במעברה. מובאים דברי מדריך מגבת (אוריאל) המהרהר אם יש טעם בהחזקת קבוצה ברמת ישי.

ב'השכל' 15 מובאים שוב דברי אוריאל מגבת. אוריאל כתב כי דבריו הוצאו מהקשרם, אין לו ולחבריו שום ספק באשר לנחיצות משימת הדרכת הנוער העולה. אולם הם – בני חטיבת הבנים בקיבוץ המאוחד – שהינם תלמידים ועובדים במשקיהם, אינם יכולים לעשות הכול ועליהם להחליט מדי פעם במה להשקיע ועל מה לוותר. הוויכוח, לטענתו, היה על היכולת המעשית ולא על העקרון ועל חשיבות המשימה הלאומית.

ב'השכל' מסי 10, ב-19.11.52, מסבירה המערכת את השימוש הנכון בחומר המתפרסם ובנוסף מבהירים כי רבים מהחניכים אינם יודעים עדיין עברית.

אנו חוזרים על הערותינו שהעירונו השכם והערב: החומר הניתן ב'השכל' – למדריך הוא ניתן ולא לחניך. אין להקריא ממנו לחניכים. גם את הסיפורים אין להקריא בשום אופן ואף לא לספרם כלשונם וככתבם. יש לקרוא את הסיפור כמה פעמים עד שהחומר יהיה שגור, ואז – לספרו מחדש בלשון מתאימה לחניכים ולרמתם...

משנת תשי"ד (1954) נקראת החוברת למדריכי המעברות 'דפים למדריכים במעברות וביישובי עולים'. מבנה החוברת משתנה והיא מורכבת מהוראות מפורטות בהן מתואר כיצד יש להעביר את הפעולה. מצוינים השירים המומלצים, מופיע סיפור או שיש הפניה לסיפור ומועלות, לפי הסדר הנכון, הנקודות לדיון. נמצא גם חלוקה לפעילויות לשכבה הצעירה, הכוללות: סיפורי גבורה, מעט מידע על הנוער העובד, טבע ונוף. לפני אירועים יש הרחבה והצעה לפעילות בנושא ופעילויות לשכבה הבינונית והבוגרת (גיל

13-18) בהן נכללות שיחות על בעיות חינוכיות ועצות למדריכים כיצד להתמודד עם בעיות הגיל המודרך (גיל ההתבגרות), מדור של אריה לב העוסק בנושאים עקרוניים וחינוכיים של התנועה ומדי פעם דיון בבעיות מוקד במדינה.
נראה למשל את תוכן העניינים של גיליון 'דפים' מס' 11, תמוז תשי"ד:

- לשכבה הצעירה – עמלנות בחבל: פעולה ו' משחק: הרגל המשותפת. שיר: אביב, אביב הגיע. עבודה מעשית: כריכת ספנים. אגדת הפרחים: ש. בן אז"ר. פעולה ז' משחק: מרוץ הטאנקים. עבודה מעשית: תפירת חבל ותעשיותיה. כלי קיבול: סנדלי חבלים [כל ההצעות כוללות הכנה ושרטוט. נ.א.]. שיר: עלי באר – ח.נ. ביאליק. משפט הביצה (אגדה): ח. נ. ביאליק.
- לשכבה הבינונית והמתבגרת: פעולה א': קרן היסוד. פעולה ב': חלוצי ביל"ו. פעולה ג': הם בנו את הגשר אל מדינת ישראל. מדברי הרצל. בולי הקרן הקיימת לישראל.
- אחר כך באים המדורים הקבועים: האקלים, החי והצומח בתמוז. מפעלי ההגשמה של הנוער העובד. משאבי שדה. תחרות חיבורים על הרצל. לשירה בציבור: מי ימלל, שיר לנגב, שיר המחנה. תאריכי החודש.

ב'דפים' כמו ב'השכל' כותבים מדריכים על חוויותיהם

והתלבטויותיהם בעת הדרכה במעברות. בגיליון מסי 8, ניסן תשי"ד (1954), כותבים שני מדריכים, שאול איסק מכפר סבא ואליהו לוי ממעברת כפר אונן, על הקושי בהכרת העדות השונות ועל הצורך בעקירת תופעת האלימות הבין-עדיתית מן השורש. שאול איסק מסיים מאמרו בשאלה – האומנם נגיע למטרתנו: מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד?

שלמה טבעוני, אשר סיים תפקידו במחלקת המעברות זמן קצר קודם לכן, השיב על דברי השניים במאמר חריף והחלטי:

...מי שירצה לעיין בתולדות התנועה ימצא שראשית צמיחתה היתה מאותם נערים ש'אינם ניתנים לחינוך'... הכרת העדות ביסודיות – הכרחית לכל מדריך בתנועה. זוהי המסקנה שהסקתי מניסיוני בעבודה. אך אני מניח שהנך מדריך במעברה. ואז, יקירי, חייב אתה זהירות בטרם תפסוק דין על נשמות סובלים מתנאי חיים מסוימים... בינתיים רבה הדאגה בסמינרים לכל נושא ומבצע – ואיני מזלזל בשום נושא חיובי בתנועה – אך בעיית העדות אינה תופסת כל מקום. ומכאן נגרם שמדריכים צעירים וטובים מבזבזים את מיטב מרצם ומתוך חוסר ידיעה בחיי העדות ושיטת הדרכתן – מגיעים ליאוש.

בהמשך הציע טבעוני למדריכים כיצד ליצור קשר של אמון עם חניכיהם. קשר שיהיה מבוסס על כל תחומי חייהם, על סיוע בבחירת מקצוע ובמציאת עבודה ועל מפגשים חברתיים והיכרות עם התנועה ומפעליה. הוא הציע לקיים גם קבוצות עדתיות, לתקופה קצרה, כאשר אין אפשרות לשלב בני עדות שונות בפעילות משותפת.

לצד פניות לעזרה מקצועית נמצא גם עדות לחוסר שביעות רצון מפעילות המחלקה. אף שאין להסיק מסקנות ממסמך אחד, כאשר הרקע לכתיבתו חסר, להלן קטעים מדיווח של מדריך הנוער העובד

ממעברת טבריה (אצ"ם, שם) המדווח על פעילותו בתקופה שבין
1.4.1953 ל-1.7.1953.

המדריך, דוד בן קיקי, תיאר את ניסיונו ליצור קבוצה מסודרת
וקבועה ולארגן חוג ריקודי עם. בסיום המכתב העיר:

הערות: אני מוכרח לציין בדו"ח זה על חוסר כל עזרה ממרכז
הנוער העובד. אם זה על ידי שליחת חומר עיוני להכוונת פעולותיי
העיוניות ואם זה על ידי שליחת פלקטים לקישוט המועדון. אני
מציין בסיפוק רב עזרת מחלקת הנוער והחלוץ שליד הסוכנות
היהודית ששלחה לי פלקטים לקישוט המועדון וספרות שהיא
לי לעזר רב בפעולתי.

- ראינו כי מחלקת המעברות של הנוער העובד עבדה בכמה מישורים:
 - גיוס כוח אדם מהקיבוצים ובשלב מאוחר יותר גיוס מדריכים שכירים למעברות.
 - ליווי של מדריכים צעירים (גיל תיכון), בעיקר מן הקיבוצים. ליווי שכלל תכנון פעולות וארגון מפעלים מרכזיים (מסיבות חנוכה, יום העצמאות) ובוצע על ידי רכזים אזוריים שפעלו במחלקה.
 - הוצאת תוכניות הדרכה במתכונת של חוברות חודשיות למדריכים במעברות וביישובי העולים ('השכל', 'דפים').

המחלקה דאגה לקשר רציף עם הסוכנות (מחלקת הנוער והחלוץ) כדי לקיים סמינרים למדריכים ולארגן, ככל שניתן, ציוד למועדונים. עדות לפעילות ניתן לראות בתלונות על התנגשות בין תנועות ובאופן בו טיפל מרכז המחלקה בבעיות. נראה למשל את תיאורו של מנחם נוה, מרכז סניף הנוער העובד בפתח תקווה [מאוקטובר או נובמבר 1952, החודש לא ברור. נ.א.]. מנחם סיפר כי בסניף ראש העין, בו נמצאים שני שליחים של התנועה, הופיע בחור מהקיבוץ המאוחד – גבעת השלושה ובידיו גיליונות 'במחנה'. הבחור ריכז

סביבו חניכים. מנחם מחה על כך ומזהיר מהכנסת צרת הפילוג אל השטח, אל סניף שמתפקד בצורה טובה.

בשנת 1951 (כסלו תשי"ב) כתב מנהל בית החינוך במעברה ב', בכפר חסידים, למשרד החינוך. במכתבו התרעם המנהל, שמואל גורדון, על כך ששליחי הנוער העובד ביקרו במעברה בניסיון לגייס חניכים.

לפני כמה ימים ביקרו במעברה בחור ובחורה מחברי הקבוץ, רשמו כמה ילדי בית החנוך בגיל 11–13 והבטיחו להם לבוא ביום שלישי 4.12 בשעה 5 לשיחה ריקודים וכו'. הנני להודיעך בזה:

א) אין רשות לשום ארגון ותנועה לארגן את התלמידים בגיל חוק חינוך חובה, מחוץ לתנועה המאוחדת ותנועת הצופים שהוכרו ע"י אגף החינוך. (נשלח חוזר מיוחד על כך)⁶

ב) אנו פותחים לילדי בית החנוך מועדון מטעם אגף החינוך אחר הצהרים.

ג) אין זה הגון ולא מקובל לבוא למעברה ולארגן נוער בלי הודעה ואישור מוקדם על כך מטעם מחנך הכתה והמנהל. הנני מבקש על כן להפסיק את הביקורים.

שלמה טבעוני, מרכז מחלקת המעברות בנוער העובד, מזדרז להשיב (בזעם) על המכתב, גם הוא פונה למשרד החינוך ושולח העתקים ממכתבו לסוכנות ולהסתדרות הציונית (אצ"מ, שם). להלן מכתב זה במלואו, כיון שבראשיתו מתאר שלמה בקצרה את ה'אני מאמין' שלו לגבי עבודת תנועת הנוער העובד במעברות:

6 הסתדרות הצופים העבריים והתנועה המאוחדת היו תנועות מוכרות. המשמעות הייתה שהתנועות פעלו בחסות משרד החינוך באותן שנים (מבלי לפגוע בעצמאותן). לשתי התנועות הותר להתארגן לפעילות גם בתוך שטח בית הספר.

1.12.1951 הנידון: פעולת תנועות הנוער במעברות

תנועתנו מקיימת פעולה ענפה במעברות, פעולה זו הננו חרדים לדמותה ותוצאותיה והננו עושים מאמצים רבים לתת לנוער זה את הדברים הראשוניים להתאקלמותו בחיי הארץ: טיול, ריקוד, שירה וכל המרענן את מחשבתו של הנוער מההווי הגלותי. ומשום כך אנו רואים את מקומה של תנועתנו כבעל משקל בחינוכו של נוער זה, עברה של תנועתנו ופעליה בכל השטחים בהתיישבות, בהגנה, בצבא – יעידו כי יש מקום לעידוד משרדכם. נפגשנו עם מרים שפירא מאגף החינוך לבתי ספר לנערים עובדים – ושמחנו מאוד לשמוע ממנה דברי עידוד. בטוחים אנו כי משרדכם יעודד כל תנועת נוער המחנכת את הנערים האלה לציונים טובים, לחיילים טובים ולחלוצים טובים.

אך מה נדהמנו כשחבר שלנו ממשק יגור הפועל בין הנוער במעברת כפר חסידים ב' קיבל מכתב על טופס רשמי של משרדכם ... השולל את זכות תנועתנו לפעול בין נוער המעברות, על כן אנו מבקשים מכם להבהיר לנו אם יש תנועות מוכרות ואיזה הן, ומדוע תנועתנו לא מוכרת. הבינו שמצב זה אינו תועלתו לשום צד. מוכנים אנו לתאום פעולה עם משרדכם, ונשמח להיפגש אתכם בנידון זה, אך צורה זו כפי שהיא משתקפת במכתבו של שמואל גורדון מסבכת את הצדדים הפועלים ללא צורך וללא סיכוי שבני המעברות ייהנו מפעולה כזו. על כן אנו מבקשים מכם: א) את דעתכם על צורת המכתב וסמכויות מנהלי בתי הספר; ב) על ענין התנועות המוכרות.

אנו תקוה כי נקבל בהקדם האפשרי את תשובתכם.

בכבוד רב, המחלקה למעברות

ש. טבעוני

על חיכוכים בין התנועות כמעברות נראה למשל מכתב של מנחם נוה בנוגע לאירועי יום העצמאות ביהודיה. [כנראה 1951.

נ.א.]:

לפי שבררתי עם הח' חתוקה עובדיה (מדריך הנוער העובד ביהודיה), והח' וינהויז יוסף (מזכיר ההסתדרות שם) – התבררו על התקרית ביום העצמאות ביהודיה הפרטים הבאים.

- כמה דקות לפני החגיגה בערב יום העצמאות הגיעה מכונית הנושאת חברי 'השומר הצעיר' **לא מהמקום** [הדגשה במקור, נ.א.], בלי שאף אחד ידע על כן למפרע. הופעתם על הבמה לא נכללה בתוכנית.

- הנ"ל לא נענו לדרישת הח' חתוקה (שהיה גם חבר ועדת יום העצמאות במקום) להורדת הסמלים הקומוניסטיים שנשאו איתם.

- הנ"ל התעקשו להופיע על הבמה בניגוד לתוכנית.
- חברי השוה"צ החלו בהפרעות לחגיגה, וגרמו למריבה בינם לבין כל הקהל הקרוב לבמה. הדעה הכללית בכפר היא, ש'השומר הצעיר' קלקל את חגיגת יום העצמאות. לסיום – בשעת הריקודים הם ניתקו את חוט הרמקול.

- בהריסת קישוט מועדון השוה"צ לא השתתפו חברי הנוער העובד, דבר זה הוברר לגמרי.

- בעדותו לפני סמל המשטרה, מסר חתוקה (לשאלה על הריסת הקישוט) – שעליו לברר את הדבר. אחרי הברור, הובהר לחלוטין שאין בזה יד לחברי הנוער העובד.

הנני מביא את הדברים אליכם לידיעה, ולהסדר בענין עם המזכירות הארצית של 'השומר הצעיר', לבל ישנו מקרים כאלה.

בפרק המעשים אפשר לציין את עשייתה של תנועת הנוער העובד. התנועה לא השילה מעליה את האחריות לטיפול בבעיית הדרכת הנוער העולה. התנועה פעלה במעברות, במחנות העולים ובמושבי העולים ושילבה את הפעילות החינוכית עם הפעולה המקצועית. מדריכי הנוער העובד לא הגיעו למעברה כמדריכים לפעולות בלבד, אלא הגיעו כנציגי הסתדרות הנוער העובד וככאלה יצרו קשר עם בני נוער בענייני עבודה לצד ניסיונות להפעיל קבוצות נוער ולארגן

חברים לחברות נוער לקיבוצים. מקריאת דיווחים של ועל מדריכים לא עולה הרושם כי עיקר תפקידם היה ליצור קבוצות שתהוונה עתודה לתנועת הנוער, אלא עיקר העיסוק היה בענייני נוער עובד, בענייני מקומות עבודה ובעיות עם מעבידים, לצד הדרכה קבוצתית. באירועים מרכזיים (כמסיכות בחגים ואירועים אזוריים) השתתפו גם מדריכים מהנוער הלומד, חניכי הקנים העירוניים. ביניהם היו גם מי שהתמידו והגיעו להדרכה במעברות ובשיכוני העולים. אולם, רוב המדריכים היו בני קיבוצים. ראינו זאת גם בתנועות אחרות בהן פעלו בני קיבוצים במסגרות התנועתיות.

פעילות התנועה בקרב הנוער העולה הייתה ברמה מקצועית יותר משאר התנועות, חומר ההדרכה נערך במיוחד והמדריכים עברו הכשרה מתמשכת. ייחודה של התנועה בכך שפעלה במשולב במישור המקצועי, כנציגי האיגוד המקצועי הבאים לשם דאגה לזכויותיהם של הנערים, ובמישור ההדרכה והפעילות החינוכית-תרבותית כשליחי תנועת הנוער. זו הגישה שהביאה להצלחתה היחסית של תנועת הנוער העובד בקרב הנוער העולה.

תנועת המחנות העולים

הצהרות והחלטות

בביטאון תנועת המחנות העולים, 'במבחן', התפרסמה בחודש מרץ 1950 החלטת מרכז התנועה (מועצת החניכים הארצית):

המרכז רואה כתפקיד וכזכות מגע רחב ורצוף של חברי התנועה עם ילדי העולים במחנות למען הקל עליהם את קליטתם בארץ ובמפעליה ולמען הביא את דבר החלוציות ההתיישבותית אליהם. המרכז מטיל על כל מחנה ממחנות התנועה לבוא במגע רצוף עם מחנה עולים על ידו, על ידי פעולתם של חברי התנועה במסגרת חוגי השכבות הבוגרות בקרב המחנה.

התנועה פונה אל המוסדות הנוגעים בדבר וכן אל תנועות נוער אחרות לגלות פעילות בשטח זה שיקבע את אופיו ודמותו של היישוב בארץ.

ידידיה (ממזכירות התנועה) הסביר את ההחלטה:

הצורך האובייקטיבי (מבחינת הדרוש בארץ עתה) במגע רצוף ותדיר איתנו, החלק החלוצי שבנוער, שנתחנך באוויר התפתחות היישוב מתוך מאבק ומאמץ, גאות ושפל, הישגים וכישלונות; שידוע על נדבכים בבניין היישוב מהיווסדו (ואמנם טרם הושלם הבניין); שיכול להבין את המצב בארץ לא כתצלום רגעי, מקרי, אלא כשלב, שקדמו לו שלבים ואחרים יבואו אחריו... אנחנו כתנועה וכל פרט בתוכנו כאזרח בעתיד, אחראים לעתיד זה. בידינו הדבר אם יגדלו כעוזרים לנו או מכשילים לדרכנו. כולנו קרואים לעבודה הגדולה...

חודשיים קודם לכן, בינואר 1950, בחופשת החנוכה, ביקרו מדריכי התנועה במעברת עולי תימן בעין שמר וארגנו במקום מסיבת חנוכה. בסיום ביקורם הם מנסחים קריאה נרגשת ('במבחן', מרץ 1950):

אנו, מדריכי תנועת-נוער, פונים אליכם בקריאה: הרתמו כולכם לעבודה זו בלבב שלם. העלו זאת בתנועה בין חבריכם ובבתי הספר. הלהיבו את הנוער כולו לעבודה במחנות העולים, כי העולים נמקים ונרקבים במחנות. אל תהיו לזרא להם. אל תהיה קריאה זאת למחשבת רגע לכם. לכו לעבודה במחנות העולים וראו ברכה בעמלכם!⁷

7 השימוש בשם התנועה גם בהקשר של מחנות לעולים חדשים יכול להטעות. שמה של תנועת הנוער המחנות העולים נגזר מרעיון העלייה להגשמה בהתיישבות שיתופית.

בנובמבר 1950 התקיים כינוס נוער ביום העלייה וההתיישבות, בחסות קרן היסוד. בדיעה על הכינוס מועברת ביקורת על מיעוט המשתתפים ועל הופעת להקות עולים. "מוטב היה שבכינוס מעין זה תופיע להקת מחול של בני תנועות הנוער אשר תיטיב לבטא את ההישג החלוצי ואת השאיפה החלוצית... חלוציות כזאת לא תיכון בקרב המוני הנוער בלי מגע עם חברי תנועות הנוער (ואם גם מעטים הם!); מגע של חינוך ומגע שבהוראת המעשה למופת." בכינוס הוחלט: א. לשאת ברמה את דגל החלוציות; ב. להרחיב את שטחי ההתיישבות החקלאית; ג. להיחלץ לקליטת אחים־שבים במחנות, במעברות ובמשקים; ד. לשמור אמונים לקרן העלייה וההתיישבות – קרן היסוד.

במרכז התנועה, שהתכנס בשבט תשי"א והדיווח עליו מופיע ב'במבחן' גיליון מרץ 1951, הוחלט בגמר הדיון על תרומת התנועה לעולים החדשים.

1. מפעולות התנועה במחנות החדשים שבריכוזי העולים: לאור הניסיונות המחודשים בהקמת המחנות [סניפי התנועה. נ.א.]. ביפו, סלמה, אבו כביר ולוד מחליט מרכז התנועה: לגייס את חברי התנועה להגברת הארגון והפעולה במסגרת המחנות בריכוזי העולים ולהדרכה בהם, לבצע פעולות ארגון מרוכזות בעזרתם והשתתפותם הפעילה של חברים בוגרים במחנות הקיימים. לארגן כינוסים אזוריים וארציים של חברי המחנות החדשים ומיזוגם ההדרגתי עם כלל התנועה ע"י פגישות משותפות, טיולים, מסיבות, מחנות וסמינריונים, לערוך סמינרים קצרים וימי עיון מיוחדים לחברים במחנות שבריכוזי העולים ולמדריכים הפועלים בהם.

כמו בעלון הנוער העובד גם ב'במבחן' מופיעים תיאורי פעילויות של מדריכים וחניכי השכבה המתבגרת, שיצאו למעברות לביקור

או לפעולה ומתארים את העשייה בביטאון התנועה. נראה למשל דברים שכתב יאיר, חבר השכבה המתבגרת מחיפה (גיליון ינואר 1950), המתאר מצב קשה של עולים.

קליטה משמעה נתינה מעצמך. ואשר לנוער אם לא נכניס אותם להווי הארץ, להווי התנועה – נאבדם! לפיכך רק דרך אחת לפנינו והיא: חדירה לתוך המחנות, לתוך הנוער הזה, קירובו והכנסתו לתוך הווי הארץ וחיייה המיוחדים. דבר זה לא יעשה על ידי בית הספר או על ידי הממשלה, כי אם רק על ידנו, על ידי תנועת הנוער. ... להווי אומר: פעולות סדירות עם ילדי המחנות, הפעלת השכבה הבינונית וקשר בין השכבה הצעירה והנוער העולה. ואם אנו מוכנים לקבל תפקיד זה – בואו מיד! במלוא התנופה! כי הזמן דוחק והמלאכה מרובה.

על דברי יאיר, חניך התנועה אשר מותח ביקורת על צורת הפעילות עם העולים כבר בשנת 1950, מעירים בשם מערכת 'במבחן':

לדעתנו חסרה במאמרו של יאיר, נוסף לדברים החשובים שנאמרו בו, עוד נימה אחת יסודית והיא: לרבים מן העולים, לרובם הכרח הוא לעלות לארץ ישראל, לבל יישמדו השמדה פיזית בארצות מוצאם, ועל כן אל נציע לתת ברירה של 'נקום ונחליט היבואו עולים אם יחדלו מבוא'. הכרח לנו והכרח להם לבוא, הכרח לנו והכרח להם להיקלט.

בשנים 1952-1953 יוצאים עלוני התנועה בצורה פחות סדירה. מדי פעם מופיעים מאמר או התייחסות לנושא העבודה עם עולים חדשים. בדרך כלל מדובר בסקירה של פעילות מסוימת בה נטלו חלק חניכי התנועה, או שארגנו אותה מדריכים. מופיעה גם ביקורת על חוסר בפעילות.

תנועת המחנות העולים עסוקה מאוד בשנים המדוברות במשבר

הפילוג של הקיבוצים ובירידת המתח החלוצי המעיק על התנועה, המחייבת את בוגריה להמשיך בדרך חינוכם התנועתי ולצאת לנח"ל ולקיבוץ. כל מדריכי התנועה הם שליחי הקיבוץ המאוחד והפילוג קשה ומשאיר רישומו. אשר להחלטות בדבר הירתמות למבצע קליטת העלייה, אין ערעורים רשמיים על הצורך לצאת למעברות ולפעול בצורה סדירה. אם כי יש בהחלט סימני שאלה בשאלת היציאה לפעילות קבועה עם נוער עולה.

תנועת המחנות העולים יצאה בקריאה ברורה והטילה על המחנות להירתם מיד למשימת קליטת העלייה. אין שום ספק באשר לדחיפות העניין וחשיבותו ואין שאלה לגבי הירתמותה של תנועת הנוער לנושא. זאת ועוד. התנועה ראתה עצמה כמנהיגה בנתיב קליטת העלייה וקראה לשאר התנועות ללכת בעקבותיה.

במישור ההצהרתי בלטה המחנות העולים בנחרצות שבהחלטות המרכז ובתביעה הבלתי מתפשרת ללכת – כתנועות נוער – בראש מחנה הנענים לצו הלאומי, לצורך לסייע ככל שיתבקשו וככל שייזמו בעצמם בקליטת העולים בכלל והנוער העולה בפרט.

פעולה בשטח

בישיבת מזכירות התנועה ב-5.12.49 התקיים דיון על גיבוש תוכנית עבודה לשכבה המתבגרת ולחוג העולה, גילי 15-18 (אי"ט, ארכיון המחנות העולים).

משה: פנו אלינו להכין מסיבות חנוכה במחנות. יהיה גם יום קיבוץ גלויות. לדעתי, יש לתת לכל מחנה תנועה – מחנה עולים, להיות בהם יום יומיים למסיבה, משחקים וכו'. תנועת נוער שחיה את חיי הארץ לא תוכל להתעלם מזה. לדוגמה: מחנה התימנים בראש העין. עניין זה צריך להיות גם ציר העיתון הבא. יש להחיות בתנועה את עניין קיבוץ הגלויות. היתה זאת שגיאה שלא נרתמנו לעניין כסות החורף.

הצעת משה מתקבלת. מתפתח דיון אם לקיים את הפעילות במסגרת ארצית וביום השני לקיים יום עיון פנימי, או במסגרות אזוריות. בסוף הדיון מעיר חגי כי אינו רואה אפשרות לשחרר ממדריכי חיפה לפעילות זו.

בדיון מוקדם יותר, שהתקיים במרכז התנועה בבית קשת ב-2.10.49, עלה לדיון נושא חידוש הוצאת עלון התנועה 'במבחן' ומה תהיה מתכונתו. ידידיה הציע מדורים לעלון התנועה:

1. הנעשה בתנועה וביקורת חברים.
 2. מדור שיבטא את הקשר עם הנוער הדמוקרטי בעולם.
 3. קליטת עלייה, מדור לעולה.
 4. הקיבוץ – משבריו ומבחנו.
 5. כל הקשור בארץ: נוף; אנשיה; בעיות פיתוח.
- מתקיים דיון והשאלה המרכזית היא האם עלון התנועה יהיה פנימי או יופץ בחוץ. לעניין מדור קליטת עלייה אומר דני ר.: "גם דף העולה אינו צריך להיות במתכונת של מסירת חוויות הוותיקים לצעירים, אלא כחלק מהדיונים והברורים של התנועה." לא ברור מן הפרוטוקול אם התקבלה החלטה מסכמת.

מודעות לנושא הייתה בתנועה וכן גם ההכרה כי תנועת נוער צריכה להשתתף בפעולה במחנות העולים החדשים. בכיטאון התנועה הופיעו מדי פעם כתבות שתיארו את הפעילות עם העולים. תחת הכותרת 'אנו עובדים עם עולים' מתוארת הגעת קבוצת נערים, חברי המחנות העולים למעברת באר-יעקב. עם כניסתם אין הם זוכים לקבלת פנים אוהדת:

כאן פוגש אתה במבטים ובפרצופים שלא ראית כמוהם מימך. מבטי תחינה נשלחים אליך מעם ילדים יחפים. נשים ותינוקות על כתפיהן וגברים לבושי קרעים מתבוננים אליך כשתמהון נסוך על פניהם... בהיכנסך פנימה אתה פוגש את הנער היותר בוגר.

נערות צעירות, צבועות שפתיים ולבושות קרעים שולחות בך מבט יהיר, בחורים מפנים אליך ראשם – וחיוך של לגלוג או חיבה על שפתותיהם. או יש ותפגושנה עיניך מבט של תמהון וכאילו יאמר: מה באו הזרים להפריענו?

אחר כך בא תיאור התארגנות לטקס בחצר בית הספר המקומי.

עשרות ילדים מתרוצצים וצועקים ובראותם אותנו הריהם מסתובבים סביבנו ומתבוננים בנו בעיניים פקוחות ובמבטים חדים כרוצים לחדור אל לבנו, אל פנים נשמותינו. משהחילונו לשיר נצטרפו אלינו מיד וכעבור רגעים מספר – והם ידידינו משכבר הימים.

בחג החנוכה באותה שנה יצאו חניכים בוגרים של התנועה למחנות העולים ורשמים מהביקור תוארו ב'כמבחן'. התחושה בקרב החניכים הייתה שהם פועלים בכל כוחם למען הנוער העולה. והם יצאו בקריאה (שהובאה לעיל) לתנועות הנוער לצעוד בעקבותיהם. יצחק בצלאל (בצלאל, 1993), שהיה שליח באותן שנים ואחר כך ערך את 'כמבחן', קרא לסגנון הכתיבה בביטאון התנועה – פרזיולוגיה תנועתית. הכתיבה הייתה כנה מאוד, מבחינה סובייקטיבית. אין, בשלב זה, ציפיות של בני הנוער לפעילות הדרכתית קבועה ומסודרת במחנות העולים. תפיסת צורת הפעילות הייתה יציאה לארגן אירועים במחנה העולים, במעברה. ראוי להדגיש כי מדובר בנוער לומד שיכול להתפנות – כל עוד לימודיו אינם מוזנחים – רק בחופשים או באירועים מיוחדים, שיאורגנו על ידי גורם חיצוני והנוער רק יתבקש לקחת בהם חלק ולא לעשות לארגונם.

אולם, חניכי ומדריכי התנועה, כמו גם הנהגתה, אינם חיים ופועלים במנותק מן הסביבה, מתנועות הנוער האחרות. אם בשנת 1950

הציפיות הן להשתתפות באירועים ולארגון מסיבות בחגים ובחופשות מלימודים, הרי שבשנת 1951 משתנה הכיוון ההצהרתי.

במרץ 1951 הוחלט במרכז התנועה: לגייס את חברי התנועה להגברת הארגון והפעולה במסגרת המחנות בריכוזי העולים ולהדרכה בהם. לבצע פעולות ארגון מרוכזות בעזרתם ובהשתתפותם הפעילה של חברים בוגרים במחנות הקיימים. לארגן כינוסים אזוריים וארציים של חברי המחנות החדשים ומיזוגם ההדרגתי עם כלל התנועה על ידי פגישות משותפות, טיולים, מסיבות, מחנות וסמינריונים. לערוך סמינרים קצרים וימי עיון מיוחדים לחברים במחנות שבריכוזי העולים ולמדריכים הפועלים בהם.

בדיון במרכז התנועה בנושא מצבה העגום, מספרית, אומרת חנה (ממחנה רחובות, חניכת שכבת המתבגרים): "צריך ללכת למעברות. זהו חומר שעתיד להגשים. צריך להתמסר אליהם. במחנות העולים כל חבר צריך לבנות לעצמו בית בשותפות עם המעברות. ומשם נוכל לרכוש הרבה חברים."

אל הטיעון הזה, של היות הנוער במחנות פוטנציאל להגשמה חלוצית בהתיישבות, יש להתייחס. שהרי, אם יתקבל הטיעון – צריכה התנועה לשנות כיוון ולהשקיע כוח אדם, לבנות צריפים למחנות, לא להסתפק בארגון פעילויות חד-פעמיות אלא להיערך למערך הדרכה קבוע ומלווה על ידי מזכירות התנועה.

בדבריה פתחה חנה דיון קשה בנושא קליטת העלייה. בשל חשיבות הדברים מובאים כאן קטעים נרחבים מן הדיון. בגיליון 'במבחן' (מרץ 1951) התפרסמו קטעים ממנו, והדיון במלואו מצוי בארכיון התנועה.

פתח את הדיון יוסף מהקומונה ביפו. בראשית דבריו הוא מתאר את היעלמות המחנה החלוצי הגדול מאירופה ואחר כך עובר לדון בניסיונה של התנועה לפעול בקרב העלייה החדשה:

הזנחנו את השטח הזה עד כדי כך, שבסכמנו כעת נראה סיכום עלוב מאוד המעיד קצת על כושר הארגון שבתנועותנו. כל הנוער העולה יכול היה להיות במחננו, לו היינו מבינים את הנוער הזה ומקדישים לו כוח ומרץ... לפני שנה ניסו כבר להקים את הסניפים החדשים והייתה הצלחה ארעית. לא מצאנו מדריכים שיעברו איתם את הדרך, שידריכו אותם בארץ, לא נמצאו מבני הארץ שיפעלו ויתמסרו להדרכה במחנות אלה... אנחנו כתנועה חלוצית עד כה צפויים לעמוד בראש מפעל הקליטה...

בהמשך הדיון אמר משה מיפו: "אי אפשר לארגן את החברים מהעלייה החדשה עם הצברים כי יש משהו המבדיל ביניהם. אך צריך בכל זאת להיות קשר בינם לבינינו."

גדעון, חבר החוג העולה (גילי 16-18) ממחנה תל אביב דרום, אינו חושש מהחלשת השכבות הצעירות בשל העיסוק בילדי העולים. על פי דעתו דווקא עיסוק זה הוא שיגבש את החניכים במחנה, בזכות הפעילות המשותפת.

אילנה מתארת את הפער בין הרצון לפעול לבין היכולת לפעולה משמעותית. "גם אלה הרוצים לפעול נתקלים בקשיים רבים, והם חוסר ההבנה בין הנער הא"י והנער העולה, כי ההווי הוא שונה לחלוטין." מסקנתה היא כי יש להקפיד על סמינרים מתאימים ובחירת מדריכים נכונה.

בסיום הדיון חוזר יוסף לנקודה שהעלתה חנה בפתירתו – הכרח הקיבוץ בגיוס נוער לשורותיו:

אין אפשרות להפריד בין עניין קיום הקיבוץ שיש לו צורך בעורף ורזרבה, ולא דווקא הרזרבה תהיה מהנוער הא"י אלא מהנוער העולה... התפקיד העקרי לקיבוץ שאין לו עורף, הוא להיכנס לעלייה החדשה ולפעול בתוכה, כדי שיהיו ממנה ממשיכים לקיבוץ.

מעטה, בכל דיון על נושא קליטת העלייה בתנועת המחנות העולים יועלה הנושא של הנוער העולה כרזרבה לקיבוץ.

הנושא המרכזי במרכז התנועה היה עניין הידלדלות מספרי החניכים. כאשר זהו הנתון המעיק על מדריכי התנועה והנהגתה, אי אפשר להתעלם מן האפשרות הטמונה בהשקעה רצינית בנוער העולה, כמי שישלימו את הקיבוצים בעלייתם להתיישבות.

תנועת המחנות העולים לא מקימה מחנות במעברות בעקבות הדיון. ברור לכולם כי יש צורך בתוספת כוח אדם וללא אנשים אי אפשר לפעול. תנועת המחנות העולים היא תנועה קטנה של כמה מאות חניכים (בגיל בית ספר תיכון) ואין ביכולתה לעבור להדרכה קבועה במעברות ללא שינוי סדרי עדיפויות, ללא הפסקת פעילות של מדריכים שליחים במחנה זה או אחר לטובת העברתם למעברה. בתנועת המחנות העולים הסתפקו בשנת 1949 ובשנת 1950 בפעילות בדמות אירועים חד-פעמיים. בשנת 1951 כבר אין להסתפק בכך. ראינו כי במרכז התנועה העלו הדוברים את עניין העבודה הקבועה, את הצורך להשקיע בנוער העולה. מה עוד שזהו העתיד של הקיבוץ, על דעת כמה מהדוברים. יצחק בצלאל הדגיש כי חברי התנועה הרבו להשוות את עצמם לתנועת השומר הצעיר, היו תחושות כי השומר הצעיר פעיל יותר בקרב הנוער העולה. אבל הביקורת הופנתה כלפי עצמם, הם לא באו בטענות למישהו מבחוץ שמתחרה עימם או מפריע לפעולתם. והביקורת, כדרכם של חניכי התנועה ומדריכיה, הייתה קשה.

ב-16 בדצמבר 1951 התקיים יום קומונות במחנה תל אביב דרום (ביום קומונות השתתפו אנשי ההדרכה ממזכירות התנועה ומדריכים שליחי קיבוצים ממחנות התנועה בארץ). באותו חודש קיימה תנועת השומר הצעיר כינוס של מדריכי המעברות, בכינוס השתתפו 70 מדריכים. הדיון ביום הקומונות בא בעקבות העלאת נושא הפעולה בחנוכה במעברות ובשיכוני העולים.

ראשונת הדוברים הייתה לאה רוט. היא פנתה למישור הרגשי, לתיאור הקשיים ביצירת קשר עם הנוער העולה:

יש לי רצון להגיד מספר דברים לחברים היושבים כאן. יש צורך להגיד לעצמנו את האמת. די בחריפות. אנחנו צריכים להתגבר על השנאה שלנו לאנשים אלה. אנחנו שונאים כשם שאנטישמים שנאו יהודים... שנאתנו את התכונות הפכה לשנאת האנשים. אנחנו צריכים לשים חיץ בין התכונות שאנשים נושאים אותן ובין האדם שצריך לקלוט... המכשול העיקרי ביכולת הקליטה הוא חוסר המגע הבלתי אמצעי... רצוננו לעשות משהו מחייב אותנו להיאבקות פנימית (כדוגמת המאבק לעבודה שהיה קיים פעם בתנועה). אנחנו צריכים מהפכה רצינית במושגנו וביחסנו הנפשי, כדי שנוכל להתייחס אל אנשים אלה ביחס נפשי וחם (ואני מבדילה בין זה לפילנתרופיה).

ורדה טוענת כי יש להשקיע את עיקר המאמץ בילדים בני 11-12, אשר הוריהם מוכנים לקשר שלהם עם הקיבוץ ועם מדריכי התנועה:

מתוך ניסיון של עבודה במעברה. לפני שבאים לדבר על יחס לעולה אנחנו צריכים לראות את הנתונים הממשיים. את יחסנו אי אפשר לקבוע מראש כי הוא נקבע בזמן שאנחנו נפגשים עם אנשים אלה... אין במעברה ערך רב לסניף של תנועת נוער ומדריך, אבל תהיה השפעה גדולה אם יהיה מורה שלנו. היחס לבית הספר הוא חיובי ואנחנו חייבים לטפח אותו מפני שזהו המקום היחידי בו הם נפגשים עם אנשים שלנו, פחות או יותר... אי אפשר לסתור דעות שדוחסים בהם יותר מאשר בבית ספר בעיר (בן גוריון הוא המשיח והאבא).

אלעזר טוען כי השנאה מקורה בכישלון העבודה הקודמת. חגי מציע ללכת למעברות ולעבוד עבודה פיזית (לחפור תעלות

ולחזק אוהלים) לצד ההדרכה בקרב הנוער העולה. אין לפרוץ לתחומים שלא יועילו להקניית הערכים התנועתיים בקרב העולים. יש להציב מטרות שיוכלו להגשימן – כמו סיוע פיזי או הדרכה, ולא הוראה ופתרונות טכניים למצוקה.

יצחק צוקרמן (אנטק), ממנהיגי התנועה, חבר לוחמי הגטאות ומזכירות הקיבוץ המאוחד, מגיב על הדברים.

ייתכן כי בתור חברי תנועת נוער היינו צריכים להימצא עכשיו בתוך המעברות... את עניין המעברות אפשר להעמיד רק באופן טוטלי. רק אם הקיבוץ יכול לתת תשובה ליחידים במסגרתו ואם התנועה יכולה לשלב את כל הגורמים במפעל זה – יש סיכוי להצלחתו... הניסיון שנצבר במחנות העולים תוך כ"ה שנות קיומה עומד למכשול. מוכרחים למצוא דרכים חדשות. עבודה של שנה של מדריכים שונים יוכל לתת דרך חדשה. אין לי ספק שאפשר לארגן את הנוער הזה... בלי שהקיבוץ ייכנס לעבודה זו אין סיכוי שתנועת נוער תצליח.

אנטק טען כי תנועת הנוער אינה יכולה לעמוד לבדה בביצוע משימה כזאת. ללא גב של הקיבוצים שישלחו כוח אדם ואמצעים, לא יהיה כל סיכוי לפעילות של ממש. הנוער העירוני הלומד לא יכול להיות מי שיפנה את כל כוחו ויכולתו לטובת הנוער העולה במעברות. לשון אחר – זו משימה גדולה מכדי שתנועת נוער לומד תהיה מסוגלת לבצעה, גם אם נכון לקרוא לה להשתתף בעשייה.

לקראת סיום הדיון אמר משה כ. – שיחה זו היא רק חלק מהשיחות שיש לנהל לפני שתתקבל החלטה.

יצחק בצלאל גרס כי אי אפשר לעבוד בדרך של הפיכת 'אופי העלייה החדשה', בדרך זו ניכשל. לטענתו "צריך לעבור לפסים מעשיים, את תוכנית החנוכה צריך לעשות כאקט ראשון לשבירת

הזרות. ואחרי זה צריך לטלטל את התנועה 'לטטלה רעיונית'. יש לי הרגשה שבדברים רבים אנחנו אקדמיים יותר. תוכנית הפעולות צריכה להיות כך שהדברים השונים צריכים להיות משולבים ולא סתם 'נדבקים'. בצורת הפעולה שלנו כיום אנחנו לא יכולים להתקרב למעברות. יש לדעת שבתנועה צריכים להשתנות דברים." יוסק'ה שינדלר מסכם את הדיון. הוא אינו חושש – לדבריו – מהדיון הפתוח ומהצורך לחשוב על שינוי. צריך להגיע לכך שמדריך יישלח למעברה ויהיה גאה על התפקיד אותו נשלח למלא. ברור ליוסק'ה כי צריך לקיים דיון ולהגיע להחלטות מעשיות והוא מציע הצעת סיכום:

- א. הדבר מובא לישיבת מרכז תנועה הקרוב.
- ב. המזכירות צריכה לעבד הצעות ממשיות לדרך פעולה, בקשר עם מזכירות הקיבוץ כמוכן.
- ג. עד לישיבת המרכז – פגישת הקומונות מטילה על מרכזי המחנות להתקשר בכל דרך עם מעברה קרובה ולהכין את הרקע המעשי לפעולה.

תשעה חודשים אחרי המרכז שהתכנס במרץ 1951 שלטה בשטח התחושה שאין פעילות של ממש וכלל לא ברור אם התנועה יכולה לפתח מערכת פעילות מסודרת במעברות.

"לאה רוט ביטאה היטב את האווירה בתנועה בנושא קליטת העלייה", יאמר בצלאל אחרי 42 שנים. התחושה בתנועת המחנות העולים הייתה של ציפייה גדולה מן התנועה מצד אחד, יצירת תחושה שמדובר במשימה מרכזית אשר אין כל ספק לגבי הירתמות התנועה אליה ולגבי יכולת התנועה לבצעה. ומצד שני קיימת מבוכה, לא יודעים מה לעשות. נכון, זו משימה חשובה, אך אין היא מסוג המשימות שחברי התנועה היו מתורגלים בהן. הרי אין הם אנשי מקצוע בחינוך לנוער כה שונה מהם. המחנות העולים, לפי בצלאל, ראו את משימתם בהבאת הנוער העולה אליהם, הפיכתם ל'צברים', לישראלים. כל חינוכם התנועתי נסב, בשנים שלפני קום המדינה, על

שלילת הטיפוס הגלותי וכעת הם רוצים להפכם מטיפוסים גלותיים לבני דמותם של נערי המדינה, בני 'היישוב הוותיק'.

אחרי המפגשים הראשונים מתבררים שני דברים: המשימה אינה פשוטה ואי אפשר לפתוח, כך סתם, בפעילות של המחנות העולים בקרב הנוער העולה. וכשנוצר קשר ראשוני מסתבר כי אין חיבור בין הנוער העולה וה'שמן זית' של המחנות העולים. בצלאל עצמו ניסה לפעול בשכונות ירושלים אך נכשל בכל ניסיונותיו. הנערים לא הגיעו לפעילות, ואם הגיעו לא התמידו יותר מכמה פעמים, מה גם שהיו כל כך לא 'חוגיסטים', כלשונו של בצלאל.

תנועת המחנות העולים הייתה במצב לא קל בשנת 1951. מבחינה מספרית מצבה של התנועה קשה, נעשים ניסיונות לגייס חניכים וההיענות אינה מעודדת. הוויכוח במדינה הצעירה על מהות ההגשמה ועל ריבוי תחומיה של ההגשמה אינו יורד מסדר היום. קשה לטעון כי הליכה לקיבוץ היא המעשה החלוצי היחיד, כאשר מוסדות המדינה ובן גוריון בראשם קוראים לנוער להישאר בצבא הקבע, ללמוד באוניברסיטה ולהצטרף לשירות הציבורי.

באוירה קשה זו נדרשת התנועה להצטרף לפעילות במעברות וכדרכה אין היא מסתפקת בהצטרפות אלא מעמידה עצמה כמי שראוי לו שיוכיל את מחנה תנועות הנוער כולו. הרצון קיים, אולם כשמבררים את היכולת האמיתית ובעצם גם את הרצון האמיתי להפוך הצהרות ודיבורים לעשייה ממושכת ומתישה מוצאים שני נתונים בולטים: האחד – נוער לומד אינו יכול להשקיע מזמנו ולהירתם להדרכה קבועה במעברות. גם אם אין ספק לגבי חשיבות העניין, אף אחד לא קורא להפסקת לימודים לצורך הדרכת הנוער העולה. השני – יש הסתייגות של ממש מן המגע עם העולים החדשים. הזרות והתנאים הפיזיים הקשים מאיימים ומפחידים, או כמילותיהם של כמה מדריכים שליחים במרכז התנועה (לעיל) – משניאים את העולים על חברי התנועה, הארץ-ישראלים. הרי משך שנים חונכו בתנועה על שלילת הגלות, על דמותו של הנער הגלותי

שהצבר מייצג את היפוכו הגמור. ואילו כעת נדרשים הצברים לצאת למעברות, ליצור מגע ישיר ולטפח דור חדש לקיבוצים ולחברה במדינה.

חניכי המחנות העולים אינם מתעלמים מחובתם, אולם הם מביעים את חששם ואת הסתייגויותיהם. המיוחד הוא בידיעה שמשהו משתנה. פני היישוב במדינה לא יישארו כפי שהיו בעקבות העלייה הגדולה וכשקורה השניוני, ברור לחברי התנועה כי הם חייבים להשתלב בו. אולם, השתלבות בשניוני המתהווה אינה מסוג המשימות שמסוגלת תנועת המחנות העולים, באותן שנים, לקחת על עצמה. חניכי התנועה לא יעזבו את לימודיהם ולא ישנו ממנהגיהם, הם גם לא חושבים שזה מה שהם צריכים לעשות. ההתייחסות לעלייה החדשה היא פילנתרופית מיסודה.

מעשית, בשטח, פעילות המחנות העולים הייתה מעטה ולא קבועה ומוסדרת במעברות. ניסיונות לפתיחת מחנות לא עלו יפה ברובם ויחד עם זאת המשיכו לנסות (לדוגמה: המחנות בסלמה ובאבו כביר). המחנות העולים לא הקימו מחנות במעברות ועיקר פעולתם התבטאה ביציאה לאירועים חד-פעמיים, דוגמת מסיבת חנוכה ופעילות בסגנון של קייטנה בחופשת הקיץ. התנועה השתתפה גם במפעלים משותפים של כל התנועות עם עולים חדשים.

ההסבר לכישלון, לטענת בצלאל, נעוץ בתפיסה שאנחנו נביא את הגולה לארץ ישראל ובזה ייגמר סיפור הגולה. מעשית, לתפיסתנו, התנועה לא הצליחה, למרות ניסיונות חוזרים ונשנים, להירתם למשימת הדרכת הנוער העולה.

אילו הסתפקנו בעיון בהצהרות ובהחלטות אפשר היה להניח שפעילות התנועה מסועפת ונושאת פרי. אך לא כך היו פני הדברים. במקרה של המחנות העולים מתאימה הכותרת: הצהרות לחוד ומעשים לחוד.

תנועת השומר הצעיר

הצהרות והחלטות

בתנועת השומר הצעיר נמצא החלטות והצהרות כבר משנת 1948. במועצה הראשית ה"ב, 1948 (ארכיון יד יערי, 1952) הוחלט בדיון שכותרתו 'לקליטת ילדי העולים':

9... עם הקמת המדינה והתגברותה של העלייה לארץ מוטל על התנועה בעיר ובמושבה תפקיד מכריע בקליטת ילדי העולים החדשים, בהשרשתם בחייה של הארץ ובשילובם במפעל החלוצי שלה. המועצה הראשית ה"ב מחליטה לפעול באופן נמרץ למען הגשמת התפקיד הזה.

בהמשך נקבע כי לשם יישום ההחלטה יש לזרז את יציאת השליחים לפעילות התנועתית.

במועצה הראשית ה"ד, שהכינה את שנת הפעילות תש"י, הוחלט על הקמת קני עולים:

1. המועצה רואה בהקמתם של קני העולים את הדרך היחידה להחדרת הרעיון השומרי החלוצי לתוך שורות העלייה החדשה. המועצה רואה בהישגים של היום – 12 קני עולים המונים למעלה מ־600 חברים – רק התחלה שיש להרחיבה; לשם כך:

א. קני הקיבוצים הערים והמושבות מקבלים על עצמם את האחריות להקמתם, הדרכתם, והשתרשותם של קני העולים. על ההנהגה הראשית לתכנן ולהטיל על הקנים את ביצוע ההחלטה הנ"ל.

ב. המועצה הראשית מטילה על ההנהגה לתכנן את ההופעות

התרבותיות של קני התנועה במחנות העולים, בשכונות ובכפרים של העולים החדשים.
ג. יש להרחיב את מחלקת קני עולים בהנהגה, למען תמלא את התפקידים החינוכיים והארגוניים.

המועצה מעלה את הצורך לדאגה מיוחדת לפעולה בפרברים. יש להקים מחלקה שתגבש את הניסיון שהתאסף ותדריך ותתכנן את הפעולה להבא.
הסעיפים האחרים עליהם הוחלט באותה ועידה דנו בהידוק הקשר עם מפ"ם. אפשר לזהות את הכיוון המעשי של המועצה הל"ד המכתיבה את צורת הפעילות המתבקשת, לעומת המועצה הל"ב הקוראת לחברי התנועה להירתם, לפעול.

בינואר 1951 כבר קיים מפעל המעברות של השומר הצעיר. ההנהגה הראשית יוצאת בקריאה לחברי התנועה – בעיר במיוחד – להצטרף למפעל המעברות.

'לפעולה מהירה במעברות!' זו כותרת מאמר, בגיליון ינואר 1951 של עלון התנועה 'על החומה'. "הציבור העירוני אינו נענה לקריאות לסייע למעברות. על גדודי התנועה להתגייס בכל כוחם לעידוד הדרכה ופעילות תרבותית במעברות ובשיכונני העולים."
החברים נדרשים לסייע להתרחבות מבצע 'קורת הגג' (מבצע שמטרתו לאמץ ילדי עולים למשך החורף, בתקופת הגשמים יתאכסנו הילדים בבתי משפחות שייאותו לארחם). כל קן ידאג לפעילות (מסיבת חנוכה, עבודות ליצירת תעלות ניקוז למי הגשמים – עבודות שיבוצעו בתלבושת שומרית מלאה), יאסוף ספרי לימוד, משחקים ומכשירי ספורט, שיועמדו לרשות המעברות. את ההחלטות האלה יש לראות כתוספת להחלטה הקודמת בדבר פעולה חינוכית במעברות. על כל קני התנועה – בעיר, במושבה ובקיבוץ – לפעול במלוא יכולתם למען יצירת קבוצות חינוכיות במעברות ובכפרי העבודה החדשים.

הכותב מסכם: "חברים, הגשמים קרבים ואיתם יגבר מאוד סבל העולים. אין לאבד אף רגע – כולנו למלאכה."

בדצמבר 1951 התקיים כינוס של מדריכי המעברות. בכינוס השתתפו כ־70 מדריכים הפועלים בעשרים מעברות ושיכוני עולים. בהחלטותיהם קראו לכל קן מבוסס להקים קן עולים. המדריכים דורשים התייחסות רצינית ושוטפת של הנהגת התנועה אליהם, הכינוס מחייב את ההנהגה הראשית לעמוד בקשר קבוע עם מועצות המדריכים ודורש כי תוכן תוכנית עבודה וכי יקוים קשר קבוע של מעקב אחרי ביצוע התוכנית.

בדומה ל'במעלה' ול'במבחן' מופיעים גם ב'על החומה' תיאורים של יציאה למעברות לקיום פעולה תרבותית, להדרכת קבוצת ילדים. חברי קנים קיבוציים מתארים תקופות עבודה רצופה של כמה חודשים במעברה הסמוכה לקיבוצם.

התיאורים מופיעים תחת הכותרות 'תנועתנו במעברה', 'על עבודתנו במעברה', 'עובד במעברה' וכדומה. הדברים נכתבים בידי מדריכים חברי השכבות הבוגרות (גילי 16–18), דומים בסגנונם ומתארים בדרך כלל חוויה חד־פעמית של יציאת הקבוצה למעברה, עבודה במשך היום, הכנות למסיבה בלילה ופעילות למחרת.

הכותבים נרעשים מהעוינות שהופגנה כלפיהם עם הגעתם ומתארים בהתרגשות כיצד בתוך זמן קצר נקשרו עם הילדים ונוצרו קבוצות סביב פעילויותיהם. רוב הכתבות מסיימות בתיאור עלייתם של המדריכים על הרכב שמשיבם לבתיהם, הילדים נאספים ליד הרכב והמדריכים מבייחיים כי ישובו. מתארת רנה, מגדוד 'לפיד' משריד:

...יום העבודה נגמר: מסיבה, ריקודים, מפקד, אנו במרכז המעברה, והנה נגמר הכל, יוצאים לכביש, נפרדים כל אחד מחבריו הקטנים ובשירה אדירה – הביתה. הכל נגמר, עייפים ורצוצים והעיקר

מרוצים הולכים אנו לאכול ושם שומעת אני ויכוח קצר: – היה נהדר, הם חמודים וניתנים לחינוך, כמה ימים כמו אלה והם בני אדם. – היה נהדר, בכל צדקת. אבל, האם החינוך שאנו קיבלנו אינו בעל אותו משקל? ואני מסיימת: נתנו וקיבלנו, חינוכנו וחונכנו.

בתנועת השומר הצעיר החלו לכוון לדרך ההדרכה במעברות מיד עם התחלת גלי העלייה ההמונית. יש מי שיאמר כי הזריזות נבעה מן הרצון הפוליטי להוכיח הימצאותם של נציגי מפ"ם, חברי תנועת הנוער של הקיבוץ הארצי, בכל מקום בו נדרשת עזרת הנוער הארץ-ישראלי. מה עוד שלא פעם יש מי שמנסים להביא לסילוקם של חברי השומר הצעיר מן המעברות, בטענה שהם גונבים חניכים ומשבשים פעילות של הנוער העובד או בני עקיבא.

גם אם נקבל הנחה זו, הרי שמעשית, בהנהגה הראשית של תנועת השומר הצעיר ראינו מסר עקבי לגבי העבודה במעברות. ההנהגה והמועצה הראשית קוראות לפעילות, מתוות דרך מעשית ומנחות כיצד לפעול. התנועה מצהירה על הירתמותה למילוי הצו הלאומי המושמע מפי מנהיגי האומה ומנהיגי הקיבוץ הארצי ומפ"ם – לצאת מיד לעבודה במעברות ובשיכוני העולים, בקרב הנוער העולה.

פעולה בשטח

תחת הכותרת 'דרכנו – בקליטת העלייה' ('על החומה', יולי 1949) הסביר חיים באיום מ'רשפים' כיצד, לדעתו, יש לפעול בקני העולים.

...חבר המדריכים אשר הלכו לפעול בין ילדי העולים החדשים, לא קיבל שום הכנה מיוחדת וברור לנו שמוטב להכין מדריכים אלה מראש, ואם מחוסר ברירה לא ערכנו סמינר למדריכים אלה, עלינו למצוא את הדרך ולבצע זאת במסגרת המפעלים הקרובים... על התנועה להסתגל למציאות החדשה, על התנועה לעמוד במבחן זה.

חיים באיום קרא להיערכות ארגונית, לגיוס מדריכים ושליחים ולהעברת סמינר הכנה רציני ומכין כראוי.

בגיליון פברואר 1950 מתפרסם מאמר ב'על החומה', במלאות שנה לקני העולים:

...בחוודש ינואר 1949 – יצאו לפעולת ניסיון בין ילדי העולים החדשים 5 מדריכים, הם עצמם עולים חדשים... במפקד קני תל אביב בינואר, מזכירים בפעם הראשונה בתולדות תנועתנו בארץ את קן יפו, שיצטרף לתנועה... בסוף חודש ינואר – אפשר לדבר על התחלת קיומם של שלושה קנים חדשים: יפו, עכו, חיפה תחתית.

בישיבת הנהגה ב-27.12.49 עולה נושא תוכנית הפעולה לקני העולים. הוחלט להטיל על חיים באיום, תמר בן שלום ובנימין (מירושלים) בצרוף אחד המדריכים מחו"ל לעבד תוכנית עבודה. בישיבת הנהגה ב-17.1.50 מסר חיים ב. דו"ח (ההחלטה על קני עולים התקבלה במועצה, "קנים ותיקים יקימו קנים חדשים"). חיים גיבש תוכנית לפיה בערים יוקמו הקנים על ידי קנים עירוניים וקנים קיבוציים יצאו/ישלחו מדריכים למעברות שבקרבתם.

בישיבה ב-24.1.50 מוסר חיים ב. דו"ח על קני העולים של התנועה: קיימים 15 קנים המכילים כ-800 חניכים. המקור החשוב לקיום והגדלה של קני העולים הם יוצאי חברות נוער. מתחילים להתאים תוכניות הדרכה ('הנודד בארץ' – לשכבה א') וכן התחילו להכין תוכנית על תולדות הציונות, ההתיישבות, הקיבוץ הארצי ועוד. יש להרבות בכיקורים בקני העולים, עדיין אין דמות שומרית בקן ויש לטפח קשר חי יותר עם המדריכים.

באביב 1949 נשלחה שרה אשל, מקיבוץ חצור, לרכז את הנהגת השומר הצעיר (אשל, 1992). בתיאור פעילות התנועה בתקופת

שליחותה (1949–1950) היא מפרידה את כפרי העולים מהמעברות. בכפרי העולים ישבו עולים שהגיעו מרומניה, הונגריה, פולניה, בולגריה. הכפרים היו בפרברי הערים. ואילו במעברות ישבו עולים מאיראן, עיראק ומצרים.

התנועה עמדה בלחץ גדול לפתוח קנים חדשים בכפרי העולים ולסייע במעברות. שני גורמים היו הסיבות ללחץ: האחד – מפ"ם רק הוקמה והיה לחץ שלא יוותרו על התנועות (לא של אחדות העבודה ולא של הקיבוץ הארצי), השומר הצעיר חייב לגדול ולקלוט. השני – מצד בתי הספר, שביקשו פעילים לריכוז הילדים אחרי הלימודים, לא ידעו כיצד להתמודד עם כל המסות האלה וחיפשו כל עזרה אפשרית.

הפנייה לשומר הצעיר הייתה על סמך עברה המפואר של התנועה. גם אם לא ימשיכו הנערים אחרי הצבא בקיבוץ, לפחות יזכו לחינוך טוב עד הליכתם לצבא.

שרה תיארה את פגישתה הראשונה עם חיים באיום, שגויס לרכז את נושא המעברות בשומר הצעיר, בראשית קיץ 1949. חיים לא ידע כיצד להגדיר את משימתו, לא ברור מה בעצם רוצים ממנו. בעצם אלתרנו הרבה מאוד, סיפרה שרה. כי לא היה לנו ממי ללמוד... המציאות הייתה שונה לחלוטין מאשר זאת שהכירו בתנועה כחו"ל וגם בארץ... פה אתה מתמודד עם בעיות בכלל שונות, בשביל צברים, בשביל אנשים שלא הכירו.

היא תיארה ניסיונות שלא צלחו עם מדריכים תלמידי תיכון. החליטו לנסות לקחת מדריכים מחברות נוער שידריכו נוער עולה. והוסיפה:

אבל אני רוצה לספר לך איך התחלנו לפעול. למעשה, לא היה לנו תקציב, לא היה לנו קן, לא היה מקום איפה לשכן את החברים. נסענו עם הטנדר של ההנהגה. נסענו לגן שמואל, לקיבוץ מעברות, לכמה קיבוצים, בסער ובלהבות הבשן. מקומות שהיו להם חברות

נוער, לקחנו שני מדריכים לרמלה. אני נותנת כאן רק דוגמה, כך היה בקרוב לעשרים קני עולים. עם המיטות, עם המזרונים והשמיכות, עם הציוד... היינו מביאים אותם למועדון מפ"ם... אנחנו סידרנו את זה עם הסניף המקומי, שראשית כל הם נותנים חדר למועדון, ... אנחנו מלבישים עליהם את שני החבריה עם הציוד המלא ועם אפשרות לעשות פעולות במועדון, כשאינן פעולות לסניף.

עם כל הלבטים וסימני השאלה, הרי שעם התחלת העבודה בקני עולים מסתמן קו מעשי מכיוון הנהגת השומר הצעיר. נשלחות הנחיות ראשונות למדריכי העולים החדשים. בחוזר שנשלח ב- 16.10.49 כותב חיים בויום [שמו נכתב לעיתים באיום ולעיתים בויום. נ.א.]:

אל: מועצות המדריכים בקני עולים חזק!
שנה חדשה לפנינו. ברצוננו להגביר השנה את פעולתנו בקני עולים – ולהעמיק אותה. הננו מביאים בזה שורה של הצעות כלליות בשטחי הפעולה השונים של הקן – בכוונה לעזור למועצות המדריכים בתכנון העבודה הכללי. החוזר הזה לא בא לחדש דברים; אך אנו רואים בהגשמתן היום יומית של הצעותינו את הדרך לכניסתם של קני עולים למסלול רגיל של חיי קן שומרי.

והנה ההצעות לתקופת העבודה הראשונה עד חנוכה:

א. שנת תש"י קוראת לנו לשעבור (עברית השפה היחידה המדוברת בקן).

ב. לארגון חיי קן שומרי.

ג. צופיות.

מפעלים:

א. מפקד לפתיחת השנה החדשה.

ב. הכנת נשף גדול בכפר או במושב לחנוכה.

ג. מסיבה לכבוד השביעי בנובמבר (ציון יום המהפכה).

ד. ארגון פגישות עם שכבות מקבילות של הקן הסמוך.
עברית:

קורסים לעברית בקן – לפי השכבות, אפילו לתלמידים.
יום עברית בקן – כל שבוע או שבועיים מדברים רק עברית בקן.
לוח עברית – מילון שימושי.
משרד לעברית – מבצע ומפקח על ההחלטות.

בהמשך תיאר חיים כיצד יאורגנו חיי הקן (באמצעות ועדות), וכיצד יש להכניס את הערכים הצופיים החיצוניים במסגרת פעילות הקן. כל המדריכים מוזמנים להתקשר בכתב עם המחלקה לענייני קני עולים בהנהגה הראשית, לגבי כל בעיה שעולה בפעילותם. במשך הזמן, התחייב, יתקיימו ביקורים של אנשי ההנהגה הראשית ושלו בקני העולים.

בסוף חודש אוקטובר, יום ששי 28.10.49, מתוכנן כינוס למדריכי המעברות. הכוונה להפוך מפגשים אלו לימי עיון קבועים.

סדר היום של הכינוס הראשון:

א. הרצאה פוליטית.

ב. המצב בקני העולים.

ג. דו"ח קצר של כל קן וקן.

ד. שיטות חינוכיות בשכבות הצעירות.

ה. פרוט תוכניות העבודה לזמן הקרוב.

ו. שונות.

במסגרת הסמינריון החינוכי של התנועה מעוניין חיים לקיים דיון בבעיות מיוחדות לקני עולים ולכן, חשוב שתהיה השתתפות גדולה של מדריכי עולים בסמינריון.

החוזר מסתיים בהודעה על הכנת תוכנית. המחלקה עומדת להדפיס בימים הקרובים תוכנית עבודה מיוחדת לקני עולים: גודדי יחיעם ולהבות, וגם להגיש הצעות ברורות ותוכנית כללית לפעולות עיוניות בקנים. התוכנית תיכנס לפועל אחרי הכינוס.

ההנהגה הראשית לוקחת אחריות על הכנת תוכנית להדרכת העולים החדשים. ברור להנהגת התנועה כי אין להסתפק בתוכניות הקיימות בתנועה ויש להכין תוכניות מיוחדות, כמו גם להכשיר את המדריכים שיתמודדו עם הדרכת העולים החדשים. ההנהגה מטפלת גם בגיוס כוח האדם. ראינו כי בתחילה העריכו כי הקמת הקנים תיעשה על ידי הקנים הוותיקים הקרובים. דהיינו: הקנים העירוניים יפתחו קנים חדשים בערים והקנים הקיבוציים יפעלו במעברות הקרובות אליהם.

למעשה, עיקר העבודה נעשתה על ידי שליחי הקיבוצים שהפעילו קנים בשיכונני עולים בערים, ועל ידי בני נוער מהקיבוצים שפעלו במעברות הקרובות לקיבוציהם. נראה לדוגמה סיכום של פעילים משנת 1953: ב-32 קנים פועלים: 17 שליחים של הקיבוץ הארצי, 5 שליחי י"ב [נערים ונערות שהפסיקו לימודיהם בעידוד התנועה ויצאו להדרכה נ.א.]. 139 מדריכים מהם: 104 מקני הקיבוצים 74%; 25 מקני הערים 18%; 10 מקומיים 8%. אחת המסקנות בסיכום היא, שללא שליחים נוספים מהקיבוץ הארצי לא יוכלו קני עולים לפעול.

בתיקי המחלקה לענייני הנוער והחלוץ קיימות פניות של קיבוצים וקנים של השומר הצעיר, המבקשים סיוע בצידוד ובתקציבים. באפריל 1950 פונים מקיבוץ גן שמואל בבקשה להחזרים כספיים על נסיעות אחד-עשר חברים מהקיבוץ להדרכה במחנה העולים בפרדס חנה. הדיווח מתאר נסיעה עקבית מאז ינואר 1950, שלוש פעמים בשבוע ופעילות בשיתוף רכזי התרבות במחנה.

כתבות בעלון התנועה מתארות את הפעילות במחנות הקרובים לקיבוצים. כמעט כל הכתבות מסתיימות בתיאור קושי הפרידה ובכטיטי התחושה כי צריך לשוב לפעילות מבורכת זו, וכי ברור שאכן כך יהיה.

נראה, לדוגמה, תיאור של רנה, מקיבוץ שריד:

...הפכנו להיות למרכז חוויות הילדים, ואנו מנסים להצהיל אותם ולשמחם. רוקדים והם מתביישים ומורידים את הראש... אינם מאמינים שחושבים עליהם, מתביישים, כמה נחמדים הם, אבל זקוקים הם לטיפול – ליד מחנכת ואוהבת, ואת זה נתנו להם למשך כמה שעות. לכן אין פלא שמזכירים הם מדי פעם את החברים ושואלים מתי יבואו שוב אלה שבאו פעם.

ב-10.5.50 מתקבל מכתב ממרכז קן סלמה (בדרום תל אביב). במכתב הודיע כי הכדור שנשלח אליו כבר נופח ונערכו משחקים. "... וכל זה מוסיף שמחה ממריץ לפעולה נוספת ולהתפתחות נוספת קדימה. ושוב שלוחה אליכם תודתנו בשם הקן על חניכיו."

דיווח מ-26.10.49 (שנשלח, משום מה, רק ב-9.5.50) מלמד על פעילות השומר הצעיר ב-13 קני עולים חדשים.

ב-16.5.50 נשלחה לד"ר בן שלום (מנהל המחלקה לענייני הנוער והחלוץ) תוכנית פעילות הקיץ לקבלת סיוע תקציבי. תחת הסעיף הדרכת עולים נכתב: "את הבוגרים מהמשקים יש בכוננתנו להוציא השנה למחנות עולים להדרכת נוער עולה ויצירת הווי חלוצי מחנך." שליחי השומר הצעיר לא קיבלו בתקופת שליחותם דמי מחיה שהספיקו למחייתם בעיר. על כן, עבדו חצאי ימים להשלמת מקור פרנסתם. ב-7.6.50 פונה בן שלום אל לשכות העבודה, בעקבות פניית הנהגת השומר הצעיר אליו. הוא מסביר את צורך השליחים בהשגת עבודות חלקיות ומבקש לסדרם לעבודות, או לפחות לקדםם לראשית התור.

תגובה מעניינת על פנייה זו מגיעה מלשכת העבודה בבאר שבע:

אנו מצטערים להודיעכם כי ממצב זה אין לשכת העבודה יודעת בכלל. ואם ישנו מקום אשר בו חוסר ידיים עובדות נראים ובולטים לעין, הרי זה בבאר שבע, וכיצד לא סודרו בעבודה שליחים של השומר הצעיר אין אנו יודעים. כל דורש עבודה בלשכת העבודה

בבאר שבע מקבל עבודה ואם השליחים הללו היו פונים ללשכת העבודה לשם קבלת עבודה, לא יכלה להיות שום סיבה שהם לא יקבלו עבודה. אנו מציעים שההנהגה הראשית של השומר הצעיר תבדוק עוד פעם את העניין בטרם שהיא מסיקה מסקנות שאינן מתקבלות על הדעת ובמצב שבאר שבע נמצאת בו בפרט.

שרה אשל זוכרת גם היא מצב קשה של השליחים שחסר להם כסף לקיום. בתשובה לשאלה על הקשר עם המחלקה לענייני הנוער והחלוץ ענתה:

עם כביש [יהודה כביש, עבד לצד בן שלום. נ.א.] היו לי יחסים יוצאים מן הכלל טובים. הם לקחו מאתנו תוכניות עבודה והפיצו, הם קיבלו דינים וחשבונות, הם היו מוכנים להשתתף בתקציבים, לא תקציבים גדולים, לא היתה לנו משכורת, אנחנו כולנו היינו רעבים. כל פעם ירדו החבריה מחברות הנוער, היו באים כל פעם ויושבים על המדרגות של ההנהגה והיו אומרים – אין לנו מה לאכול... ואת ההקצבה שאני קיבלתי אני הייתי נותנת להם.

בתחילת שנת 1953 מדווח דוד סנדרו, נציג המחלקה באזור תל אביב, על ביקורים בכמה קני עולים של השומר הצעיר.

נראה לדוגמה סיכום ביקור בקן גבעת עלייה, 20.1.1953:

הקן שוכן בבניין המשמש גם למגורי משפחת זקנים וגם למפלגת מפ"ם (אך זו אינה בעיה, שכן המפלגה אינה פעילה במקום). במועדון פעילים 95 חניכים. 55 – ש"צ (שכבה צעירה. נ.א.), 15 – בינונית (גילי 12-14), 25 – בוגרת (גילי 14-18). הקישוט יפה למדי. ציורי שמן שצייר אחד החניכים. ציורים מהווי הקיבוץ וחיי התנועה. כמו כן עיתון קיר – עלון הקבוצה הבוגרת. מרכז הקן מלכיאל מכבי, חבר קיבוץ סאסא. לידו פועלים עוד 14

מדריכים מקומיים המתפקדים כחוליית ארגון. יש ריהוט וארון לספרייה. ממליץ לעזור בספרים, משחקים.

אחרי סיורו בקן ביהוד (11.3.53) מתרשם דוד סנדו כי ריבוי השליחים (מרכז ושני שליחים חלקיים) מעיד על כך שהתנועה מוצאת שהמקום חשוב, הוא מתאר את התרשמותו מהצריף הסטנדרטי (4x6 מ') הנמצא במרכז המעברה ומוסיף: וייתכן כי יצליחו בפעולתם.

בסוף שנת 1950 פונה ישראל גוטמן, מרכז מחלקת קני עולים, אל מחלקת הנוער והחלוץ בבקשת סיוע כספי (אצ"מ, S-32-325). הוא מתאר את תחילת הפעילות בשורה של מעברות. חברים ממוסדות השומר הצעיר, בקיבוצי הקיבוץ הארצי, יוצאים להדריך במעברות וכך מתוארת הפעילות:

הפעולה העיונית היא מוגבלת. הילדים לומדים לשיר, משחקים ביחד ושומעים סיפורים מתולדות היישוב והווי הארץ. אנו זקוקים לעזרה במשחקים, בספרי סיפורים, בספרי עזר פסיכולוגיים עבור המדריכים הפועלים במקומות. אנו מוכנים לשלוח מדריכים לפעולה במעברות מרוחקות מההתיישבות העובדת, אם תובטח לנו החזקת המדריך במקום. תנועתנו רואה בפעולה במעברות, בחדירה של הווי ושמחת נעורים ויצירה, אחד התפקידים החשובים של תנועות הנוער.

בהמשך מפורטות הוצאות הנסיעה ובקשה להחזיר לתנועה את הסכומים שהושקעו בתמיכה בקני המעברות.

תנועת השומר הצעיר הפעילה מחלקה מיוחדת, מחלקת קני עולים שהוגדרה ככתובת לכל הקנים החדשים של התנועה שהיו במקומות בהם גרו עולים חדשים. לא הייתה זו מחלקה שטיפלה רק בקנים במעברות, אליהם נשלחו שליחי התנועה לפעולה, אלא גם בקנים

בשיכוני עולים הסמוכים לקנים מבוססים של התנועה ביישוב הוותיק. התוכנית הייתה לבסס כל קן במעברה על חניכי המוסד החינוכי בקיבוץ הקרוב ועל שליחים שיגויסו מן הקיבוץ ויצאו לפעילות תנועתית במעברה. את הקנים העירוניים ביקשו להקים בסיוע מרכז שליח ומדריכים שיבואו מן הקן העירוני הקרוב וסייעו בהדרכה השוטפת.

בפועל, עיקר נטל ההדרכה היה על כתפי המדריכים מהקיבוצים. ברשימת קני העולים הנשלחת אל המחלקה לענייני הנוער והחלוץ, לקבלת החזרים על הוצאות נסיעה, אפשר לאתר את רשימת המדריכים ומקורם. התנועה הפעילה בסוף שנת 1950 כ־15 קני עולים (לא כולל מעברות). בכל קן יש לפחות שליח אחד, בדרך כלל כמרכז הקן, שנשלח מאחד מקיבוצי התנועה. לצידו פועלים כמה מדריכים שליחים בתפקידים חלקיים. מדריכים מקנים עירוניים מצטרפים למשימה רק בערים הגדולות: תל אביב – הדרכה ביפו וביד המעביר; ירושלים – הדרכה בבקעה; חיפה – הדרכה בחיפה תחתית.

בלוד, למשל, מרכז ומדריך מקיבוץ דן. בצפת ובעכו יש מרכזים שליחים ומדריכים שליחים מחברות הנוער בלהבות הבשן ובכפר מסריק. מדריכים נוסעים מקיבוצים להדריך בקני עולים. לא רק בוגרים נוסעים אלא גם נערים ונערות בגיל בית ספר תיכון.

אפשר לשער כי חניכי השומר הצעיר שנמנו על הנוער העירוני הלומד לא התפנו להדרכה בקני עולים, שהייתה כרוכה בזמן לא מועט של נסיעות ומפגש עם נוער שונה ולעיתים נדמה כמאיים. לעומת זאת, חניכי המוסדות החינוכיים הקיבוציים זכו לעידוד ממוריהם ומחנכיהם במוסדות ונענו, למעשה, לקריאת המבוגרים בסביבתם כאשר יצאו להדרכת הנוער העולה.

יש הערות בנושא זה ואף נימת התמרמרות על הנוער העירוני שאיננו נותן חלקו במאמץ. גם אם לא הייתה זו אמירה כללית חוזרת ונשנית, הרי שהדברים נזרקו לחלל האוויר. בריאיון עימו, טען

ישראל גוטמן (גוטמן, 1993) כי חניכי הקנים העירוניים היו עסוקים בשלהם. בין אם בשגרת לימודיהם ובין אם בשגרת פעילותם בקן. משלב מוקדם כבר לא ציפו מהחניכים הלומדים שייקחו על עצמם משימת הדרכה קבועה של נוער עולה. כמו כן יש לקחת בחשבון את חשיבותו של הנתון הגיאוגרפי. המעברות הוקמו בסמוך לקיבוצים והיה זה אך טבעי שנערי ונערות המוסד החינוכי הקרוב ייקראו לקחת חלק של ממש בהדרכת הנוער העולה.

כשנעקוב אחרי סיכומי פרוטוקולים של ישיבות מועצות מדריכים בכמה קנים עירוניים נמצא חיזוק להנחה שבתוך הדברים שהעסיקו את הנוער הלומד העירוני לא היה להדרכת הנוער העולה מקום מרכזי.

במחברת סיכום ישיבות הנהגת קן תל אביב מרכז מהשנים 1951-1953 נמצא את רשימת הנושאים שחזרו ועלו לסדר היום (אש"צ, 1.3, 38א): קרן השומר; קישוט הקן; התרחבות; על החומה; דו"ח על פעילויות; מקהלה וחוג דרמטי; יער הראל; תוכניות למפקד; פרס ניקיון; חדר קריאה; גזברות; קרן היסוד.

בכמה ישיבות של מועצת מדריכים כללית עלו נושאים כ: החינוך לקיבוץ; ביקורת על החלטות הנהגה; פגישת בוגרות; שטח לסוכה; קק"ל; חדר קריאה; משלחת הקן לעין גדי.

נושאים דומים נמצא בפרוטוקולים של קן חיפה (אש"צ, 1.3, 44): תוכנית עבודה; מפעלים מתוכננים וסיכום מפעלים; קישוט; מסיבה; תכנון יום הורים; מערך פעולות חודשי/דו חודשי; הסברה מינית; עיתון הקן; ניסיונות הפעלה ושיתוף של ועדת תרבות.

פרוטוקולים של קן תל אביב צפון (שם) דומים לשני הקנים הקודמים.

בהסתמך על החומר משלושה קנים מבוססים אלו ומן הנתונים המופיעים בדיווחים השונים עולה בבירור כי את עיקר הנטל נשאו

השליחים מהקיבוצים ולצידם בני חברות נוער מהקיבוצים ותלמידי המוסד החינוכי שנסעו להדריך במעברה הסמוכה.

בישיבת הנהגה בינואר 1950, עם תחילת העבודה במעברות, מדווח חיים בויס על הכנות לכתיבת תוכנית הדרכה שתתאים לעולים החדשים. מתחילים להתאים תוכניות הדרכה ('הנודד בארץ' – לשכבה א) וכן התחילו להכין תוכנית על תולדות הציונות, ההתיישבות, הקיבוץ הארצי ועוד. ברור להנהגת התנועה כי אין להניח שתוכנית ההדרכה התנועתית (תוכנית עשר השנים) יכולה להיות מועברת כלשונה במעברות ובשיכונני העולים. העניין עולה גם במכתבי מדריכי נוער עולה, הפונים להנהגה הראשית ומבקשים סיוע בתוכניות שיוכלו להעביר לחניכיהם.

בחוזרים שהופצו על ידי מחלקת קני עולים (בתחילה על ידי חיים בויס, אחר כך על ידי מחליפו ישראל גוטמן, ושוב חיים בויס עם שובו לתפקיד) נמסרות הצעות כיצד לבנות פעולה, מומלץ לפתוח בשיר ולהרבות במשחקים ובסיפורים מהווי הקיבוץ וקני התנועה בעיר. בסמינריוני מדריכים הכינו תוכניות פעולה.

בחודש מרץ 1952 יוצאת לאור חוברת כרוכה ששמה 'תוכנית עבודה לקני עולים'. בפתחה מוצגות הסיבות לצאת החוברת והעקרונות על פיהם נבנתה.

בשנים האחרונות התרחבה תנועתנו וקלטה חברים רבים – בני העלייה החדשה. השינויים הכמותיים והאיכותיים שחלו במפה הדמוגרפית של הארץ, מצאו את ביטויים גם בהרכב התנועה. התעוררו בעיות חינוך חדשות, הנובעות מהבדלי רמה, מנטליות ושפה. התוכניות המקובלות בתנועתנו שעמדו במבחן פעולתנו החינוכית לא הולמות את מציאות קני העולים והמעברות. הוצרכנו לשקוד ולעבד תוכניות זמניות, מתוך נאמנות לשיטתנו החינוכית ומטרת חינוכנו... התוכנית מורכבת ממבחר פעולות,

משחקים ושירים. הפעולות ניתנות בצורה סיפורית, אולם על המדריך לא להסתפק בחומר שהוגש לו במסגרת הפעולה. עליו לנצל את הביבליוגרפיה... ככל תוכנית מהווה גם תוכנית זו רק מכשיר, שיש להתאימו לתנאים המיוחדים של המקום ולצרכים המיוחדים של הפעולה החינוכית הקונקרטיית.

בעמוד הבא מתוארת המציאות בארץ, הקוראת לעזרת חברי התנועה לאלפים רבים של עולים חדשים אשר שוכנים כיום באוהלים במעברות.

בקיץ חם באוהל, השמש לוהטת וקרניה חודרות דרך הבד. בחורף קר, חשוך ורטוב. וכשהינך עובר בכבישי הארץ, נשקפות אליך עשרות מעברות, שורות אהלים ופחונים. אחר כך אתה נכנס לערים מלאות בתי אבן וכבישי אספלט, עולה בליבך השאלה: האם תמיד היו הערים האלה גדולות ויפות, שופעות אור? והיום, הנהנים כולם משפע ומותרות, הממלאים את חלונות הראוה? האם לא קיים כאן הניגוד ביו העוני והעושר? הנך עובר ברחבי הארץ ועיניך רואות על יד המעברות הצפופות משקים פורחים, דשאים, עצים לרוב ובתי אבן לבנים. ומתוך חצרות הקיבוצים נשמע צחוק הילדים המאושרים והנה נראה איש קיבוץ חסון ושזוף, המעבד בבטחון את אדמתו, עובדים טרקטורים ומכונות חקלאיות חדשות. ובליבך שוב מתעוררת השאלה: כיצד קם כל זה? מי הם האנשים שנטעו את הגנים, הקימו את הבתים היפים ומעבדים את שדותיהם לאור השמש?

בהמשך הדברים נכיר את האנשים האלה, נכיר אותם מיום שהגיעו ארצה והתגוררו באהלים, נכיר אותם בדרכם, בעבודתם ובמאבקהם. נלמד כיצד התקדמו צעד אחר צעד בעקשנות וברצון. ואמונתנו היא כי גם מחנות האהלים יהפכו בימינו ליישובים של קבע, מושרשים בקרקע המולדת, יוצרים ושותפים למפעל של הפועלים – החלוצים בארץ.

ההנהגה הראשית. מרץ, 1952.

ההקדמה באה לחזור ולהדגיש את ההכרח שביציאת חניכי השומר הצעיר לעזרת הנוער העולה ואת החשיבות שבהצגת הדמות השומרית, אליה יש לשאוף להידמות.

המסרים המובעים בתוכנית הם מסריה של תנועת השומר הצעיר. אין כאן שינוי בנושאים אלא פירוט של דרכי ההעברה והערות על מה לשים דגש בהעברת הנושאים העיוניים. ראשי הפרקים נמסרים בצורה עניינית וברורה. מדריך שלוקח את התוכנית ליד יכול להבין כיצד מוצע לו להעביר נושא מסוים. יחד עם זאת, לא ברור עד כמה יכולה התוכנית על נושאי העיוניים להתאים להדרכת נוער עולה. כשנה לפני הוצאת התוכנית, נכתבה טיוטה ונשלחה למחלקת הנוער והחלוץ בצרוף בקשה לסייע כספית. המחלקה נתנה את החומר לבתיה הלמן לקבלת חוות דעתה. בהערותיה מתייחסת בתיה הלמן לצד הדידקטי של התוכנית (אצ"מ, שם). היא פותחת בזה שאין הנחיה ברורה לאיזה גיל מיועדת התוכנית, לפי התוכן והעניין נראה שהחוברת מכוונת לגיל מבוגר ואף על פי כן יש לפקפק אם זהו החומר המתאים ביותר לעולים חדשים, פליטים שברחו מרדיפות ומשעבוד וזקוקים אולי יותר לעידוד מאשר לתיאורים שחורים של העולם... יש מקום למחשבה שנייה, אם כדאי הדבר להגיש לעולים חדשים חומר 'כובש' במקום חומר מחנך, כגון: יותר ידיעות על הארץ עצמה, תולדות היישוב, הקמת המדינה, הקשיים הרגילים והמיוחדים וכו'. האם נקבעה לדברים אלו סדרה מיוחדת? והיא ממשיכה:

...וכבר העירונו לא פעם, כי לפי מצב ההדרכה בימים אלה יש לדאוג לכך שתזיסיים לשיחות יהיו ברורים ומוסברים ומדויקים ככל האפשר. בשיחה על 'האנטישמיות', למשל, מיחסת ההרצאה את האנטישמיות למשטר ואילו התזיסיים מכניסים את המונח 'שנאה ביולוגית', איך יבין זאת המדריך? ... מה שבולט בכל הדפים – והדברים נאמרים לשבח – הוא הכיוון האחיד, הנטייה המיוחדת של התנועה. נקוה כי החוברות הבאות תהיינה מושלמות

בעריכתן ומעובדות היטב מבחינה חינוכית, כפי שחוברות תנועות השומר הצעיר יכולות להיות.

על דבריה של בתיה הלמן מוסיפים ד"ר בן שלום ויהודה כביש מלים חריפות למדי:

...התוכנית הזאת נראית לנו כמוטעית מיסודה, ואין הכוונה לצד האידאולוגי, כי אם לצד הדידקטי דווקא. מה ערך למשל במסע על פני ההיסטוריה היהודית במשך אלפיים שנה, בתוספת תולדות בניין הארץ על פני 2-3 דפים? לא ניתנה כאן תוכנית לפיה יתכונן ויפעל המדריך – ולכך היו אולי שלושה דפים מספיקים כסיכום תמציתי של הנושא. יש בזאת משום חינוך לשטחיות ואין כאן כל סיוע לבניית השקפת עולם מבוססת על קניית דעת וניתוח עובדות. יש לחשוש, שהמדריך הצעיר שבידיו 'סיכום היסטורי' כזה של גולה וארץ, ללא הערות דידיקטיות מספיקות, וללא אפשרות מתאימה להתכונן – ירצה לפני חניכיו את הדברים כפי שהם מובאים בתוכנית זאת. הליקוי העיקרי הוא: שאין כאן תוכנית, במובן של 'ראשי פרקים', וגם לא חוברת לימודית הנותנת את הדברים בשלמותם. מובא כאן קצת מזה וקצת מזה; ישנו ריבוי של נושאים ללא קשר וללא ביסוס מספיקים.

כשיצאה התוכנית לאור, נוספו על הטיוטה שהוצגה לעיל הערות שאמורות לסייע למדריך בהעברת הפעולה.

תוכנית אחרת היא תוכנית 'בני מצדה' בקני עולים. גם תוכנית זו מועברת למחלקת הנוער והחלוץ ובתיה הלמן מתבקשת לחוות דעתה. לגבי התוכנית הזו, שאינה נמסרת כראשי פרקים אלא כתוכנית פעולות, היא מגדירה שתי נקודות אשר על פיהן יש לבחון אותה.

יש לבדוק, כותבת בתיה הלמן, את התוכנית המוצעת משתי בחינות נפרדות:

- א. האם היא מתאימה לילדים עולים בגיל הנידון (10-12)?
- ב. האם התוכנית ופרטיה ברורים למדריך על פי החוברת?
הלמן מעלה שאלה בעניין השגת המטרה המוצהרת בקרב ילדים עולים. תוכנית 'בני מצדה' הרגילה קושרת את כל הפעולות – הצופיות, הלימוד, המשחקים – עם המטרה המוגדרת: להיות מתנדב להמשך המפעל, אחרי נפול מצדה (בפרק 'הסמליות החינוכית'). לילדים הגדלים בארץ – מטרה זו מובנת בקלות, שכן הם שומעים מילדותם את המושגים 'חלוציות', 'התנדבות' וכיוצא בזה. הם יבינו גם בקלות את הרעיון של הכרת הארץ ע"י 'נדידה' שכן רגילים הם בטוילים. לגבי נערים עולים מתעוררות שאלות אחרות.
היא מפרטת ארבע שאלות: עניין היקפה המצומצם של התוכנית, שיכול לגרום לאי הבהרת המטרה; בעיית אי קשר בין פעולות שונות, היעדר רצף; שאלה על פרקי הגיאוגרפיה – עלולים להיות בלתי מובנים לילדים עולים, אשר ייתכן והם חסרים עדיין את היסודות הראשוניים של הכרת הארץ בכללה, על נופיה ואקלימיה השונים; ופעולות שכלל אינן מתאימות לילדי עולים כגון 'ילדים עזובים' – שכן הילדים העולים בחלקם הגדול הם בעצמם בבחינת ילדים עזובים.

בהצעה לתיקון מציעה בתיה הלמן להקציב מספר פעולות גדול יותר לשיחות מסבירות, לאו דווקא בהתחלה – אלא בין הפעולות. יש לבנות את התוכנית כך שלמדריך יהיה הפנאי לענות לכל שאלותיהם של חניכיו העולים, מבלי שיוציאוהו ממסלולו ולוח הזמנים שלו. צריך להרבות בסיוורים ובטוילים ולהדגיש בעיקר את ידיעת הארץ על ההווי וההוויות שבה.

בהערותיה הדידקטיות מתייחסת הלמן לצורך בתוכן עניינים אשר יקל על התמצאות המדריך בתוכנית. כמו כן היא טוענת שיש להבהיר למדריך מהי המסגרת של התוכנית (בתוך 'תוכנית עשר השנים')

כדי שיוכל לתכנן מראש את פעילויותיו. בכלל, היא מסכמת, יש לחבר לתוכנית המקוצרת 'הקדמה למדריך' אשר תיתן לו:

1. הסברה על טיב התוכנית בכללה.
2. על מבנה התוכנית לפרקיה.
3. הערות לשאלות הספציפיות לילדי עולים, והצעות לטיפול בשאלות אלו.

מן ההערות שהובאו נלמד כי הצד הדידקטי, אשר אינו הכרחי לתוכנית המועברת לילדים בני הארץ שהמושגים וההווי מוכרים להם, לוקה בחסר ומוצע לתנועה לשים דגש בהכנת התוכנית על ההערות הדידקטיות ועל התאמת הנושאים לילדים העולים.

עמדה זו מקובלת על ישראל גוטמן. גוטמן טען כי הכלי העיקרי בו השתמשו היה אינטואיציה, לא הייתה להם הבנה מקצועית ובעצם, זהו טבעה של תנועת נוער. כל התגייסותם למשימה הייתה ביטוי של מאמץ להבין, להזדהות, לחדור אל הנוער העולה ולקרבו אליהם. גוטמן מקבל גם את הביקורת על התכנים בתוכנית. לא היה לנו מבט כולל, היינו מאוד דוגמטיים, הוא מסביר ממרחק השנים שחלפו. כפי שהגדיר זאת יצחק בצלאל, גם גוטמן מדגיש את הרצון של חברי התנועה 'להלביש' את האידאולוגיה שלהם על הנוער העולה, להפכם לחסידי עבודת כפיים וללמדם כי הם שותפים למפעל. הגישה של חברי התנועה הייתה תמימה מאוד, לדבריו, הם חסרו את היכולת להתמודד עם המשימה.

וכך נשארה המשימה בידיהם של בוגרים וחברי הכשרות של עליית הנוער שגויסו, כפי שתיארה זאת שרה אשל, להדרכת הנוער העולה.

מחלקת קני העולים בתנועת השומר הצעיר מנהלת התכתבות סדירה עם קני עולים ועם קיבוצים הנדרשים לפתוח קנים במעברות הסמוכות אליהם ולשלוח שליחים להדרכה ולריכוז.

ב-1.2.1951 פונה ההנהגה הראשית אל כל קני התנועה:

הוכרז יום המעברה והייתה הענות נמוכה של קנים. יש להעביר דו"ח מכל קן... תנועתנו פועלת במספר רב של מחנות ומעברות. נוכח הסכנה של השתלטות חוגים דתיים וריאקציוניים על נפש הנער במעברות, עלינו להגביר את פעולתנו. מטרתנו – קן שומרי בכל מעברה ומעברה! תתגייס התנועה לפעולה במעברות!

בהצעת התקציב מוצע להקציב 121,500 ל"י ל־13 קני עולים פעילים ועוד 50,000 ל"י לקנים חדשים. כמו כן מוצע להקדיש סכום של 300,000 ל"י להקמת ספריות ופינות משחקים בקנים.

את מכתביו לקני העולים נהג ישראל גוטמן לסיים במשפט: "כתבו על הנעשה בקן". ואכן, בתקופת ריכוזו את המחלקה (מאמצע 1951 ועד אמצע 1952) נשמרו מכתבים ממרכזי ומדריכי קני עולים המתארים את קשייהם בהדרכה השוטפת, את הצורך בחומר הדרכה ובעצה מסייעת. בדרך כלל מסתיים המכתב בבקשת סיוע בתקציב למועדון, למשחקים ולספרים ובהזמנת נציגי המחלקה וההנהגה לביקור בקן.

בישיבת מדריכי קני עולים שהתקיימה ב־21.4.52, בהשתתפות נציגי הקנים: טבריה, עכו, חיפה תחתית, תל חנן, רמלה, לוד, בית שאן ובאר שבע, מתוארת ירידה מסוימת במצב הקנים. הסיבות העיקריות המצוינות הן: חוסר מדריכים ורמת הדרכה ירודה, המביאים לפעולה חינוכית פגומה ורצופת שגיאות; תחרות גוברת והולכת עם תנועות אחרות המנסות לחדור [ההדגשה במקור. נ.א.] ליישובי עולים; פעולות הגדנ"ע בקרב העולים; יחס עויץ מצד בתי ספר ומוסדות שונים.

מתקבלת החלטה שיש לעשות לשילובם של חניכים מקני העולים עם חניכי התנועה בקנים המבוססים בערים ובקיבוצים. השילוב יתבצע באמצעות מחנה עבודה משותף. המפגשים יהוו גורם משפיע חיובי על הנוער העולה. הוחלט גם לאפשר השתתפות חניכי קני

עולים בוועידות תנועה, שילוב שייתן אפשרות להכיר את האווירה ולהבינה.

בקובץ מודפס הנושא את השם 'לסיכום פעולתנו בקני עולים ומעברות' מסכם חיים ביום את פעילות מחלקת קני עולים. הסיכום נערך בסוף קיץ 1953. אחרי סקירה היסטורית של פעילות התנועה עם העולים החדשים, מגדיר חיים מהם הדגשים שלו לפעילות עם קני עולים וקני מעברות. לעניין המעברות הוא שב ומזכיר כי מטרה חשובה היא יצירת חברות נוער שתלכנה לחיות בקיבוץ. אשר לארגון ההדרכה והקשר בין ההנהגה לקנים, כתב:

1. ביקור ועזרה למדריכים במעברה מצד ההנהגה ומחלקת קני העולים.
2. הוצאת משלחת [שליחים מהקיבוצים. נ.א.] לקני המעברות ובשלב ראשון לקנים הקשורים באופן אורגני לשיכון קבע שנבנה.
3. המשך מפעל הסמינריונים להכשרת מדריכים ועיבוד תוכניות עבודה.
4. הרחבת רשת הקנים – אם קיימים קנים בערים ובקיבוצים שעוד לא פועלים בסביבה הקרובה.

חיים גורס כי שלב ההתלבטויות בקשר לתוכניות ההדרכה הסתיים. תוכנית העבודה לקני העולים ולמעברות היא תוכנית התנועה – מותאמת לרמת השכלתם של החניכים. לבעיית הנוער הבוגר (גילי 15-17) עדיין אין פתרון. על פי דעתו, ברור כי צריך ששליח ידריך נערים בגיל זה ויש להתאים את תכני התנועה לרמתם.

בנוגע לארגון המחלקה מסביר חיים מהם הנושאים בהם המחלקה (המונה בראשיתה אדם אחד) עוסקת. ראשית הוא מדגיש את ההכרח בכיורים בשטח כדי להכירו וכדי להראות שההנהגה מעוניינת בקני העולים. אחר כך הוא מפרט את תחומי הפעילות: ארגון ימי עיון

למדריכים – בבעיות הדרכה מיוחדות; קשר מכתבים ודו"חות עם הקנים; קשר עם מחלקות ההנהגה הראשית; הוצאת חוזרים מיוחדים לקני העולים, בחלקם – המתרגמים למציאות המיוחדת של הקן את מפעלי התנועה; פיקוח והדרכת המשלחת; תכנון השנה ותוכניות הקמת קנים חדשים; צריך לדאוג למאמרים קבועים בעיתונות התנועה על קני עולים והמעברות.

תנועת השומר הצעיר בהחלט פעלה בקרב הנוער העולה. ראינו כיצד הופעלה מערכת של פעילות מסודרת ושוטפת, ניתן סיוע מההנהגה הראשית, הוקמה מחלקה מיוחדת, גויסו שליחים מהקיבוצים ובני נוער מחברות נוער וממוסדות החינוך הקיבוציים לצד חניכים עירוניים שהתנדבו לפעול, התקיימו סמינרי מדריכים וימי עיון ונכתבו תוכניות שתפקידן לתת פתרונות מעשיים לקשיי הדרכת העולים החדשים.

ראינו כי יש מקום להפריד בשאלת העשייה בשטח בין נוער הקיבוצים ושליחי הקיבוצים שפעלו במעברות ובשיכונני עולים לבין הנוער העירוני החבר בקנים העירוניים הוותיקים והמבוססים, אשר מזכיר בפעולתו את בני הנוער העירוניים הלומדים חניכי הצופים והמחנות העולים.

חברי התנועה אינם מרגישים כי הם משתמטים מן הצו הלאומי לעסוק בקליטת העלייה ההמונית לארץ. אין להקיש מכך כי אין ויכוחים פנימיים על התכלית בעבודה עם נוער עולה. לדוגמה נראה את פרטוקול ישיבת ההנה"ר (הנהגה ראשית) ב־6.8.1953 המתאר דיון בשאלת נחיצותה של מחלקת קני העולים והעבודה במעברות (אש"צ, שם). במהלך הדיון מעלה נני (נני כהן, מרכז מחלקת החינוך, חבר קיבוץ חצור) כמה תהיות: "איני מבין את מידת יעילות התנועה בעבודה זו. 1) מה חלקה של התנועה בארגון ח"נ [חברות נוער. נ.א.?] 2) מה מידת ההשתייכות הרצופה של חברים בתנועה?" גרעון אינו מעודד את ההדרכה במעברות, ההדרכה

במעברה נראית כפילנתרופיה. לא רואים את הקשר האורגני בין המעברות והתנועה וזה נובע משום שלא רואים תוצאה. ומצד שני המדריכים לא קבועים, עוברים ממעברה למעברה.

אמירות אלו אינן מייצגות את הדעות הרווחות בתנועה. מעיון במסמכי התקופה עולה ההרגשה שאנשי התנועה האמינו בנחיצות היותם ופעילותם במעברות ובשיכוני העולים. היו שחשבו כי התנועה צריכה לדאוג לעתודה לקיבוציה, היו שרצו להביא את הדמות השומרית לפני נערי המעברה כדמות הזדהות, היו שהאמינו כי בעצם נוכחותם ובדוגמה אישית יצליחו לחנך דור חדש והיו גם מי שלא העלו על דעתם אפשרות שמפלגה או תנועה אחרת תתפוס את מקומם בחינוך הנוער העולה.

על פי חיים בויום, יש בדיעבד תחושה מסוימת של החמצה, לצד רצון לפעול יותר בעתיד.

האמת הפשוטה היא – שאת העלייה החדשה צריך היה לכבוש תוך גיוס כל כוחה של התנועה, מהקן העירוני ועד לאחרון קני הקיבוצים; תוך הסתערות מתוכננת של טובי המדריכים והשליחים; תוך שילוב ושיתוף פעולה עם מחלקת הקליטה של הקיבוץ הארצי. ההכרה הזאת חדרה לתנועתנו רק בשנותיים האחרונות ובוצעה במסגרת מפעל ההרחבה של שנת תשי"ג. לא אוכל למצוא כאן הסבר מניח את הדעת. גם אי אפשר לקבוע האם זה איחור, או זה הכרח מציאות ... 32 קני העולים והמעברות אינם ממצים את כל אפשרויות הארגון בארץ. נשאלו עוד הרבה מקומות שצריך להקים שם את קן השומר הצעיר.

בסכמו את פעילות השומר הצעיר בקרב הנוער העולה, העלה ישראל גוטמן נקודה נוספת. לדעתו, היה פער בין המטרה שהציבה הנהגת התנועה ואשר עליה הוצהר – להגיע ליעד, להביא את בני הנוער העולים החדשים לקיבוץ – לבין התחושות והידיעה של העובדים

בשטח שמטרה זו רחוקה מאוד ובעצם עיקר פעולתם מתבטאת ביכולתם לחמם מעט את הלב, להוציא את הילדים מבתיים לכמה שעות, לשחק, ליהנות מהחברותא.

העבודה בקרב הנוער העולה לא התמסדה, היו תמיד בעיות תקציב וחוסר במדריכים ובמקום לפעילות. אולם, הנהגת התנועה ומדריכים שליחים לא הרפו ולא ראו עצמם פטורים מהמשימה.

תנועת הצופים (הסתדרות הצופים העבריים)

הצהרות והחלטות⁸

ביטאון התנועה 'היה נכון' אינו מופיע בצורה סדירה בשנים אלו. בגיליון 1 משנת תש"ו (1946) ובגיליון 4, מדצמבר 1946, מופיעים מאמרים על קליטת הנוער העולה, שארית הפליטה ממלחמת העולם השנייה. אריה כרוך, ראש התנועה, מדגיש את חובתה של התנועה לסייע בקליטה ולשתף בפעולתה נוער עולה.

בשנים אלו שותפים הצופים למעשה החלוצי. אין שאלה לגבי המשימה המרכזית של בוגרי התנועה – להגשים בהתיישבות החלוצית. בוגרי התנועה מתגייסים להכשרות והאווירה היא שזוהי דרכה של התנועה. כשמגיעים עולים חדשים מדברים על כך שראוי לעשות הכול כדי להקל עליהם את קליטתם בארץ ישראל.

בגיליונות 'היה נכון' מסי 8, 9 ו-10 הופיעו כמה כתבות על הצורך ביציאה להדרכת הנוער העזוב, יציאת הצופים להדרכה בפרברים.

8 כשבאים לסקור את נושא הדרכת הנוער העולה בצופים ומבקשים לעיין במסמכים, מתברר כי קיימת אי רציפות בסדר המסמכים וברור כי חלק מן הסיכומים ומהפרוטוקולים אינו בנמצא. על כן פניתי לצורך בדיקת הנושא גם לארכיון הציוני המרכזי ולארכיון פרטי של יוסף מרגולין, איש שבט הצופים ברמת גן, שלשמחתי שמר את המסמכים הקשורים בשבט רמת גן ובהסתדרות הצופים בשנות ה-50'.

בעיריית תל אביב הופקד אדם מיוחד, ישראל מלחי, לטיפול בהקמת שבטי צופים בפרברים. הוא תיאר את סיוע הצופים בשכונת התקווה, בכרם התימנים ובבתי ספר יסודיים בדרום העיר. הצופים, על פי תיאורו, נקראים על ידי מנהלי בתי הספר לבוא ולסייע בפעילות בתוך בתי הספר.

חמדה אלון (אלון, ח. היה נכון, 275-278) כתבה כי במועצות התנועה – למן המועצה ה-14 בפסח תש"ט (1949) ועד המועצה ה-18 בפסח תשי"ב (1952) – הוחלט על הצורך להרחיב את הפעולה בקרב הנוער העולה.

בשנת תש"י, בגיליון ראש השנה, כותב יוסף גור אריה (במסגרת המדור במעגלי קליטה) מאמר תחת הכותרת 'זכות קיומה של התנועה'. גור אריה מבכה את המציאות בה אינו רואה פנים של עולים חדשים בשבטי הצופים אליהם נסע. עיקרי דבריו הובאו בראשית המחקר, בהקדמה.

תנועת הצופים אינה מתעלמת מהקריאה לצאת למעברות ולהדריך את הנוער העולה. במועצות התנועה מקפידים לתבוע להירתם לפעולה, שיוקצו מדריכים ותוכן תוכנית לפעולה במעברות. לדוגמה, החלטת מועצת התנועה ה-18 (י"ח) תשי"ב:

המועצה מציינת בצער שלא עשינו די להגשים את החלטת המועצה הי"ז בדבר הרחבת הפעולה בקרב הנוער העולה. המועצה מטילה על המזכירות וההנהגות המקומיות להיחלץ לפעולה מוגברת בשטח זה, לפי העקרונות והדרכים שייקבעו על ידי מרכז התנועה, בהתאם להמלצות ועדת המעברות.⁹

9 ועדת המעברות היא ועדה שהוקמה במסגרת ההנהגה הארצית. בתנועת הצופים קיים פורום מתנדב – ההנהגה הארצית ובראשו יו"ר התנועה. בהנהגה הארצית פועלות ועדות קבועות: כספים, הדרכה, מפעלים. ומקימים ועדות להתוויה ולגיבוש של המלצות למחלקות התנועה ולמזכירות הארצית, בנושאים שעל הפרק. כך הוקמה ועדת מעברות שפעלה מול מחלקת ההדרכה של התנועה.

המועצה תובעת מהמרכז לסכם שאלה זו באחת מישיבותיו הקרובות.

בשל מיעוט החומר קשה לקבוע בוודאות מה הייתה מידת העיסוק בעולים החדשים בפרסומי התנועה. יחד עם זאת אפשר לסכם כי בתנועת הצופים לא התעלמו מן הצורך לסייע בקליטת העלייה ההמונית. הנהגת התנועה אינה מורידה את הנושא מסדר יומה. אמנם אין שביעות רצון מהעשייה בנושא, אך אין ללמוד מכך שלא היו ניסיונות ושלא היו כוונות. באשר להצהרות, נמצא כי מועצות התנועה ייחדו פרק קבוע להצהרה על הצורך לחזק את הקשר עם הנוער העולה ושיש להקצות כוח אדם להדרכה במעברות. חשוב לזכור כי אלו שנים של משבר בתנועת הצופים. בשל אי רצון המנהיגים המבוגרים, בראשות אריה כרוך, ליצור מצב של הזדהות מפלגתית/פוליטית בתנועת הצופים הכללית, נוצר קרע עם המדריכים השליחים מחמישה (מתוך שבעה) קיבוצי התנועה. מדריכים אלו רצו להגדיר מפורשות את הזדהותם עם הקיבוץ המאוחד וואלצו לפרוש מן התנועה. בעקבות פרישתם הקימו את תנועת 'הצופים החלוצים' ואחרי כשנה, ב־1952, הם התאחדו עם תנועת המחנות העולים. פרישה זו גרמה למחסור חמור בכוח הדרכה ותנועת הצופים מצאה עצמה ללא רוב מדריכי השכבות הבוגרות. מטבע הדברים עסקו המועצות והנהגת התנועה בשנים 1950 עד 1952 בניסיונות לפתרון המשבר, מהתהוותו ועד הפרישה ותחילת ההתאוששות.

פעולה בשטח

שיטת הצופים בהקמת שבטים חדשים הייתה שליחת מדריכים משבט ותיק, ואלו הדריכו במשך השנים הראשונות, עד שהשבט החדש החל עומד על רגליו. ניסיונות דומים בוצעו בתל אביב ובירושלים. אולם, כותבת אלון, עד מהרה התברר כי הדרך המסורתית לא תצלח במעברות וביישובי העולים.

...הילדים במעברות היו זקוקים לטיפול הרבה יותר יסודי ולהכנה הרבה יותר עמוקה וממושכת, בטרם יוכלו לפתח בקרבם את המשמעת הפנימית, האחריות, הנכונות לעזרה לזולת ולשירות הכלל, שהן תנאי הכרחי לפעילות בתנועות נוער. ההתמדה, הסבלנות, ההבנה הפסיכולוגית והידע ההכרחיים לפעולה חינוכית סדירה בקרב הנוער הזה – במעברות וביישובים המרוחקים גיאוגרפית ממרכזי היישוב הוותיק – היו למעלה מיכולתם של מדריכים צעירים ודלי-ניסיון בשכבות המתבגרים של הצופים.

בני נוער לומדים, חברי השכבות הבוגרות (גילי 14-18), לא יצאו לעבודה שוטפת עם נוער עולה. חניכי הצופים חיו בהוויה של נוער לומד והלימודים לא נדחקים הצידה. זו הייתה גם קריאת המוסדות לבני נוער במדינה החדשה, שיפנו ללימודים ויטפחו מסלולים אישיים חשובים למדינה. בהחלט הייתה מודעות בקרב חניכי הצופים לצורך לצאת למעברות ולסייע. אולם מודעות לחוד ומעשים לחוד. מועצת התנועה החליטה, אך לבצע באופן מעשי יוכלו רק חניכי הצופים שבבטיים הפזורים על פני המדינה. תנועת הצופים לא מקימה מחלקה שתעסוק בהקמת שבטים בקרב העולים או בדאגה לקיומה של פעילות כזאת.

כאמור לעיל, בעקבות החלטת מועצת התנועה, מוקמת ועדת מעברות שתפקידה לתכנן ולגבש תוכנית עבודה ולהציעה להנהגה הארצית.

כאן המקום להבהיר כמה מושגים הקשורים למבנה תנועת הצופים ולאופן פעולתה. הנהגת התנועה מורכבת מ'צוגרים' (צופים בוגרים), מתנרכים פעילים, ובין תפקידיהם: אישור תוכניות פעולה, אישור תקציבים ומפעלים, קשר עם משרד החינוך ופיקוח ציבורי באמצעות ועדות של ההנהגה הארצית על פעולות שבטי התנועה.

מועצת התנועה מתכנסת אחת לשנה או יותר. זהו גוף המורכב מנציגי שבטי הצופים (רובם חניכי שכבות בוגרות), נציגות ההנהגות

האזוריות ומזכירות התנועה הארצית (שכירים ושליחי קיבוצים), לצד חברי הנהגת התנועה ו'צוגרים' מתנדבים נוספים, הפעילים בשבטים השונים. המועצה מקבלת החלטות בעניינים עקרוניים שעולים בפניה ומנחה את הוועדות להכין תוכניות פעולה כדי שיתאפשר לקיים את החלטותיה. למעשה, התוכניות שמכינים בוועדות ההנהגה הארצית לא בהכרח יהפכו לתוכניות עבודה תנועתיות בפועל. השגרה העמוסה, מפעלי הקיץ וטיולים לאורך השנה, כמו גם התמודדות עם משברים במהלך שנת פעילות, דוחקים מדי פעם את התוכניות הנוספות והן נותרות 'על המדף'.

ב'היה נכון' נמצא ביקורת נוקבת על היעדרותה של תנועת הצופים מהפעילות השוטפת במעברות וביישובי העולים. ראינו את דברי יוסף גור אריה, בשנת 1949: "איך אפשר להצדיק את קיומו של שבט בן 150 חבר, למשל, בשעה שבמרחק מה ממנו חיים מאות בני נוער ללא טיפול, ללא הדרכה וללא כיוון לחיים פוריים? האם ברור לנו מה אנו עתידים לקצור ברכות הימים עקב הזנחה זו?"

במסמכי מחלקת הנוער והחלוץ מצאתי רק פנייה אחת של הסתדרות הצופים העבריים לקבלת הקצבה לקיום סמינר הכשרה למדריכי מעברות. במכתב, שנשלח ב-16.7.52 צוין (בהערה למעלה) כי הסמינר לא התקיים בסופו של דבר.

שבט רמת גן הוותיק הפיק עלון פנימי, 'שבטנו'. פרוטוקולים של הנהגת השבט וגיליונות העלון נמצאים בארכיונו הפרטי של יוסף מרגולין, מוותיקי השבט שהתנדב במשך שנים ארוכות כסגנו של משה למלשטרייך – ראש השבט ומייסדו.

בגיליונות 'שבטנו' מן השנים 1948 (שנתו הראשונה) ו-1949 – שנים בהן מחליטה מועצת הצופים על סיוע לעולים החדשים ועל הדרכתם – לא מוזכר עניין זה כלל. העלונים עוסקים בנושאים הקשורים לחיי היום יום בשבט הצופים. להלן המדורים המופיעים

בקביעות (מלבדם מתפרסמות כתבות העוסקות בדיון על מהות ההגשמה, בשאלת דרכה של תנועת הצופים, סקירה בנושאי אמנות):

- בעולם הספרות.
- במרחבי תבל.
- בעולם הספורט.
- פינת המדריך.
- מינויים בשבט.
- פרפראות.
- זיכרונות מהמחנה/מהטיול.
- חידות.
- צופיות מעשית, מחנאות.

ראש השבט משה למלשטרייך מברך - בגיליון א', 1948 - על צאת העלון, מציין את עצמאות עורכיו ומעודד כתיבה חופשית של חניכים בעלון.

בישיבות הנהגת השבט, לעומת זאת, יש בהחלט דיון בנושא קליטת העלייה ההמונית. סדר היום השגרתי בישיבות ההנהגה (בהן יושבים ה'צוגרים' המתנדבים, כשמה יושב בראש הישיבה, ומדריכים מרכזיים מכל שכבת גיל) כולל דיווחים מהגדודים (שכבות גיליות), מינויים ובעיות אישיות, תקציבים, ארגון מפעלים והצעות לפעילויות שמעבר לשגרה.

בישיבת הנהגה מיום 5.3.1951 מועלה נושא המעברות (לראשונה, על פי ממצאי). שמעון מציע שבזמן הקרוב ייערך מבצע של הגדודים הצעירים לביקור במעברות. משה מציע נוהג קבוע, ששכבה תיתן כל יום ששי תוכנית במעברה. "יש למנות אחראי לפעולות אלו והוצע מומו."

בישיבה מיום 26.3.1951 הועלה סעיף בנושא מעברות אך לא הגיע לדיון.

בישיבה ב' 17.5.51 הוחלט למנות ועדה שתטפל בענייני מעברות,

נקבעה פגישת הוועדה. בישיבה בסוף מאי, לא הגיע דו"ח הוועדה לדיון. הישיבה עסקה בענייני תקציב והדיון התארך.

הנושא לא עולה גם בחודשים הבאים. חודשי הקיץ עמוסי פעילות מחנאית ויציאה למחנה הגדול ואין אזכור של דיון על נושא המעברות או על דו"ח הוועדה שבדקה את הנושא.

האזכור הבא של הנושא הוא אחרי שנתיים, בישיבת הנהגה ב־13.4.53. תחת הכותרת 'תכנון יום העצמאות' נכתב: א. מעברות. הנהגת השבט קיבלה את הפיקוח על הגשת התוכנית במעברת פרדס כץ. התוכנית: ריקוד ותזמורת של אילת, מקהלה של ניצנים ואלונים (ההופעה בתלבושת צופית), ריקוד בני אלונים. [שמות של גדודים. נ.א.]

סדר היום בשבט רמת גן היה סביב שגרת הפעילות והמפעלים בחגים ובקיץ. נושאים צופיים וההכנות למפעלים, בצד עיסוק בשאלות אקטואליות, לימוד על אירועים ועל תרבות ואמנות, כל אלה מילאו את עולמם של חניכי השבט ומדריכיו. לא הייתה התעלמות ממצוקת הילדים במעברות, אולם הנושא לא היה מרכזי, אלא יותר בבחינת מפעל נוסף שראוי לבצעו. דברים דחופים תמיד דחקו נושא זה הצידה והפעולה הייתה בכיוון של אירוע חד־פעמי. בין אם מסיבה לרגל חג זה או אחר ובין אם יום פעילות צופית/מחנאית לילדי המעברה.

חמדה אלון (אלון, 1976) בספרה 'היה נכון, חמישים שנות צופיות עברית בארץ ישראל', מציגה את צורת הפעילות הזו כפעולתה העיקרית של התנועה. בלית ברירה, ונוכח הצרכים הבווערים, פנו הצופים אל הסוג השני של הפעילות המקובלת בתנועה – הלוא היא פעולת השירות וההתנדבות בקרב העולים.

אלון מציינת כי הסתדרות הצופים לא הסתפקה בפעולות מסוג זה ובראשית שנת 1954 הוגשה הצעה על ידי אליעזר מרכוס [חבר גונן, לימים יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. נ.א.] למיזוג העלייה בתנועת הצופים. במועצת התנועה ה־20 (המועצה ה־כ'),

בפורים תשי"ד (1954) הוחלט לאמץ את ההצעה ותוך ביקורת על שלא נעשה די, הוחלט להמליץ על קורסים למדריכי מעברות, על שנת שירות ביישובי העולים (לבוגרי התנועה שאינם מגשימים בהתיישבות החלוצית) ועל הקמת ועדות קליטה שתדאגנה לקליטת עולים בשבטים ולהדרכת מדריכי צופים במעברות וביישובי העולים.

במסמכי מחלקת הנוער והחלוץ אפשר למצוא אישור לכיוון הפעולה המוזכר על ידי חמדה אלון – כיוון פעולות השירות והמבצעים. במכתבו של שלמה אנריך, מהמזכירות הארצית של התנועה, מיום 30.3.52 (אצ"מ, S-32 387) מפורטות, לצורך קבלת סיוע כספי, מסיבות פורים שבוצעו על ידי חניכי ומדריכי צופי ירושלים עם ילדי מעברות ליפתא, אשתאול ומסילת ציון. התוכנית כללה סיור בבניין המוסדות הלאומיים ובחדר הרצל ואחר כך קיימו מסיבה לציון החג.

לא מצאתי עדויות על פעילות סדירה בדמות הדרכה קבועה של מדריכי צופים במעברות ולא על קיום הכשרה מסודרת של מדריכים לילדים עולים, למרות שהיו הכנות לסמינר, כפי שראינו.

התוכנית שפותחה בוועדת מעברות בשנת 1952 (קצ'נסקי, 1986) לא הכניסה את תנועת הצופים לתלם של פעולה סדירה במעברות. קצ'נסקי תולה את היעדר העשייה בעיקר בפילוג, ובפרישת שליחי הקיבוצים וחניכיהם שהקימו את 'הצופים החלוצים'. פרט חשוב שעולה במאמרה הוא היוזמות הפרטיות בהנהגת ירושלים, כאשר צופי העיר פעלו במעברות ובשכונות בעיר (הכוונה לארגון אירועים), וכך גם צופי חיפה ותל אביב.

בשנים 1950-1953 לא הייתה עשייה מרובה של חניכי הצופים ומדריכיהם במעברות ובשיכונני העולים. היו פעילויות חד-פעמיות והצטרפות לאירועים בהם השתתפו תנועות הנוער. היו גם ניסיונות

להקמת שבטי צופים בשכונות בערים (שכונת התקווה בתל אביב, הקטמונים בירושלים), ניסיונות שלא צלחו. לא התקיימו פעולות סדירות ומתמשכות של הדרכת נוער עולה במעברות.

הצהרות תנועת הצופים הסתיימו בדרך כלל בהנחיה שיש להקים ועדה אשר תבדוק ותגיש מסקנותיה. אין בהצהרות התוויית דרך פעולה מעשית (לכד מהמועצה ה-כ', 1954). צוין כבר כי התנועה מצויה במשבר בשנים אלו, בעקבות הפילוג ופרישת חברי הקיבוצים. במישור ההצהרתי לא הורגש הפילוג. החלטות המועצה מדברות על עשייה ובעלון התנועה מופיעים סיפורים על ביקורים במעברות וארגון אירועים. אולם, אין מדובר בפעילות הדרכתית קבועה, אלא באירועים. ראוי לשאול – מה היו הציפיות? האם חשבו שצריך לעשות יותר? בהיעדר חומר ארכיוני קשה לענות על השאלה. להערכתי, הציפיות היו לארגון פעילות חווייתית צופית במתכונת מחנות (או קייטנות צופיות בחופשת הקיץ) ולארגון מסיבות. בשנים הנחקרות לא דיברו על הקמת שבטי צופים במעברות. בשיחות אישיות עם חברי תנועה מאותן השנים, היו שאמרו כי זכור להם שהיו ניסיונות להקים שבטים במעברות. בהיעדר מסמכים שיאמתו זיכרונות אלו, לא נוכל לציין זאת כעשייה בשטח.

הנוער הלומד, העסוק והמתלבט, לא מצא זמן ולא העביר את פעולתו משבט הצופים למעברה. קשה להביע תמיהה על כך, שהרי בעצם לא תבעו זאת ממנו.

הנערים נדרשו להשלים לימודיהם ולא להזניחם, עומס הפעילות בשבטים היה כבד למדי. הדרכה סדירה במעברות משמעה ביטול עשייה בשבט. זה חייב היה לבוא על חשבון הפעילות השגרתית וזה לא דבר שהיה מקובל באותה תקופה. לצורך עבודה יסודית במעברות צריך לגייס כוח אדם נוסף שיוכשר למשימה ולא לבנות על בני הנוער הפעילים בשבטים הקיימים. אין להתעלם גם מהמשמעות התקציבית של תוספת כוח אדם.

לסיכום, אפשר לומר כי תנועת הצופים הצהירה על יציאה והתגייסות להדרכת הנוער העולה. אולם, בשטח בוצעו רק אירועים חד-פעמיים ולא בהשתתפות כל שבטי התנועה. הפעולה הייתה במתכונת של פעולות שירות ומבצעים של חניכי הצופים. התפיסה הזו, של העברת פעילויות חד-פעמיות בקרב הנוער העולה, עלולה להיראות בעייתית למי שרצה לראות את תנועת הצופים כתנועה המחנכת להגשמה וחלוציות. אולם ראוי להזכיר שעל פי תפיסת הצופיות הבאדן-פאולית ייעוד החינוך הוא לסייע בהפיכת הצופה הצעיר לאזרח טוב, ערני לצרכי החברה ומועיל כפי יכולתו. לפיכך, חניך שישתלב בפעולות שירות חד-פעמיות ברוח הצופיות ימלא אחרי הציפיות ממנו כחניך התנועה.

תנועת בני עקיבא

הצהרות והחלטות

ב'דיעות' של הקיבוץ הדתי מתפרסם לפרקים מידע על החלטות ועל הנעשה בתנועת בני עקיבא. בגיליון מסי 62 מ-21.2.1951 נמסר דו"ח על מצב הדרכה קשה בתנועה. אין היענות בקיבוצים ליציאה לשליחות הדרכה בסניפי התנועה ואחרי פסח יישארו רק ארבעה מדריכים.

אהרן לנגרמן אינו מייחס חשיבות רבה לידיעה זו (לנגרמן, 1993) לדבריו לא היה זה משבר של ממש והדברים נכתבו כדי להמריץ גיוס שליחים לעבודה התנועתית. לנגרמן זוכר דיונים בהנהלה הארצית על כניסת בני עקיבא לעבודה עם הנוער העולה. לא היה כל ספק באשר למחויבותה של התנועה כלפי הנוער המסורתי המבקש ליהנות ממסגרת דתית ציונית בעלותו למדינת ישראל. הנושא, למיטב זיכרונו, עלה גם במועצת התנועה והוסכם כי התנועה תתגייס לעבודה בקרב הנוער העולה.

ב'ידיעות' מסי 91, מאוגוסט 1953, מתפרסמים דבריו של מתתיהו רוטנברג [כיהן כמזכ"ל התנועה ולימים ערך ביחד עם מרדכי נאור ספר על תנועות הנוער. נ.א.] על ההכרח שבשמירת קשר הדוק בין בני עקיבא ועליית הנוער. "על חניכי התנועה בני השכבות הבוגרות ועל המדריכים הבוגרים מוטלת החובה להגיע לריכוזי העולים, לפתח פעילות תנועתית ולסייע בכל נושא אליו יידרשו."

בגיליונות 'זרעים' מתפרסמים כמה תיאורים של מפגש בין חניכי התנועה והנוער העולה. המתכונת של המאמרים מזכירה את הפרסומים בביטאון המחנות העולים. רוב הפרסומים מתייחסים לחוויות ותיאורים מסמינריון מדריכי עולים.

בעלון התנועה בחו"ל CHAYENU (חיינו) מתוארת העלייה הגדולה ונמסרים מדי פעם תיאורי קליטת עולים בקיבוצים והשתלבות העולים ביישובי התנועה. בגב הפנימי של כל חוברת מתפרסמות ידיעות על בני עקיבא בעולם ובישראל. במסגרת זו לא מצוינת פעילות של בני עקיבא בקרב הנוער העולה. מוזכרים רק מינויים וסיכומי החלטות מוועידות שונות. אין שום אזכור של החלטה הנוגעת לענייני קליטת העלייה בתנועת בני עקיבא.

בגיליון תמוז תשי"ד (1954) של עיתון ארגון בני עקיבא בא"י, 'עלה נעלה, שאו אמונים', מופיע מאמר תחת הכותרת: 'תפקידנו היום'. במאמר מופיעות האמירות המוכרות מתנועות אחרות על הצורך להתגייס להקלת מצוקתם של בני הנוער העולה, על ידי התגייסות חברי התנועה ומדריכיה להדרכה ולשיפור תנאי החיים.

בשל המחסור במקורות קשה לקבוע אם בשנים בהן עוסק המחקר, 1950-1953, היה העיסוק בנושא קליטת הנוער העולה (על ידי חניכי בני עקיבא ומדריכי התנועה) במרכז הדיונים וההצהרות התנועתיות. יחד עם זאת, ממיעוט ההתייחסות לנושא בעלון הקיבוץ הדתי ובעלון העולמי של התנועה אפשר להניח כי הנושא לא היה בראש סדרי העדיפויות.

פעולה בשטח

בגיליון מסי 69 של 'דיעות', מתאריך 23.8.1951, נמסר הדיווח הבא: "סמינריון לשבט איתנים ומדריכים בסניפי עולים יפתח במחצית שנייה של אב. ישתתפו כ-70 חבר. הסמינריון יתקיים בישיבה בכפר הרא"ה." לטענת אהרן לנגרמן לא היה זה הסמינריון הראשון. כבר בשנת 1949, עוד טרם כניסתו להנהלה הארצית, הוא ניהל את הסמינר התנועתי הראשון למדריכי עולים.

לנגרמן מונה לתפקידו בקיץ תש"י (1950). דיווח על המינוי נמסר ב'דיעות המזכירות' של איגוד הקבוצות של הפועל המזרחי. בגיליון מסי 56, מכסלו תש"י, נמסר: "הח' אהרן לנגרמן (בארות יצחק) ירכז את פעולת התנועה בקרב הנוער מבין העולים החדשים."

ובהמשך: "בקיץ התנהל סמינריון למדריכים מבין העולים לקראת הכשרתם לפעולה זו. הסמינריון התנהל ע"י החבר אהרן לנגרמן וסודר מטעם המדור הדתי של מחלקת הנוער והחלוץ." בגיליון מס' 57, מחודש אדר תש"י, דווח על החלפת מדריכים בוגרים בהדרכת נוער עולה בבתי עולים.

אהרן לנגרמן הגדיר את פעילות התנועה עם העולים כפעילות בשני מישורים. האחד – גיבוש חברות נוער לקיבוצים. השני – הקמת סניפים חדשים של בני עקיבא. במסגרת תפקידו בתנועה היה אחראי על הכשרת המדריכים ועל הכנת תוכניות לפעילויות בקרב הנוער העולה.

יש להבהיר את התפיסה העומדת מאחורי צורת העבודה. בני עקיבא לא ציפו כלל מחניכי התנועה ביישוב הוותיק שיתגייסו לפעילות הדרכה ממושכת של נוער עולה. סוג זה של פעולה לא נראה ריאלי, הנוער הלומד היה עסוק מאוד, רוב הנערים למדו בישיבות והגיעו הביתה רק בחופשות. על פי לנגרמן, הבינו כבר אז בבני עקיבא כי הנוער הלומד לא יכול להיות אפקטיבי בהדרכת

עולים. אין הם מצויים במנטליות, באופי החיים בשיכונני העולים ובמעברות ובאורח החיים השונה משלהם. על כן, ניסו לפעול בסניפים חדשים של נוער עולה ובשלב מאוחר יותר לצאת בפעילות משותפת בין הגופים ולא לנסות ליצור קירבה מיידית בין יחידים.

סמינריון המדריכים היה מיועד למדריכים שהיו בעצמם עולים חדשים ונועדו להדריך עולים מארצות המוצא שלהם.

סדר היום של הסמינריון היה:

- ידע בסיסי ביהדות (גם בהרצאות וגם כהצעות להעברת פעולות).

- מתודיקה. שיחות על העברת פעולה, העברה על ידי החניכים בסמינר לשם תרגול.

- הכרת הארץ. שירים, סיורים, שיחות, מידע על תנועות הנוער.

בתשרי תשי"ד תיאר משה בזק (לב, י. (עורך) ספר בני עקיבא) ביומנו את הסמינריון לנוער עולה בו נטל חלק. הוא פתח בתיאור הגעת המשתתפים: "... הרושם הראשון טוב. 17 הראשונים מחמש ארצות מוצא: עירק, מרוקו, רומניה, איטליה ותוניס. אכן, קיבוץ גליות." משה תיאר אווירה נעימה במהלך סמינריון גדוש בהרצאות ובלימוד שירים חדשים, הם מבקרים בבית כנסת ומסכמים במחברותיהם את הדברים הנאמרים. בסיכום הדברים כתב:

בלי כל ספק הוסיף הסמינריון לחניכים מכל הבחינות הן בשטח החברתי והן בשטח העיוני ונפרדנו כשאנו מקווים שהחניכים ינצלו כבר בזמן הקרוב את אשר שאבו בסמינריון, בבואם למקומות היישוב השונים על מנת להדריך נוער חדש לתורה ועבודה.

לנגרמן זוכר כי מונו שני מרכזי אזוריים (עולים בעצמם) לסייע לו בעבודתו. הם הנהיגו נוהל עבודה מסודר. אחת לשבוע/שבועיים

הגיעו מרכז האזור או לנגרמן עצמו אל הסניף החדש, במהלך הביקור התעניינו בפעולות המתקיימות והמדריכים נועצו בהם כרצונם. המחלקה הוציאה חומר הדרכה למדריכי העולים, שירון מיוחד (ומנוקד) ושני גיליונות של 'זרעים' שהוקדשו לעולים החדשים.

לנגרמן ציין כי הבעיה התקציבית הייתה הבעיה המרכזית. 'הפועל המזרחי' לא הסכים לסייע לפעילות והסיוע היחיד היה מהמדור הדתי בעליית הנוער, בסוכנות.

על פי זיכרוננו לא היה שיתוף פעולה בין תנועות הנוער. ייתכן כי יש לומר שתנועות הנוער לא שיתפו פעולה עם בני עקיבא ולעיתים הגיעו הדברים עד כדי מלחמה כנגד התנועה והכשלת כל ניסיון לשיתוף פעולה.

הנוער העולה לא השתלב בפעילות בני עקיבא לאורך זמן. הם היו שונים גם במידת דתיותם, כיוון שהיו מסורתיים ואילו בני עקיבא היו דתיים לכל דבר. הסניפים החדשים השתתפו במחנות קיץ אך היו תמיד במסגרת פנימית משל עצמם ולא התערבו בתוך המחנות האחרים.

בשל שונותו של הניסיון זכר לנגרמן את הפעילות המשותפת של שבט 'עציון' בתל אביב, בהדרכת יוסף (יוסק'ה) שפירא, אשר פעל ביחד עם הסניף החדש שהפעיל נוער עולה במסגד חסן בק ביפו. היו עוד ניסיונות, כדבריו, אך ניסיון אחד זה בלט בשל הצלחתו המיוחדת.

לנגרמן תיאר פעילות שהסתעפה על פני 25 סניפים – למספר רב זה של סניפים הגיעו בתוך שתי שנות פעילות. בספר בני עקיבא כותב יצחק לב: "... ההתחלות היו קשות ביותר והכישלונות רבים. הוברר מיד כי בדרכים הארגוניות והחינוכיות המקובלות, אין לגשת לפעולה זו... ברור היה כי בשנים הראשונות אין לצפות לפירות במובן הרגיל."

מרים קצ'נסקי כתבה כי בשנת 1950 היו לבני עקיבא פעילויות בעשר מעברות בלבד (קצ'נסקי, 1986).

כאמור, בהיעדר תיעוד מקיף סיכום פעולתה המעשית של תנועת בני עקיבא בקרב הנוער העולה אינו יכול להיות מדויק. על פי אהרן לנגרמן הייתה התנועה ייחודית בתפיסתה את צורת העבודה עם העולים החדשים. גם אם שיטת העבודה בתנועת הנוער העובד מזכירה מעט את המתואר בדבריו של לנגרמן, הרי שעל פי דבריו הייתה גישת בני עקיבא שונה בתכלית, בתפיסה, מגישתן של תנועות הנוער האחרות. כבר מתחילת הפעילות לא חשבו שהדרכת הנוער העולה תהיה בידי חניכי התנועה ולפיכך, מטרתם הייתה להיענות לצו השעה, להגיע ולעזור ולא לצפות להפיכת העולים החדשים לישראלים כמותם. לא נמצאו סיכומי ישיבות, מאמרים מהתקופה הנדונה, או חומר אחר שיסייע לאשר עד כמה יושמה גישה מעניינת זו.

על פי 'זרעים' מחודש שבט תשי"א (1951) הייתה פעילות התנועה מצומצמת בעיקר בשל מחסור במדריכים, וחלק מרכזי בפעילות בקרב הנוער העולה היה בפעילויות חד־פעמיות: מסיבות, נטיעות, מבצעי ניקיון וכדומה.

אפשר להסכים שתנועת בני עקיבא הכירה בחובתה להתמודד עם הדרכת הנוער העולה. התנועה גם נתנה פתרון מעשי – בהעמדת אדם מרכזי לניהול הפעולה ובגיוס רכזי אזור. היקף הפעילות המדויק אינו ברור, אך ברור שהתקיימה פעילות. יחד עם זאת ברור גם שהנוער הלומד, בני היישוב הוותיק לא השתתפו במשימת הדרכת הנוער העולה. על פי לנגרמן היה ברור למוסדות התנועה מלכתחילה כי משימה זו לא יכולה להיות מבוצעת בידי חניכי התנועה ויש להקצות לכך כוח אדם נפרד ולהכשירם.

היבט נוסף וחשוב המודגש בפעילות בני עקיבא בקרב הנוער העולה הוא הרצון למנוע את נטישת הדת על ידי עולים חדשים,

שיש חשש כי ייטמעו בסביבה חילונית שתגרום להם לנטוש את אמונתם. במאמר מסוף שנות החמישים כתבו מתתיהו רוטנברג ויעקב יובל (רוטנברג, יובל, ללא תאריך):

...אולם, אם תנועת הנוער החילונית ראתה את תפקידה בקירוב הנוער לשורותיה מתוך רצון לחנכו לחיי בנין ויצירה מועילים, הרי תנועת הנוער הדתית נקראה למלא תפקיד חשוב נוסף, חינוך הנוער להמשך מסורת האבות. חינוך לערכים חדשים מתוך שמירת הערכים הישנים, המקודשים, וזאת מתוך מלחמה עם סביבה המראה לרוב דוגמה אחרת והנוהגת באורח חיים שונה. וזאת לזכור, כי אם העולה הדתי מארצות אירופה יודע מהי מלחמה על דעותיו ועל אורח חיו, הרי לעולה מארצות המזרח, הרגיל בדרך כלל למסגרת המסורתית הסגורה, מלחמה זו חדשה, הוא אינו מאומן בה ואינו מחוסן בפניה. מה עוד ש'כאן בישראל כולם יהודים'.

סיכום השער

בחודש דצמבר 1951 התקיים דיון בכית ברל בנושא 'החינוך לאור קיבוץ הגלויות'. שר החינוך, זלמן שז"ר נשא את דברי הפתיחה.

...הדבר המציין את כל תקופתנו החדשה מבחינת ביצוע התפקיד, והמייחד אותה לגודל ולאחריות, הוא ביצוע קיבוץ הגלויות. איש לא יחשוד בי, ודאי, שאני מתכוון להקטין במשהו את ערך הקמת המדינה, אבל מבחינת החשבון ההיסטורי של האומה, דבר קיבוץ הגלויות, שבא מיד לאחר הכרזת המדינה והתמיד כל השנתיים, עלה בערכו גם על הכרזת המדינה עצמה. הוא העיד מיד שהמדינה הבחינה יפה את הייעוד אשר לשמו נוצרה... מיום הקמת המדינה החלה באמת תקופת המהפכה בתולדות כל ישראל – דבר קיבוץ הגלויות.

תנועות הנוער לא התעלמו מהמסר הברור ובהחלט ראו עצמן מחויבות לנושא.

קיימים הבדלים בין התנועות בסגנון הצהרות וכדגשים שונים בתיאור הפעולות במעברות. ההבדלים נובעים בעיקר מן השוני בסגנון התנועתי ובניסוח מסורתי של הצהרות והחלטות מועצות התנועות, ועידות התנועות וישיבות ההנהגות. כך גם יוסבר ההבדל בין תיאורי ביקורים בפעילויות בקרב הנוער העולה.

בהחלטות תנועת השומר הצעיר מצאנו את הדגשת חובת התנועה להיות מיוצגת בכל מסגרת של נוער עולה, לא לאפשר לתנועות אחרות להשתלט על בני הנוער העולה. בסיום הצהרות ההנהגה הראשית הופיעו תמיד ההנחיות כיצד מבצעים את המשימות מבחינת כוח אדם וחלוקת אחריות על קנים.

תנועת המחנות העולים קוראת לכל מדריכי התנועות, תוך שהיא מציגה את חבריה כמי שהמשימה ברורה להם והם עושים לכיצועה – ומעמידים עצמם בראש פעולת תנועות הנוער לקליטת הנוער העולה.

תנועת הנוער העובד מעשית בהצהרותיה. כל הצהרה מסתיימת באמירה כיצד תבוצע, או כיצד צריכות המשימות להתבצע. זהו צו השעה ואין מקום להיסוסים וספקות באשר לצורך להקדיש מאמץ וכוח אדם למשימת הדרכת הנוער העולה.

תנועת הצופים מתייחסת לנושא ומצהירה על כוונות לעשייה. המוטיב החוזר הוא כי לא נעשה די ויש לשנס מותניים ולהירתם למשימה. החלטותיה של תנועת הצופים מסתיימות, בדרך כלל, בהנחיה למזכירות הארצית ולהנהגה להקים ועדה שתקבע את תוכנית הפעולה וכיצד תבוצע בשטח.

תנועת בני עקיבא מתגייסת למניעת זליגה של הנוער העולה מההווי המסורתי ממנו הגיעו לתרבות חילונית. המאבק על שמירת הדת עולה בהצהרות בדבר הדרכת הנוער העולה.

חשוב לציין כי בכל התנועות מופיעה ביקורת פנימית, בהחלט נוקבת לעיתים, על פעילותה המעשית של התנועה בשטח. הביקורת מדברת על היעדר פעילות או על פעילות שאינה מספקת. הסגנון דומה בכל התנועות – כיצד יעלה על הדעת שתנועתנו לא תהיה מהמובילים בסיוע למעברות?

לדוגמה, "המועצה מציינת בצער שלא עשינו די להגשים את החלטת המועצה הי"ז בדבר הרחבת הפעולה בקרב הנוער העולה." (מתוך החלטות מועצת הצופים הי"ח). וכך בתנועת הנוער העובד, "אנו נכשלו כשלון חרוץ וסטינו מהדרך הישרה ומוכרחים להיטיב את דרכנו בגישה לעלייה החדשה. ... הפילוג בקיבוץ אינו צריך לפגוע בנו, אנו לא קולטים את הנוער אלא דוחים אותו, יש לקבוע קו חינוכי שיכלול גם את הנוער העולה כדי לערותו בחברתנו." (ארכיון העבודה, IV 213-8-2).

אשר לכתבות המתארות ביקורי מדריכים במעברות, המסר דומה בכל עלוני התנועות. אפשר למצוא את הסגנון המיוחד לתנועת השומר הצעיר או לנערים עובדים נציגי הנוער העובד הרואים עצמם כנציגי ההסתדרות ולא רק חניכי תנועת נוער ארץ-ישראלית, אולם תוכן הכתבות כמעט זהה כשמעיינים בעלוני התנועות. הכתבות נפתחות בדרך כלל בקריאה שהופנתה אל חברי השכבה הבוגרת (או המתבגרת, על פי המינוח התנועתי) ובהיענות המובנת מאליה לקריאה זו. החברים יצאו למעברה ומתואר ההלם שאחז אותם עם הגיעם והחשש – האם יוכלו בכלל ליצור קשר כלשהו עם הנערים במקום?

אחר כך מתוארת הפעילות ובדרך כלל יש תיאור של הפרעות לפעילות וכיצד התגברו על הבעיה. הפעילות מסוכמת כמוצלחת, וכשיש ביקורת היא מושמעת. המסר המרכזי בכתבות אלו הוא שהפעולה חשובה וחשוב לשוב ולבצעה עוד ועוד. פעולה מוצלחת טוביל, כך מאמינים, להמשך ולהידוק הקשר.

סיום יום הפעילות, במרבית הכתבות, מתאפיין בחיבור בין המחנות ובהתלהבות משותפת אחרי שהעבירו פעולות לקבוצות הילדים. לדוגמה, מתוך 'על החומה', מרץ 1954: "אינן לתאר כלל מה שמחו הילדים ומה עלזו ברקדם במעגל או בשירם. הפנים הנלהבות האלה והעיניים העמוקות לא יישכחו..."

התנועות השתמשו בעלוניהן להצגת פעילויות התנועה וככלי ביטוי למסרים התנועתיים. הכתבות המתארות את הפעילות משרתות גם את המסר התנועתי ואת ההיענות לקריאות המנהיגות הממלכתית לצאת לפעולה בקרב הנוער העולה.

בעלוני התנועות מופיעות הכתבות התיאוריות במדורים בעלי שמות דומים.

במחנות העולים: אנו עובדים עם עולים, נעזור בקליטה.

בשומר הצעיר: תנועתנו במעברה, על עבודתנו במעברה.

בנוער העובד: אנחנו במעברות.

בבני עקיבא: לא היה מדור קבוע אלא כתבות בהן סיפרו על הדרכת הנוער העולה תחת הכותרת: להמשיך את מסורת האבות, יוצאים למעברה ועוד.

בתנועת הצופים שונה שם המדור והוא נקרא: במעגלי קליטה. אולם, תוכנו דומה למדורים בעלוני התנועות האחרות. המדורים באים לתאר ולהעביר מסר, נעשית עבודה במעברות ואנחנו – התנועה – עושים את העבודה.

בניתוח סוציולוגי של תנועות הנוער בשנותיה הראשונות של המדינה כתב יוחנן פרס (פרס, תשכ"א) כי שנת 1951 היא שנת משבר בתנועות הנוער החלוציות [נבהיר כי בשפת תנועות הנוער המושג משבר משמש לתיאור בעיות שנתקלים בהן. גם אם ממרחק השנים נראה לעיתים כי 'משבר' היה מושג קיצוני מדי. נ.א.]. אין זו השנה בה מתחיל משבר, אלא השנה בה מורגש המשבר. בכל התנועות מציינים ירידה במתח החלוצי, וירידה במספרי בוגרי התנועות היוצאים להגשמה בהתיישבות. על פי פרס, בעת כזו מגיב הממסד התנועתי בקריאה לחזק את המטרה התנועתית ואת חינוך הנוער לקראתה. דהיינו: לצאת בתנופה מחודשת לביסוס המטרה החלוצית ולהעמקת החינוך הערכי והדגשתו. בצד ההצהרות בא גם ניסיון לחיזוק המנגנון התנועתי, מתוך אמונה כי חיזוק כזה יסייע להתגברות על המשבר. כך תופענה אמירות בסגנון של: יש לשנס מותניים, יש להעמיק את פעולתנו החינוכית.

היעד והחשיבות היו ברורים, אך היו קשיים בגיוס חברי התנועות לעבודה מתמשכת וקבועה במעברות בקרב הנוער העולה. בעצם צריך לומר כי היו קשיים בקרב היישוב הוותיק בכלל. תנועות הנוער באו מקרב היישוב הוותיק בו לא שררה אווירת סיוע והשתתפות עם המוני העולים בעלייה ההמונית. הוריהם של נערים ונערות (חניכי התנועות) לא הכירו, בדרך כלל, את המעברות על קשייהן ולא יצאו מדי ערב לסייע. כך, בידיעה כי חשוב שהעולים ייקלטו אך כשבטח העשייה מועטה, צריכים מנהיגי התנועות לשלוף את

חניכיהם ולהכניסם לאווירה שונה לחלוטין של הירתמות למשימה והיענות לצו השעה.

בשנים 1951-1953 ניתן להגדיר את קליטת העלייה כמצב משברי. זהו משבר שמתבטא ברמת ציפיות גבוהה המלווה באכזבה מתמשכת. הנהגות התנועות משתמשות במשבר זה כדי לצאת בהכרזות ולכוון לקבלת החלטות שתחייבנה את חניכיהן הבוגרים להיענות לדרישות מהם. ההצהרות מלוות גם בניסיונות ליצור מערכת תומכת של כוח אדם שיסייע בארגון העשייה בשטח. כך נוכל להסביר סמיכותם של תיאורי אכזבות וכישלונות להחלטות המלמדות על כוונות התגייסות להדרכת הנוער העולה ועל הנחיות לקנים, סניפים ומחנות לאמץ מעברות ושיכוני עולים ולהתחיל מיד בפעולה.

תנועות הנוער העמידו עצמן, על פי צו מנהיגות היישוב, כנושאות דגל קליטת העולים החדשים, קליטה בתחומיהן של התנועות: בהדרכה, בארגון מסיבות ופעילויות פנאי, וגם ביציאה לסיוע בעבודות תחזוקה והכנה לחורף.

באשר לפעולה המעשית של תנועות הנוער במעברות וביישובי העולים, מסתבר שהקושי גבר במרבית המקרים על הפעולה המעשית.

נבחן שני מישורי פעולה של תנועות הנוער בקרב הנוער העולה: פעולה קבועה ואירועים חד-פעמיים. הצגת שני המישורים תאפשר לסכם את פעילות התנועות בראשית שנות ה-50' בקרב הנוער העולה ובפריפריה, בשכונות של עולים חדשים בערים או ביישובי עולים מרוחקים ממרכז המדינה.

א. פעולה קבועה של מדריכים ושליחים במעברות וביישובי העולים

תנועות הנוער העובד, השומר הצעיר ובמידה מצומצמת יותר בני עקיבא, היו התנועות החלוציות אשר נכנסו לפעילות של ממש

במעברות. בשתי הראשונות הוקמו מחלקות למעברות וליישובי עולים ובכני עקיבא פעל מרכז אחד ולצידו שני רכזי אזור. מטה התנועות הציע עזרה בגיבוש תוכנית בצד ליווי של המדריכים הפעילים בשטח. המדריכים הצעירים שהשתתפו בעשייה היו ברובם המוחלט בני ובנות הקיבוצים שגויסו להדריך במעברות הקרובות למקום מגוריהם. תנועת הנוער העובד הגיעה לפעולה בלמעלה מ-60 מעברות ותנועת השומר הצעיר הגיעה ל-35 קנים במעברות. גם אם לא הצליחו להגיע אל רוב בני הנוער בפעילותם, הרי שאפשר לציין כי נעשתה פעולה ובשתי תנועות אלו יישמו הלכה למעשה את ההצהרות שהושמעו בדבר הצורך להיחלץ למשימה ולצאת לעבודה בקרב הנוער העולה. את עיקר העבודה עשו בוגרים שנשלחו מן הקיבוצים, בנוער העובד ובכני עקיבא גם כאלו שנשכרו והוכשרו להדרכת נוער עולה. התנועות הקפידו על קיום סמינרים למדריכים כדי לנסות להתוות דרך מסודרת לפעולת ההדרכה במעברות.

שיתוף הפעולה עם מחלקת עליית הנוער בסוכנות היהודית מאפיין את שתי התנועות, הן פנו לסיוע תקציבי ומרכזי סניפים וקנים במעברות (בייחוד בנוער העובד) הונחו לכתוב למחלקה, לתאר פעילותם ולבקש סיוע. ראינו גם דיווחים של דוד סנדר, איש המחלקה באזור תל אביב, המסייר במעברות ובשיכוני העולים ומתאר את פעילות תנועות הנוער בקרב הנוער העולה. תנועת בני עקיבא נעזרה על ידי המדור הדתי בעליית הנוער. תנועת האם, הפועל המזרחי לא סיעה לתנועת הנוער במפעל ההדרכה במעברות.

לצד שיתוף הפעולה עם מחלקת עליית הנוער היו חיכוכים בין התנועות, על פעילות באותם מקומות ועל 'גניבת' חניכים האחת מרעותה. חיכוכים כאלה היו גם בתוך הנוער העובד בין בני האיחוד לבין המשתייכים לקיבוץ המאוחד. היו אלה שנים קשות של פילוג ומריבות פנימיות ואלו יצאו לא פעם החוצה במסגרת הפעילות במעברות.

לכד מאירועים בין התנועות, היו גם בעיות עם פעילויות הגדנ"ע. פעולת הגדנ"ע במעברות הופנתה אל אותם בני נוער אשר אליהם פנו גם התנועות. למראית עין הוסבר כי אין סתירה בין פעילות התנועות לבין פעולות הגדנ"ע וכאילו ישלימו הפעילויות אלו את אלו. למעשה היו תלונות רבות, בדרך כלל מצד התנועות, על חוסר תיאום ועל אי רצון לשיתוף פעולה.

ב־30.12.1951 כותב שלמה טבעוני, איש הנוער העובד, מאמר ב'על המשמר' ובו הוא יוצא נגד הגדנ"ע על שאינו נענה להצעות שיתוף הפעולה של הנוער העובד בהדרכת הנוער במעברות. בעקבות המאמר שולח נ. שטרסברג ממחלקת הגדנ"ע באגף הנוער והנח"ל לשלמה טבעוני תגובה ומוחה על מאמרו.

טבעוני מבהיר כי לא התכוון לצאת להתקפה נגד הגדנ"ע אלא להעלות בעיה חוזרת ונשנית:

...אני אבקש שתבין שלפני שפרסמתי בעתון את העובדות התקשרתי אתכם ונכתבו שני מכתבים ותשובה עד היום לא ניתנה. ... אך הכוונה הייתה לא התקפת הגדנ"ע חלילה אלא ציון עובדה. אני מוסיף ומודיע לצערי שההתנגשויות בין פעולות הגדנ"ע לבין מדריכים במעברות נמשכות. איני יודע אם זו מגמה מגבוה אך העובדות קיימות, ומשום כן אני חוזר ומבקש ממך גגישה בעניין זה. כיוון שאני מטפל במעברות. אני תקוה כי הפעם תקבע לי ראיון, בינתיים הודענו למדריכינו במעברות לשמור על יחסים וקשר המכבדים את פעולת הגדנ"ע ופעולת התנועה.

ריבוי התנגשויות ועימותים הביא את מחלקת הנוער של קרן היסוד ליזום את הסכם תנועות הנוער לעבודה במעברות (אצ"מ, שם). ההסכם נועד להשליט סדר בפעילות התנועות, למנוע עימותים, לאפשר חלוקה בתוך המעברות בין התנועות ולהוביל לשיתוף פעולה עם הגדנ"ע.

על פי ההסכם הסכימו התנועות על כניסה מתואמת ביניהן

לקראת פעילות במעברה, אין להיכנס למעברה בה פועלת תנועה אחרת, אלא אם יש מקום לפעולה של יותר מתנועה אחת. לתנועות המצטרפות להסדר מובטחת עזרה בתקציבים, בחומרי הדרכה ובניהול משא ומתן עם מנהלי המעברות.

שלושה סעיפים בהסכם עוסקים בשיתוף הפעולה עם הגדנ"ע:

- תנועות הנוער, באמצעות ועד תנועות הנוער ליד קרן היסוד תפעלנה כמיטב יכולתן להגיע לידי שיתוף פעולה עם הגדנ"ע.
- תנועות הנוער אינן רואות את הגדנ"ע כגוף מתחרה אלא כגוף משלים. לכן, אין כל צורך לתנועה או לגדנ"ע לראות את חברו כמתחרה ולהיכנס אחד לתחומו של השני.
- תנועות הנוער מיפות את כוחו של ועד תנועות הנוער והמחלקה לנוער של קרן היסוד להגיע לידי הסכם עם הגדנ"ע ולהביאו לחתימת ב"כ התנועות.

דבורה הכהן כתבה כי הגדנ"ע נכנס לעבודה במעברות, בין השאר, בשל כישלונן של תנועות הנוער (הכהן, 1994). מיחסן של תנועות הנוער אל הגדנ"ע עולה כי התנועות ראו את הפעילות המוצלחת של הגדנ"ע כתחרות קשה ולא הוגנת. התנועות היו גוף לא פורמלי המסתמך על שליחים ומתנדבים ואילו הגדנ"ע העמיד חיילים למשימה זו, ובהצליחו לרכז סביבו את החניכים הפוטנציאליים של תנועות הנוער חיבל, למעשה, במאמצי התנועות.

שנים אלו, 1950-1953, מתאפיינות בוויכוחים מרים בין מפלגות הפועלים בישראל. שנות הפילוג בתנועות הקיבוציות גרמו למתחים ולהאשמות על כל צעד ושעל בין המזוהים עם מפ"ם לבין המזוהים עם מפא"י. ראינו את תיאורו של דוד סנדו על היחס לנציגי מפ"ם בוועידת הנוער העובד בשנת 1951 בגבעת ברנר, ויש גם מכתבי תלונה על הפרעות של חניכי תנועה אחת לחניכי התנועה המזוהה עם זרם אחר או מפלגה אחרת. גם אם מחקר זה אינו בא לקבוע עד כמה נבעה העבודה במעברות מהרצון לחזק את מעמדן הפוליטי של

המפלגות, הרי שאין להתעלם מהעובדה שאחד המניעים החשובים, אם לא החשוב ביותר, לפעילות התנועות (הנוער העובד, השומר הצעיר ובני עקיבא) בקרב הנוער העולה היה שכנוע מבוגרים ונוער – מצביעים בהווה ובעתיד – למי לתת קולם. מניע נוסף, שלא הוסתר, היה הרצון לגייס בני נוער שישלימו את כוח האדם בקיבוצים בכך שיצטרפו לחברות נוער.

אולם, רצון פוליטי זה אינו מבטל כהוא זה את המשאבים שהושקעו על ידי שלוש התנועות בגיוס כוח אדם, בהכנת תוכניות ובליויי מדריכים ושליחים בקרב הנוער העולה.

בתוך התנועות יש לעשות הפרדה בין הנוער העירוני הלומד לנוער הקיבוצי, בין אם מדובר בבני חטיבות האיחוד והמאוחד בתנועת הנוער העובד ובין אם מדובר בנערים ונערות תלמידי המוסדות החינוכיים בתנועת השומר הצעיר. ראינו כי הנוער העירוני לא התייצב למשימת הדרכת הנוער העולה. כאשר מדובר היה בהדרכה רציפה הדורשת השקעת זמן ורצון להשתתף במבצע קליטת העלייה, לא התמידו בני הנוער העירוניים במשימה. לא רק תנועות הנוער לא הצליחו לגייס את החניכים העירוניים הלומדים למשימה, גם הגדנ"ע נכשל בניסיונות מסוג זה ועבר, מהר מאוד, להסתמך על חיילים ועל מדריכים מקומיים מבני המעברות.

את משימת הדרכת הנוער העולה ביצעו מדריכים מקיבוצים סמוכים למעברות. ראינו מסמכים המלמדים על נסיעות קבועות של מדריכים ותיאורים מעלוני התנועות המלמדים על מדריכים קיבוצניקים המגבשים קבוצות ומתמידים בהדרכתן. גם אם מצאנו הערות וביקורת על ליווי המדריכים על ידי התנועות, הרי שאפשר לומר כי תנועת הנוער העובד ותנועת השומר הצעיר גייסו בצורה מסודרת מדריכים צעירים להדרכת הנוער העולה. יחד עם זאת, התנועות לא הניחו שמדריכים צעירים יוכלו להשתלט על המשימה, לא הייתה גם הנחה שהעבודה תיעשה בהתנדבות ובשתי התנועות גויסו שליחי קיבוצים (בנוער העובד ובבני עקיבא נשכרו גם שכירים).

המחלקות שהוקמו כדי לטפל בהדרכה בקרב הנוער העולה דאגו להוצאת תוכניות ועזרים להדרכה ולקיום סמינרים להכשרת מדריכים והעשרתם.

בתנועת השומר הצעיר בלט יותר הרצון לראות את בני הנוער המודרכים כנוער עתודה לקיבוץ, על ידי הגעתם בחברות נוער לקיבוצי הקיבוץ הארצי. השומר הצעיר גם אימצו את הרעיון שהמדריכים השליחים יהיו בוגרי חברות נוער שבכעבר יצאו להדריך בקרב העולים והיכרותם המוקדמת עם העלייה, על עדותיה ובעיותיה, תסייע ביצירת קשר עם חניכים ובהקמת קני השומר הצעיר ביישובי העולים.

אם כן, במישור הפעולה הקבועה ראינו כי תנועת הנוער העובד ותנועת השומר הצעיר פעלו במעברות. אולם את הפעולה לא ביצעו חניכי התנועות, בני הנוער של היישוב הוותיק, אנשי הקנים והסניפים המבוססים, אלו אשר עליהם חושבים כאשר קוראים בשם הכללי תנועות הנוער החלוציות. את המשימה ביצעו צעירים בני קיבוצים, שליחי התנועות שגויסו מהקיבוצים ושכירים שנשכרו למשימה. הפעולה בוצעה על ידי מנגנוני התנועות באמצעות מי שנבחרו/גויסו למשימה ובני נוער, ברובם בני קיבוצים, שנענו לצו התנועה.

בבני עקיבא, כפי שתיאר אהרן לנגרמן, מלכתחילה לא ציפו מהחניכים העירוניים, הלומדים, שיתגייסו למשימה זו והכשירו מדריכים מבני העלייה להדרכת עולים חדשים.

חניכי התנועות השתתפו בכינוסים ובמועצות בהם הוחלט על הצורך להתגייס להדרכה במעברות, אולם במישור הפעולה הקבועה לא הורגשה תרומתם. למעשה, היו בני הנוער העירוניים מנותקים מהאווירה השוררת בשיכונני העולים ובמעברות. הם היו עסוקים בענייניהם וראינו כיצד במשך למעלה משנה בקן תל אביב או בשבט רמת גן לא דנים יותר משלוש או ארבע פעמים בענייני ההשתלבות

בקליטת העלייה. כמעט כל המרואיינים במחקר זה השתמשו במושג ניכור, כדי לכטא את היעדר הקשר בין נערי היישוב הוותיק והנוער העולה. בספר 'תכלת ואבק' (הורוביץ, ד. 1993) הגדיר המחבר את מציאות ראשית שנות החמישים:

...כל מי שהכיר את ישראל של שנות החמישים לא יכול להימנע מלהבחין שבצאתו מאזורי המגורים של בני היישוב הוותיק שבעיבורי הערים והמושבות למעברות שבשיפוליהן, כאילו עקר לארץ אחרת. גם ביקור בעיירות העולים ומושביהם בדרום הארץ ובצפונה לא היה חוויה מרנינה לבן היישוב הוותיק. המפגש עם תושביהם המחיש את הזרות התרבותית ההדדית.

לעיתים, זרות זו אפילו לא ביטאה ניכור. היא סימנה ניתוק, וכתנאים של ניתוק לא הייתה משמעות רבה למושגים כהסתגלות, קליטה, או כור היתוך.

זו הייתה האווירה בה חיו ולמדו הנערים העירוניים. חברותם בתנועת הנוער חשפה אותם למודעות רבה יותר למצב העולים החדשים, אך אין מדובר במודעות שהובילה ליותר מהתגייסות חד־פעמית למבצע זה או אחר, מבצעים שלא שיבשו את שיגרת החיים.

ב. התארגנות לימי ביקור במעברות ולמפעלים משותפים, חד־פעמיים, עם נוער עולה

כדגם לפעילות תנועות הנוער במישור זה בחרנו לעקוב אחרי השתתפות התנועות בפעילות ימי העצמאות (בשנים 1950, 1951, 1952, 1953).

בשנת 1950 התקיים כינוס נוער ביער חולדה לציון יום העצמאות. בכינוס השתתפו למעלה מ־2,000 בני נוער, כמחצית מהם עולים חדשים ומחציתם ממועדוני נוער ומתנועות הנוער. משרד החינוך

(המחלקה להנחלת הלשון והקליטה החברתית, לשכת הנוער)¹⁰ וההסתדרות הציונית (המחלקה לענייני הנוער והחלוץ) היו המארגנים. חוזרים שנשלחו לתנועות הנוער הנחו במפורש כיצד יתנהלו הדברים, מהו סדר היום ואיך יאורגנו הסעות. תנועות הנוער התבקשו רק להודיע כמה חניכים יגיעו ונקבעו תנועות שהיו אחראיות על תחנות משחקים ועל הופעות על הבמה המרכזית. היה שיתוף פעולה מצד התנועות ולכל קבוצה מתנועת נוער הוצמדה קבוצה ממחנה עולים, הקבוצות פעלו יחד כל היום בתחנות המשחקים ובפעילויות הספורט. הארגון עבר בהצלחה.

האירוע, שתואר בקצרה בעיתונים היומיים, תואר בהרחבה בעיתון 'פרוודור' – עלון של המחלקה לקליטה חברתית במשרד החינוך. העיתון מנוקד כדי להקל על העולים החדשים את הקריאה. ב'פרוודור' תואר הכינוס כהצלחה גדולה. מתוארים חניכי תנועות הנוער שהגיעו על תלבושתם ודגליהם. רכבת מיוחדת הגיעה מחיפה והשרתה אווירה מיוחדת על האירוע. י. בן-יעקב, כותב המאמר, סיכם:

פגישה זו הוכיחה: הנער העולה לא רק נקלט מהר בארץ, אלא לאחר זמן קצר הוא הולך ומתמזג ומתערה ונושם וחי באווירת- המולדת חיים תרבותיים ישראלים ממש. פגישה זו לימדה אותנו: לא בני שבטים ולא בני עדות אלא עם אחד אנו, עם מאוחד ומלוכד לעולמי עד.

ביום העצמאות של שנת 1951 הוחלט על פעילות אזורית ולא על אירוע ארצי המאורגן במרוכז. במכתב של המחלקה לענייני הנוער

10 המחלקה לקליטה חברתית במשרד החינוך לא הופיעה עד הפרסום הנוכחי בתכתובות ובסיכומי דיונים בתנועות הנוער. הקשר בנוגע לפעילות עם עולים התנהל מול הסוכנות היהודית ובתוך התנועות. בארגון האירועים בשנים הבאות משתתף בדרך כלל נציג של משרד החינוך.

והחלוץ מיום א' באדר א' תשי"א (פברואר 1951), המופנה לכל תנועות הנוער, נאמר (אצ"מ, שם):

מועצת תנועות הנוער,¹¹ המוסד המשותף העליון לכל תנועות הנוער הציוניות בארץ, החליטה שיש להבליט את יום העצמאות בפעולותיהן של תנועות הנוער על ידי **מפעלים משותפים** [הדגשה שלי, נ.א.]. של כל התנועות בכל מקום ומקום ועל ידי שילובן של תנועות הנוער בחגיגות העממיות שתיערכנה.

הוחלט על מספר דרכים, בהן יש לציין את יום העצמאות, לפי התנאים בכל מקום, ואלה הן:

א. בערב יום העצמאות (ד' באייר – 10/5) – מפקד משותף לכל התנועות במקום.

ב. השתתפות כל תנועות הנוער בפעולות ובחגיגות הכלליות הנערכות בכל עיר וכפר וארגון יציאתן בשירה ובריקודים לרחובות לאחר המפגן הנ"ל.

ג. בה' באייר – עצרת נוער גושית או אזורית בהשתתפות הנוער העולה שבמעברות ובכפרי העבודה שבאזור. העצרות תתחלנה מוקדם בבוקר ותסתיימנה בשעות הצהריים. עיקר תכנה ומטרחה של העצרת הוא בהפגשת הנוער העולה עם הנוער הארצישראלי תוך משחקים משותפים, שירה, שעשועים והופעה של להקות אמנותיות.

ד. בליל שבת או במוצאי שבת – מסיבות פנימיות ליום העצמאות בכל תנועה.

... חברים! הקימו מיד את הוועדה המקומית והודיעו לנו על הקמתה וכתובתה. אנו נבוא בדברים עם הוועדה, נכוון

11 לעיתים משתמשים במושג 'מועצת תנועות הנוער'. החל במכתב התנועות לבן גוריון על הקמת הנח"ל, בשנת 1948, עבור דרך אירועי יום העצמאות בראשית שנות ה־50' ועד הניסיון להקים את המועצה כגוף פעיל ליד משרד החינוך בשנת 1961. העמותה – מועצת תנועות הנוער בישראל, הוקמה רשמית, בשנת 1974.

אותה ונעזור לה בפעולותיה. תנועות הנוער יכולות לתרום תרומה חשובה, כדי לשוות לחגיגות יום העצמאות צורה נאה וליצור מסורת קבועה של חגיגות אלו. תוכן חינוכי עשיר גלום ביום העצמאות, יום המדינה, הבה ונתכונן איפוא, לנצלו כראוי!

אנו מצפים לקבל מכם הודעה שהתקשרתם עם מדריכיהן או הנהגותיהן המקומיות של שאר התנועות בעירכם או בכפרכם ושהוועדה המקומית המשותפת כבר החלה בעבודתה.
בברכה נאמנה
ד"ר ב. בנשלום, יהודה כביש.

אליהו בוס, מזכיר ההנהגה המקומית לצופי תל אביב, מוחה על צורת הפנייה למרכזי השבטים בהנהגתו. "...אולם אנו משתוממים עד מאוד על צורת הפניה למרכזי השבטים ליטול את היזמה בידיהם ולבוא במגע עם המדריכים של שאר התנועות, דבר העלול ליצור אנדרלמוסיה רצינית ביותר." הוא גורס כי בא כוח המחלקה בתל אביב צריך לארגן ועדה שתדאג לארגון מסודר של האירועים, כדי שיצאו אל הפועל.

בתנועת מכבי הצעיר שמחים לרעיון, אך מביעים חשש כי תנועות הנוער האחרות לא ירצו לשתף איתם פעולה. בפניית הנהגת התנועה לסניפים נאמר: "... אנו מבקשים מכם להתעלות מעל לכל החיכוכים והניגודים המקומיים בין התנועות ולהיחלץ לפעולות תנופה למען הצלחת המפעל."

בתנועת המחנות העולים מסתפקים בפנייה עניינית למרכזי המחנות לפנות לתנועות הנוער במקומותיהם ולארגן ועדה.

במכתב מיום 27.2.1951 שבים בנשלום וכביש ומבקשים להשיבם בדבר הקמת הוועדה. כעת כבר נאמר כי בתל אביב וכירושלים יאורגן המבצע בידי מועצת תנועות הנוער וכי יש לשתף את מפקדי הגדנ"ע בכל אזור לתיאום התוכניות.

דוד סנדרו, נציג המחלקה בתל אביב מדווח על השתתפותו בישיבה בעיריית תל אביב. בישיבה הוחלט כי תנועות הנוער לא תשותפנה בטקס הדלקת נר התמיד, הפותח את חגיגות יום העצמאות (ההחלטה התקבלה בלחץ הגדנ"ע). הטענה הייתה שאי אפשר להזמין את תנועות הנוער ללא הנוער הקומוניסטי ובית"ר. סנדרו מוחה על הפגיעה בתנועות הנוער, "שעשו למען הקמת המדינה לא פחות מאשר נציגי העיריה". בסיכום מכתבו הוא מודיע "אינני רואה שום אפשרות לטפל בחגיגות יום העצמאות מאחר ששללו מאתנו את הייצוג בטקס זה".

באמצע אפריל מודיעים מתנועת בני עקיבא כי לא יוכלו להשתתף במפקד יום העצמאות. באותו זמן מארגנים בתנועה תפילה חגיגית בכל הסניפים. להבא – הם מבקשים – לא להחליט על אירועים משותפים בהיעדר נציגיהם מהישיבה.

ב־2.5.1951 מדווח דוד סנדרו על תוכניות סופיות לקראת יום העצמאות. סוכם על יציאה לשלוש מעברות קרובות להופעות ועל ארגון הרקדות המוניות. לא הסכימו לקיים מפקד משותף לכל התנועות. "... בראש ובראשונה אני רוצה לציין את אי־נכונותם של החברים ללא הבדל תנועתי להשתתף בחג... אשר למפקד – עייפיים מריבוי פעולות וממפקד דומה שהיה באחד למאי." סנדרו מציין כי: השומר הצעיר, התנועה המאוחדת, המחנות העולים והנוער העובד מתנגדים למפקד. בני עקיבא בעד קיומו והצופים נחלקים בתוכם לשני המחנות.

שלא כמו בתל אביב, אזור ירושלים מתארגן ליציאה לעצרת משותפת בהר־טוב. מתוכננת יציאה ברכבת מיוחדת.

ב־9.5.1951 מוחים בן שלום וכביש בפני משרדי הממונה על מחוז ירושלים על כך שבשל חוסר תחבורה בוטלה התוכנית כולה. אחרי אירועי שנת 1950 שאורגנו במרוכז וסוכמו כמוצלחים, נכשלו בשנת 1951 הניסיונות להגיע לשיתוף פעולה בין התנועות ולארגון פעילות

יום העצמאות באמצעות קשרים מקומיים שיווצרו בערים ובכפרים. תנועות הנוער עמוסות בפעילויות פנימיות ואין הן מתפנות לארגון פעילות בין-תנועתית שתבוא על השכון האירועים התנועתיים הפנימיים.

בשנת 1952 למדו את לקחי השנה הקודמת. האירועים מתוכננים בחסות משרד ראש הממשלה ומוצע כי תנועות הנוער תשתלכנה במעברות בחגיגות לנוער ולמבוגרים. הדגש מושם על תכנון מוקדם, "יש לתאם עניין זה מראש כדי למנוע כפילויות".

ההצעה היא לפעול בכ-30 עד 35 מעברות במסגרת הפעילויות המתוכננות על ידי הממשלה. תנועות הנוער לא תיקחנה על עצמן ארגון של אירוע עצמאי, אלא תשתתפנה באירועים המתוכננים. ארגון החלק של התנועות בפעילות לא מוטל על הסניפים המקומיים, מועצת תנועות הנוער הארצית מטפלת בנושא.

במכתב מיום 21.3.1952 מסבירים בן שלום וכביש כי ועדת יום העצמאות המרכזית נענתה לפנייתה של מועצת תנועות הנוער וייחדה לתנועות מקום נכבד בחגיגות יום העצמאות שתיערכנה במעברות וביישובי העולים.

החגיגות, אם כן, לא תלויות ביוזמה המקומית של התנועות. במהלך החודש מגיעות תשובות של תנועות המבקשות להצטרף לתוכניות וההיענות רבה. ב-27.4.1952 מצוינת רשימת 45 מעברות בהן מתוכננת פעילות תנועתית. אין תנועות שדוחות את היוזמה ויש מעברות בהן מתוכננות לפעול במשותף שתי תנועות.

בסיכום הפעילות בשלוש מעברות (נס ציונה, יד המעביר והרצליה) מדווח דוד סנדרו על הופעות מוצלחות ופעילות טובה. ההופעה הייתה מלוכדת, דבר המעיד שאפשרי שיתוף פעולה בין תנועות הנוער השונות.

במכתב אל קריב, מרכז פעילויות יום העצמאות במשרד ראש הממשלה, מדווחים בן שלום וכביש על סיכום מוצלח של הפעילות.

בחמש מעברות לא התארגנה הפעולה, בשל אי שיתוף פעולה עם הגרדנ"ע.

בשנת 1953 מתארגנת הפעילות על פי הדגם של שנת 1952 והתוספת היחידה היא הוספת פרסום האירועים בעיתונות וברדיו.

אירועי יום העצמאות בארבע השנים 1950-1953 מלמדים על אופן הפעילות של התנועות. כאשר מדובר בסניפים העירוניים ביישוב הוותיק, מתבטאת הפעילות בהשתתפות באירועים מרכזיים. השתתפות זו הייתה מותנית בכך שהאירוע יהיה מאורגן והתנועה תוכל להביא לידי ביטוי את חניכיה הרבים במדי התנועה, את סמליה, דגליה וצוותי בידור המייצגים את ההווי התנועתי. כאשר הייתה הבחירה בין ארגון עצמאי לבין התמקדות באירועים פנימיים, חלק גדול מהחניכים העירוניים, הנוער הלומד, בחרו לעסוק בענייניהם ולדאוג לפעילות פנימית. ראינו כיצד השתתפו המוני בני תנועות הנוער בכינוס הנוער בחולדה וכיצד לא נטלו חלק בפעילות העצמאית שתוכננה ליום העצמאות בשנת 1951.

בספרו 'תנועות הנוער הציוניות במבט לאחור' כתב צבי לם (לם, 1991):

רוב רובם של הצעירים, שנועריהם עברו עליהם בתנועות הנוער, מצאו בתוכן מסגרות חברתיות של קבוצת גיל שאפשרה להם להפנים ערכי חיים, כאשר העולם שסביבם התרוקן מהם. אפשרו להם להיאחז בדימוי של עולם תקין, כאשר זה שבו הם חיו נדמה היה שלא נותר בו יסוד בריא אחד. קבוצות הגיל שהתגבשו בתנועות הנוער היו מעין 'איי תרבות', איים של תרבות שונה מזו שהקיפה אותם.

מעיון בדיונים פנימיים, במיוחד דיונים בתנועת המחנות העולים,

עולה כי תיאור זה של תנועות הנוער (הכוונה בספר לשנות ה-30' המאוחרות) אינו רחוק מהוויית תנועת הנוער בשנות ה-50' הראשונות. הווייה של חיים תנועתיים-פנימיים עמוסי חוויות לחניכי התנועה במסגרת תנועתם, עד כדי כך שהעיסוק בענייניהם מונע מהם להתפנות להגשמת המשימות עליהן הצהירו הנהגות התנועות.

למדנו שלמבנה הארגוני של התנועות (או צורת ארגון הפעילות) יש השפעה מכרעת על יכולת פעולתן בשטח. שלוש התנועות שפעלו במעברות לא עשו זאת בהסתמך על החניכים ביישוב הוותיק. כאשר הגיעו בשומר הצעיר, בנוער העובד ובכני עקיבא למסקנה שיש לצאת למעברות ולשיכוני העולים ולהדריך בקביעות, להקים חברות נוער ולארגן מועדונים, גויס כוח האדם המתאים והאנשים הוכשרו כדי לבצע את משימתם.

הפעילות עם הנוער העולה לא הייתה ולא יכולה הייתה להיות עוד מטלה שמוטלת על תנועות הנוער. כדי לעמוד במשימה זו צריך להיערך בצורה מיוחדת, להכשיר כוח אדם מקצועי ולהכין תוכניות הדרכה מפורטות. במדינה הצעירה לא היה ניסיון בקליטת עלייה המונית, אשר ממנו יכלו התנועות ללמוד. גם היקף המשימה לא אפשר לתנועות הנוער לבצעה בכוחן העצמי.

נחזור לדיון 'דברי שיח' בבית ברל, לדברי הפסיכולוג חיים אורמיאן על שאלת הגדרת גיל תנועות הנוער ועל הגדרתן כתנועת נוער. הוא עשה זאת כיוון שהבין כי החברים מדברים על נוער ומתכוונים לגיל עשרים ומעלה.

אני מתכוון למילה – נוער. חוששני כי החברים, בדברם על נוער, נתכוונו לאלה שהם מבני עשרים ומעלה ועד שלושים יגיעו. ואילו אני, כששמעתי שיהיה עלי לדבר על הנוער, חזרתי אל המושג המקובל באותו שטח הקרוי פסיכולוגיה, נתכוונתי ואתכוון לגיל

שונה מזה, לצעירים מן הגיל היושב כאן לפנינו, לאמור, לאותו גיל הקרוי בספרות ובחיים: גיל ההתבגרות.

אורמיאן מסביר כי הנוער במעברות אינו זקוק לפעילות במתכונת של תנועת נוער עצמאית, אלא למדריך שיעשה הכול למענם. ראינו כי התנועות שפעלו לאורך זמן בקרב הנוער העולה עבדו כך ולא הקימו במעברה קן או סניף תנועתית.

בהמשך לדברי אורמיאן מתגבשות שתי מסקנות לנושא פעולות תנועות הנוער במעברות בראשית שנות ה־50'.

מסקנה ראשונה – הפעילות במעברות לא נעשית על ידי מי שנקראים תנועות הנוער. דהיינו: לא על ידי החניכים בני היישוב הוותיק (ובמיוחד הנוער העירוני, הלומד), אלא מהווים רוב מוחלט בין חברי התנועות ומיעוט [בהיעדר מספרים מדויקים אמנע מלומר – מיעוט מבוטל. נ.א.] בין בני הנוער הנחלצים להדרכת הנוער העולה במעברות וביישובי העולים. הפעילות נעשית בשם התנועות ותחת ארגון וחשוב לציין זאת, אך עיקר העבודה נעשתה על ידי מי שגויסו במיוחד, כמעט כולם שליחי הקיבוצים. יוצאים מן הכלל הם בני נוער לומדים, תיכוניסטים, מהקיבוצים, שיוצאים לפעילות במחנות עולים קרובים לקיבוציהם.

כאן המקום להוסיף כי בקיבוצים כבר נשמעו באותן שנים דעות על הפוטנציאל הטמון בנוער העולה כעתודה להיות חברי קיבוץ. נראה למשל את הדברים שנכתבו ב'השכל' (הנוער העובד) מס' 13, ב־1953.2.16: "למדריך: אנו פותחים בזה מדור חדש. כיוון הדרכתנו במעברות צריך להסתמך ביתר בהירות. מטרתנו להביא את הנוער המתחנך על ידינו להשקפת עולם ציונית-סוציאליסטית שהמסקנה המעשית ממנה – הגשמה אישית בקיבוץ. אחת הדרכים לכך – הצגת מפעלי ההגשמה של התנועה כדמות מחנכת, כדגל מתנופף, מעודד וקורא ללכת בעקבותיו. ראשונה בסדרת שיחות בנושא זה – חולתא. בכור מפעלינו בגליל." גם בתנועת המחנות

העולים התבטאה חנה באופן דומה (מרכז התנועה, 1951): "צריך ללכת למעברות. זהו חומר שעתיד להגשים. צריך להתמסר אליהם. במחנות העולים כל חבר צריך לבנות לעצמו בית בשותפות עם המעברות. ומשם נוכל לרכוש הרבה חברים." מסקנה שנייה – כדי לפעול בהתמדה ובצורה מאורגנת צריך היה להפעיל מערכת ארגונית מסייעת. הוקמו מחלקות (בשומר הצעיר, בנוער העובד ובבני עקיבא גויסו פעילים למשימה) והמשימות אורגנו דרך המרכז.

תנועות הנוער, כהרגלן, היו הראשונות לבקר את עצמן ולמצוא פגמים בתפקודן. הביקורת העצמית של התנועות הייתה מוגזמת לעיתים ובעצם התעלמה מכך שנכון היה להפנות ביקורת אל היישוב הוותיק כולו, אשר הפגין אדישות כלפי העולים החדשים ולא נרתם למשימת קליטת העלייה, כפי שעולה ממסמכים ומעיתונות התקופה. דבריה של טוני הלה "הנוער כמעט אינו לוקח חלק במפעל הגדול של קליטת העולים. גם קודם אולי לא אהבו את העולה אלא את העלייה" (דברי שיח, 1951) כווננו למעשה אל הציבור כולו, לא רק אל הנוער ובוודאי שלא רק אל תנועות הנוער. לא הורגשה ציפייה גדולה בציבור, אם נתרשם מעיתונות התקופה, להירתמות המונית של תנועות הנוער למשימת קליטת העלייה. עיקר הביקורת הייתה עצמית, מתוך התנועות, שראו עצמן כמי שאמורות להוביל. כל התנועות העמידו עצמן בשורה הראשונה של היוצאים לפעולה. בהמשך, היה קשה להכיר בכך שהצהרות לחוד ומעשים לחוד, כמו שראינו, לדוגמה, בנויפה התנועתית העצמית במועצה הי"ח של תנועת הצופים.

בפועל, ראינו עד כמה קטנה הייתה תרומת הנוער הלומד בהדרכת הנוער העולה. חניכי התנועות בערים ובמושבות לא יצאו למעברות להדריך ולקלוט. כשכן יצאו היה זה לאירועים מאורגנים ולימים בוודים. הנוער הלומד לא נענה לצו הלאומי, להעמדת קליטת העלייה בשורה הראשונה מבחינת סדרי העדיפויות הלאומיים.

לא הייתה התנגדות לקביעת סדרי העדיפויות, פשוט לא היה זמן במסגרת ריבוי העיסוקים וריבוי המחויבויות – ללימודים התיכוניים, לפעילות הפנימית ולמפעלי התנועה – לביצוע עוד משימה, חשובה ככל שתהיה.

בראייה מאוחרת אפשר לקבל את ההנחה כי חוסר הפעולה נבע גם ממערכת לא נכונה של הכנת בני הנוער בתנועות והצגת האתגרים בפניהם. במאמר 'יחסו של הנוער הישראלי לאידיאלים חברתיים', (קרייטלר, 1964) מגיעים ד"ר הנס ושולמית קרייטלר למסקנה כי "אי היחלצות הנוער לפעולה למען הגשמת אידיאלים נובעת מהעובדה שהנוער אינו מכיר דרכי פעולה אישיות להגשמת אותם אידיאלים." והמסקנה החינוכית המתבקשת מכך היא כי חינוך להגשמת אידיאלים חייב להורות, קודם כול, דרכים אישיות להגשמתם.

לענייננו, תנועות הנוער המציגות את משימת קליטת העלייה כמשימה תנועתית אליה יש להתגייס אינן מצליחות לשכנע בכך את חניכי התנועה. כולם מדברים על הנושא, ראינו סיכומי מועצות וישיבות בהן הוחלט על שורה של פעולות, אך בשטח לא נעשו הדברים על ידי אותם בני הנוער שהשתתפו בדיונים ובקבלת ההחלטות. כאשר מדריך מגויס למשימה או מתנדב לקיימה ובמהלך העבודה הוא מקבל סיוע שמאפשר לו להתגבר על קשיים, הוא מצליח להתמיד במשימתו. אותו מדריך מוכן לפעולה ורואה את תרומתו האישית למילויה, את יכולתו לעשות לטובת הנושא. ראינו מכתבי מרכזים ומדריכים המתארים, לצד הצגת קשיים והרהורים, את אמונתם ביכולתם ובחשיבות המעשה. מי שעובד בשטח חייב להאמין בחשיבות העניין ולמצוא את דרכו האישית ללב חניכיו. האמירות המכלילות, הצהרות בדבר המשימות התנועתיות, הכלליות, לא מניעות את בני הנוער לפעולה.

הצהרות כלליות וקריאה לעשות מעשה לא היו נחלתן של תנועות הנוער לברוך, זה היה הסגנון באותה תקופה ואכן האמינו ש כך

יצליחו להביא להתגייסות כללית לסיוע לעולים החדשים, כך היה גם בתחומים אחרים (ראו לדוגמה כינוס בני הנוער עם בן גוריון בשייח מוניס, וקריאתו – שאינה נענית – לירידתם לנגב).

בשנות ה־50' הצהירו תנועות הנוער על היענותן לצו השעה, למשימה הלאומית של קליטת העלייה במעברות ובשיכונים. למעשה, עולה כאן הדילמה בין שתי תפיסות שמלוות את תנועות הנוער לאורך כל שנותיהן.

התפיסה האחת – יש להתגייס למשימה כדי לסייע, לצאת לפעולת שירות (בלשונונו היום) ולתרום כפי יכולתנו. כפי שבטיא זאת מתתיהו רוטנברג איש בני עקיבא, "מוטלת עלינו החובה להגיע לריכוזי העולים ולסייע בכל נושא אליו נידרש." דומה שאפשר לראות את פניו של באדן פאול, מייסד הצופיות העולמית, מציצים ברקע הדברים.

התפיסה השנייה – אנו, אנשי תנועות הנוער, יוצאים לפעולה במעברות ובשיכונים העולים במטרה לקרב את הנוער העולה אלינו, לסייע להם בהפיכתם ל'ישראלים'. אנחנו רואים אותם כפוטנציאל של כוח אדם שימצא מקום בהתיישבות וכאזרחים פעילים בחברה הישראלית. לשם כך אנחנו נערכים מבחינה ארגונית, מקימים מנגנון ויוצאים לדרך של חיבור השוליים אלינו, אל המרכז. בשערים הבאים נשוב ונבחן את שתי התפיסות ונבין באמצעותן תהליך מרכזי בתנועות הנוער לאורך שנות פעילותן.

בחינת ההצהרות והמעשים שבעקבותיהן מלמדת על שלב חשוב בהתפכחותן, ואולי יש לומר התבגרותן, של תנועות הנוער. התרפקות על העבר לא תעזור, וההנחה שעצם ההחלטה תוביל לכך שחניכי התנועה יבצעו מסתברת כמופרכת למדי. כדי לפעול צריך להקים מנגנון מסודר ולהקצות משאבים וכוח אדם. העמדת נושא בראש סדרי העדיפויות אין בה כדי להניע לעשייה בשטח, גם לא בתנועת נוער שתמיד נהגה לראות עצמה כמו נעה מכוח צו ההנהגה.

שער שני

בחלוף קרוב ליובל שנים, שנות ה-90' – עידן חדש

הבחירה בשנות ה-90' של המאה העשרים ובראשית המאה ה-21 נובעת משתי סיבות עיקריות. האחת – השינויים המהותיים בכל תנועות הנוער בישראל באותן שנים. הכוונה בעיקר לדגשים מחודשים בהגדרת יעדי ההגשמה התנועתיים, שהובילו לשינויים ביחס לפעילות בפריפריה ולפעילות הקהילתית. השנייה – גלי עלייה גדולים ממדינות ברית המועצות המתפרקת ומאתיופיה, אליהם התייחסו תנועות הנוער וראו עצמן מחויבות להשתתף, שלא לומר להוביל, בקליטתם.

הפעילות עם הנוער העולה התנהלה לצד המשך הפעילות בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית. כפי שכבר הוסבר בפתח המחקר, יש חפיפה משמעותית בין העבודה בפריפריה לעבודה עם נוער עולה. בין אם מבחינת אזורים גיאוגרפיים ובין אם מבחינת התוכניות החינוכיות שנדרשת התנועה לפתח כדי להתמודד עם משימה שאינה חלק טבעי משגרת הפעילות בסניפים הוותיקים שלה. הממצאים שיתוארו מבוססים על חומרי ארכיון ועל שיחות עם פעילים מרכזיים בתנועות באותן השנים.

לפני שנצלול לבחינת העשור האחרון של המאה ה-20 וראשית המאה ה-21, אביא בקצרה נתונים ועמדות שעלו במחקר על תנועות הנוער ואציג מחקר שנעשה עבור משרד החינוך בשנות ה-70' ומסמך של מועצת תנועות הנוער משנות ה-80' על אודות פעילות התנועות ויעדיהן. נתונים אלו ראויים להצגה כאבן דרך בתהליכי השינוי של שנות ה-90'.

בראשית שנות ה-70' צוינה עלייה בהיקף הפעילות של ילדים בתנועות הנוער בישראל. למעלה מ-50% מגילי 10-18 היו פעילים בתנועות הנוער. מרבית חניכי התנועות היו בגיל בית ספר יסודי, בגיל התיכון יש ירידה בכל תנועות הנוער. אחוז החברים בתנועות נוער בגילי 15-18 נע סביב 20%. ממצאים אלו הוצגו במחקר שבוצע בשנות ה-70' על 'הרצוי והמצוי' בתנועות הנוער בישראל (המכון לחקר חברתי שימושי, 1976).

במחקר ביררו עם חניכי התנועות ועם בני נוער שאינם חניכים מה דעותיהם באשר לרלוונטיות של תנועות הנוער, ליעדיהן ולהצלחתן בהטמעת ערכים בקרב חניכיהן.

לשאלה אם ראוי שתנועות הנוער יחדירו השקפת עולם לחניכיהן, ענו למעלה משני שלישי מחניכי התנועות הדתיות כי זו משימה ראויה לתנועות הנוער. ואילו בין בני הנוער החילוניים ענו פחות ממחצית חניכי הצופים והנוער העובד והלומד כי זו משימה ראויה, שליש מחברי תנועות בקיבוצים הסכימו כי זו משימה לתנועות הנוער.

לשאלה אם הם אישית מגשימים באורח חייהם את רוח התנועה בה הם חברים ענו למעלה מ-50% תשובה חיובית. כשבוחנים את ההתפלגות בין המשיבים לומדים שבין חברי השומר הצעיר, הצופים והנוער העובד והלומד פחות מ-50% חושבים כי אורח חייהם הולם כראוי את ערכי תנועתם. ואילו בין חברי התנועות הדתיות בני עקיבא ועזרא למעלה מ-80% משוכנעים כי הם מקפידים באורח חייהם על רוח התנועה ודרכיה.

בשאלת עיירות הפיתוח והקריאה להתיישב בהן, כדי לחזק את תושביהן ואת מערכות החינוך והרווחה בהן, עלו הנתונים הבאים: בני נוער שאינם חברי תנועה רואים את החינוך להתיישבות בעיירות פיתוח בעדיפות ראשונה בסדר התפקידים הרצויים מטעם תנועת הנוער [הדגשה שלי. נ.א.]. לעומתם, חברי תנועה מדרגים פעולה זו בעדיפות נמוכה יותר.

אשר לחינוך להתיישבות בקיבוץ הצהירו בני הנוער כי תפקיד זה שולי. עם זאת, חברי תנועה סבורים באחוז קצת גבוה יותר מאלו שאינם חברים כי על תנועת הנוער לחנך להתיישבות בקיבוץ ולהחדיר השקפת עולם.

במחצית הראשונה של שנות ה-80 של המאה ה-20, במלאת עשור לקיומה, פרסמה מועצת תנועות הנוער מסמך בנושא פעילות התנועות (א"ט, ארכיון מת"ן). מן המסמך עולה שפעילות התנועות בפריפריה (הכוונה לפעילות בשכונות ובעיירות פיתוח ולא לפעילות עם עולים חדשים) היא אחד משלושת היעדים המרכזיים של תנועות הנוער. המסמך מוגש בשם 11 התנועות הפעילות: הנוער העובד והלומד; הצופים; בני עקיבא; השומר הצעיר; נוער דתי עובד ולומד; הנוער הלאומי העובד והלומד; מכבי הצעיר; המחנות העולים; בית"ר; עזרא; הנוער הציוני.

במדינת ישראל פועלות 11 תנועות נוער ציוניות חלוציות המקיפות 250,000 בני נוער עובד ולומד בגילי 10–18. התנועות פועלות ב-1,300 סניפים, מתוכם 350 ביישובי פיתוח ובמוקדי מצוקה.

מן הראוי לציין שתנועות הנוער מרכזות את פעילותן בשלושה מישורים עיקריים:

1. הפעילות החינוכית-חברתית במתכונת הקלאסית: פעילות חברתית, טיולים, מחנות, סמינרים (השתלמויות), הכשרת

מדריכים, פעילות תרבותית, פעולות שירות והתנדבות במישור המקומי והארצי.

2. **פעילות ביישובי פיתוח ובמוקדי מצוקה:** תנועות הנוער

מקיימות פעילות חינוכית חברתית ענפה ביישובי פיתוח ובפרברי הערים. פעילות המתרכזת ב-350 סניפים של התנועות השונות ומקיפה כ-50,000 חניכים ביישובים אלה.

3. **הגשמה:** מאז ומתמיד ראו תנועות הנוער בהגשמה חלוצית

את היעד החשוב ביותר במערכת העשייה שלהן. עד עצם היום הזה מהווה הגשמה חלוצית את הציר המרכזי אשר סביבו נסובה פעילותן החינוכית של השכבות הבוגרות בתנועה.

בפתח הדיון בשנות ה-90' נחזור למסקנה המרכזית מהדיון בשנות ה-50'. פעילות תנועתית בפריפריה הגיאוגרפית ובשכונות מצוקה מחייבת היערכות מנהלית בתנועות הנוער. הפער בין הצהרות למעשים בולט כאשר הנושא נדון ברמה העקרונית, במועצות ובוועידות, ומוסכם על כולם כי יש לעשות מעשה. אבל אם לא נערכים מבחינת כוח אדם, תקציבים ותכנון מוקדם לא יגיע שלב הפעולה המעשית וההסכמות תישארנה הצהרות בלבד.

ב-4.8.1991 פרסם צפרייר רינת מאמר בעיתון 'הארץ' שכותרתו:

'הגשמה עם גיוון'. בתנועות הנוער המרכזות את גרעיני המתגייסים לנח"ל, כתב, מנסים לרענן את מסלולי ההגשמה החלוצית, מתוך אמונה שהמשבר הנוכחי אינו סוף הדרך ... בפרסומים הפנימיים של התק"ם כבר נשמעו קולות שטענו שאולי הנח"ל מיותר, אם לאחד כל המאמץ שמשקיעים הקיבוצים יש בהם נח"לאים מעטים כל כך. פרסומים אלו ואחרים הועברו לתנועות הנוער על ידי מת"ן ובישיבת הנהלה הייתה התייחסות לכתבה, ללא החלטה או הצהרה של הפורום המשותף.

הרוח בתנועות הנוער במחצית הראשונה של שנות ה-90' היא שיש להציג מענה למשבר המתמשך עם גרעיני הנח"ל לקיבוצים.

חוסר שביעות רצון הוא התיאור המדויק לתחושות מצד הקיבוצים, כמו גם בתנועות עצמן. החניכים לא נלהבים ליציאה לגרעיני הנח"ל שמתקרבים לסיום העשור החמישי לפעילותם. תנועת נוער חייבת להציב יעד מרכזי ורלוונטי לחניכים הבוגרים כדרך ההמשך התנועתית. אחרת, תאבד אבן הראשה במהות תנועת הנוער – יעדי ההגשמה התנועתיים.¹²

בשנת 1995 פורסמה חוברת של מועצת תנועות הנוער (אי"ט, ארכיון מת"ן). בחוברת תוארה בקצרה פעילות המועצה והוצגו היעדים המרכזיים בפעילות התנועות. בהקדמה התייחס שר החינוך והתרבות, אמנון רובינשטיין, לחשיבות התנועות בהווה הישראלית:

...תנועות הנוער משמשות כבתי ספר למנהיגות צעירה של בני הנוער היהודיים בארץ ובעולם... משימות כגון: קליטת גלי העלייה הגדולים ממדינות ברית המועצות ומאתיופיה, פיתוח התעשייה הישראלית והפיכתה לאחת התעשיות המובילות בעולם, אינטגרציה חברתית מלאה בין כל שכבות האוכלוסייה, שמירה על הדמוקרטיה ודו-קיום בשלום עם שכנינו הערבים. כל אלה הם רק חלק מהאתגרים הלאומיים הניצבים בפנינו.

על הכריכה האחורית של החוברת נכתב: האנשים של המחר – תנועות הנוער בישראל.

תוכניות לעתיד:

- **הקמת סניפים חדשים. בדגש על התיישבות חדשה, עיירות פיתוח ושכונות.**
- 50 גרעיני נח"ל נמצאים בשירות או לקראת גיוס. נמשיך

12 ראו, להרחבה, אבן, נ. (2016) לחנך ל'ערכים' ולא ל'צורות' המסע אל ההגשמה החדשה בתנועות הנוער, מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל.

לעודד... לשירות בנח"ל בתחומי רווחה, הדרכה וקליטת עלייה.

- **המשך שילוב העולים החדשים בפעילות.**
- עם המעבר לחמישה ימי לימוד יפותחו תוכניות לימי ו' בבוקר.
- החלוציות וההתיישבות עדיין חשובות. תנועות הנוער ימשיכו להוביל לעשייה בתחום.
- השלום בפתח ותנועות הנוער ערוכות כבר לשיתוף פעולה עם שכנינו הצעירים.
- הפעלת תוכניות הסברה למניעת צריכת סמים ואלכוהול.
- נושא איכות הסביבה עלה לסדר היום הציבורי. נפעל לפיתוח המודעות ולהרחבתן של פעולות התנדבות בכל תחומי האקולוגיה בארץ.
[ההדגשות שלי. נ.א.]

בראשית שנות ה-90' נוצרו קשרי עבודה בין מת"ן לסוכנות היהודית ובהמשך עם משרד הקליטה. נפתח את סקירת פעילות התנועות בפריפריה ובתחום קליטת העלייה בתיאור המיזם המשותף.

בתחילת העשור פנו נציגי הסוכנות היהודית למת"ן בבקשה שהמועצה תפעל להירתמות תנועות הנוער לפתיחת סניפים, לשליחת מדריכים ולהשקעה בכוח אדם ובפעילות בקרב נוער עיירות הפיתוח ושכונות המצוקה. במת"ן נענו ליוזמה והתארגן סמינר לתנועות הנוער בנושא מנהיגות צעירה בעיירות הפיתוח (אי"ט, ארכיון מת"ן). בסמינר הוצגו מודלים של הסוכנות לצד תוכניות שפותחו בתנועות נוער, לליווי של מדריכים בעיירות פיתוח ולהקמת סניפים חדשים. המודלים שפותחו בתנועות הוצגו על ידי אנשי מחלקת ההדרכה והמשוב היה חיובי ותרם לתחושת השותפות בסמינר. הפרויקט נקטע בשל הפסקת הסיוע התקציבי. מזכ"לית מת"ן, פנינה פלדמן, הביעה צער וקיוותה שעוד יצליחו לבצע את הפרויקט. התכתובת של האחראית במת"ן עם התנועות מלמדת כי ההיענות הייתה מרשימה

למדי. התנועות ראו בפרויקט מטרה ראויה להשקעה וכיוונו כוח אדם לסמינר, כדי לפתח דרכי עבודה עם נוער שאינו מגיע בדרך כלל לפעילות תנועתית.

בסוף שנות ה-80' ובמהלך שנות ה-90' הגיעו לישראל כמיליון עולים חדשים מברית המועצות (שבאותה עת התחולל תהליך התפרקותה לרוסיה ועוד 14 מדינות). שלטונות המדינה, למודי ההצלחות והכישלונות בקליטת העלייה ההמונית בשנות ה-50' וגלי עלייה נוספים במהלך השנים, השקיעו משאבים ומחשבה בתהליכי הקליטה, במרכזי הקליטה ובפעילות שתחבר את העולים להוויה הישראלית. במסגרת מאמצי הקליטה ראו עצמן תנועות הנוער כשותפות למשימה הלאומית, כמי שתפעלנה לקליטת הנוער לשורותיהן ותהיינה מהמובילים בפעילות שתסייע בקליטה.

בישיבת ועדת הדרכה במת"ן בסוף שנת 1990 ביקשו כמה רכזי הדרכה להקדיש יום עיון לנושא קליטת עלייה, למאפיינים של בני הנוער ולדרכים להתמודד עם הניסיון לחברם לחברה הישראלית. פנייה זו מלמדת כי גם אנשי ההדרכה, 'המקצוענים' של תנועות הנוער, אשר בשנים קודמות שידרו שאין להם עניין בעצות מקצועיות, הסכימו כי התחום הייחודי של קליטת עלייה מחייב למידה משותפת.

בשנת 1991 נוצר קשר בין האגף לקליטה חברתית במשרד הקליטה לבין מועצת תנועות הנוער. הרעיון היה לרכז, באמצעות מת"ן,¹³ פעילות של תנועות הנוער בשכונות בהן יש עולים חדשים, באתרי

13 בשנים אלה מתחילים לפעול במסגרת מת"ן לריכוז פרויקטים בהם שותפות כמה תנועות, כאשר הפרויקט מתואם ומתוקצב בין מת"ן למשרד הממשלתי המממן. התנהלות זו מגיעה גם בעקבות הנתק ההולך ומתרחב בין התנועות הקיבוציות, המפלגות ותנועות הנוער והצורך של התנועות לגייס משאבים ממקורות חדשים. דרך הפעולה הזו מהווה מקור למוטיבציה תנועתית להשתלב בפרויקטים ולאפשרויות לפעול בתחומים שלא פעלו בהם קודם לכן.

קרואנים ובמרכזי קליטה. במת"ן ריכזו את העברת התקציבים, שהותנתה בהגשת תוכניות ודוחות ביצוע.

במועצת תנועות הנוער מינו רכזת קליטת עלייה, מירב שמעוני, שתפקדה כאשת הקשר בין תנועות הנוער למשרד הקליטה. בקשות תמיכה נשלחו למשרד הקליטה באופן מסודר.¹⁴

ארגון המשימות באמצעות רכזת קליטה של מת"ן היה מובנה וברור. הרכזת פנתה לרכזי קליטה במשרד הקליטה לקבל הערכות לגבי אפשרויות תקציביות של המשרד ולברר האם יש דגשים לגבי פרויקטים בהם מעוניינים לתמוך. במקביל היא פנתה לכל תנועות הנוער. תנועה שהייתה מעוניינת להציע פרויקט הגישה תוכנית והערכה תקציבית מפורטת. בשנים 1993-1997 נושא קליטת עלייה היה סעיף הגדול ביותר בתקציב השנתי של מת"ן, למעלה מ-500,000 ש"ח. ברוח שנתי מסודר הציגו במת"ן כיצד הועבר הכסף לתנועות לביצוע המשימות עליהן התחייבו.

במהלך שנת 1993 גדל התקציב באופן משמעותי ורכזת הקליטה במת"ן ניהלה תכתובת ענפה עם רכזי מחלקת קליטת עלייה בכל המחוזות של המשרד. היא העבירה פירוט מסודר של פעילויות וצירפה לכל תוכנית פירוט תקציבי. בנוסף, היא הקפידה להזמין את אנשי משרד הקליטה לבקר בפעילות והרבתה לתאר הצלחות ופעילויות מיוחדות שנעשו בשטח. לא מדובר בפעילות שיא, כחגיגות פורים או טיולי פסח, הדיווחים מלמדים על פעילות שגרתית של פעם או פעמיים בשבוע, על הכשרת מדריכים ותיקים של התנועה לצד הכשרת מדריכים עולים בסדנאות שכותרתן – טיפוח מנהיגות מקומית צעירה.

14 ראו, להרחבה, רונן לבנה, ש. (2020), 'מועצת תנועות הנוער: הובלת תוכניות ומיזמים של תנועות הנוער – תהליך של הכרה ושיתופי פעולה, בתוך: מיכאלי, נ. וגרטל, ג. (עורכים) תנועות הנוער בישראל: ייחודיות בת מאה, מכון מופ"ת ומועצת תנועות הנוער, תל אביב.

לא כל התנועות הצטרפו למשימות קליטת העלייה באמצעות מת"ן. הצופים, השומר הצעיר (שפנו בבקשה להצטרף אחרי כחצי שנה) והנוער הלאומי פעלו באופן עצמאי. בשנים 1991-1993 השתתפו בפעילות דרך מת"ן תנועות הנוער: בני עקיבא, עזרא, הנוער העובד והלומד והנוער העובד והלומד הדתי.

העלייה מאתיופיה הובילה לעלייה בהיקפי הפעילויות של התנועות. בשנות ה-90 עלו מאתיופיה למעלה מ-14,000 אנשים (אחרי מבצע משה, בשנים 1984-1985, שבמסגרתו עלו 7,000 עולים). תנועות הנוער ראו עצמן כמי שאמורות לתת כתף במאמצי קליטת עלייה. משנת 1994 השתתפה בפעילות גם תנועת הצופים. בהמשך הצטרפה גם תנועת הנוער הלאומי.

בתחילת שנת 1996 התקיימה ישיבה חגיגית של נציגי התנועות הפעילות בתחום עם אנשי משרד הקליטה (8.1.1996). מנהל האגף במשרד הקליטה בירך על פעילות התנועות עם עולים חדשים. התנועות דיווחו על הפעילות וציינו אירועים חד-פעמיים כמו פסטיבל חנוכה וסמינרים למדריכים. נציגי הצופים דיווח על שילוב עולים במסגרת פעילויות השבטים. עד ספטמבר הצליחו לארגן 350-400 חניכים בכל התנועה. אחר כך פחתה הפעילות, כיוון שלא רצו להתמקד בפרויקטים גדולים חד-פעמיים אלא להיכנס לשגרה של פעילות עם עולים.

פנייתו של נציגי הצופים כי יוגדר מהם הפרויקטים עליהם ניתן לקבל סיוע תקציבי נתקלה בהתנגדות של נציגי התנועות האחרות. לטענתם, כל תנועה ריבונית להחליט מהו הפרויקט שהיא רוצה ליזום, בין אם במשרד הקליטה ימצאוהו מתאים ובין אם לאו.

נציגי משרד הקליטה ציינו כי התנועות עשו מעשה מבורך והפוטנציאל רב בפעילותן עם ילדי עולים חדשים. מסכמים כי התקציב יחולק בתיאום עם רכזת קליטה במת"ן.

בסיכום הוחלט לקבוע פגישת המשך ארוכה לדיון מעמיק יותר.

בהמשך, התחילו תנועות הנוער לפנות למת"ן ולהציע פרויקטים שיושג עבורם תקציב באמצעות המועצה. לדוגמה: השומר הצעיר ביקשו תמיכה לתהליך של הגברת החינוך הערכי עד יציאה לנח"ל במסגרת נעל"ה (נוער עולה לפני הורים), ופרויקט ששמו 'קום והתהלך בארץ' (הכוונה להוציא עולים לטיולים באזורי מגוריהם). תנועת הנוער העובד והלומד הציעה פרויקט חונכות אישית לילדים עולים. תנועת הנוער הלאומי הציעה סמינריון מדריכים לעולים וצברים, תוכנית עבודה עם עולים חדשים בדגש על חיפוש שורשים. בדברי ההסבר הם מציינים: חיפוש שורשים מאוד חשוב לקווקזים, עדה שהזנחה בעת האחרונה.

לא כל הפרויקטים אושרו והועברו למשרד הקליטה בליווי המלצה. רכזת הקליטה במת"ן החזירה חלק מהתוכניות לתנועות עם הנחיות כיצד לשנות, מכיוון שאי אפשר להעבירן במתכונתן הנוכחית, לדוגמה:

התוכנית של תנועת עזרא לביצוע סמינרי שבת הוחזרה לתנועה בליווי הסבר שמדובר בהיקף מאוד מצומצם, ואי אפשר להבין מהתוכנית אם יקפידו שישתתפו גם עולים או שרק ייתכן שכן יהיה.

תנועת המחנות העולים הציגה תוכנית לשינוי חינוכי המלווה בהכנת מערכים, בהכשרת מדריכים ובשינוי יעדים. התנועה הצהירה כי במרכז התוכנית יעמוד שילוב נוער עולה במחנות העולים כחלק מהפעילות בפרויקט מסלול נעל"ה. במבוא לתוכנית נכתב שעקב הצורך בהתאמת המשימות הרלוונטיות לתקופה זו, וכחלק מתהליך ההתחדשות והבנייה של תנועת המחנות העולים, אימצה התנועה את דרך התהליך החינוכי ואופי ההגשמה אשר קיימים במדרשת אורנים (המסלול) ובקיבוץ ישראל (פרויקט לפיקוד בגולני, וגרעין מורות חיילות בנח"ל). בהמשך הדברים, לכל אורך התוכנית לא מוזכרת כלל פעילות עם נוער עולה. רכזת הקליטה החזירה את התוכנית למחנות העולים בצירוף שאלה כיצד תבוא לביטוי פעילות עם עולים, שעליה אפשר לבקש תמיכה תקציבית.

גם ממד התחרות בין התנועות והרצון להוכיח יכולת למול פעילות של תנועה אחרת בא לביטוי בתחום קליטת העלייה. במכתב פנימי פנה אפרה כהן, מהנהגת הנוער העובד והלומד, אל ראשי מחלקות בתנועה. הוא הסביר כי פרויקט קליטה בשכנות הופעל על ידי מועצת תנועות הנוער ובמסגרתו סטודנטים עברו לגור בשכנות לעולים חדשים בשכונות ובאתרי קרוואנים. הדירות מומנו בחלקן על ידי משרד הקליטה. אפרה תאר את המציאות בה רק בוגרי בני עקיבא נטלו חלק בפרויקט, והציע לעודד בוגרי הנוער העובד והלומד ותנועות נוספות להשתלב בתוכנית כמייצגי האגף החילוני בחברה הישראלית.

במקביל תיאר שמוליק דרורי, רכז הפרויקט בתנועת בני עקיבא, כיצד הוא עבר בין האוניברסיטאות והדביק מודעות שהזמינו להצטרף לפרויקט, וכך הצליח לעודד סטודנטים בוגרי התנועה להצטרף ולגור בשכנות לעולים בשכונות.

הפעילות המרוכזת במסגרת מועצת תנועות הנוער אינה מלמדת על היקפי העיסוק בפעולה בפריפריה ובקליטת העלייה בתנועות. פנייה לקבלת תקציבים מאשרת שיש פעילות. אולם, כדי ללמוד על היקפי פעילויות ובמיוחד על סדר היום התנועתי בנושא, נבחן את הנושא בתנועות עצמן.

בחינת הפעולה המעשית לצד ההצהרות בתנועות הנוער בשנות ה-90' ובתחילת המאה ה-21 נחלקת בין עיון בארכיוני התנועות וארכיונים רלוונטיים לנושא, לבין שיחות עם פעילים מרכזיים בשמונה תנועות נוער באותן שנים. בכל תנועה נסקר תיעוד הפעילויות ונבחנת מרכזיות הנושא ותפיסת התנועה את הפעולה בפריפריה. להלן רשימת התנועות (סדר אקראי): הנוער העובד והלומד, השומר הצעיר, הצופים, בני עקיבא, המחנות העולים, הנוער הלאומי, מכבי הצעיר והאיחוד החקלאי. רשימת הראיונות ובעלי התפקידים מופיעה כחלק מהמקורות בסוף הספר.

פרק נפרד יוקדש לצופי שב"א, תוכנית הפעולה של תנועת

הצופים בקרב ילדים ובני נוער שמשפחותיהם עלו מאתיופיה. עושר התיעוד על התוכנית וייחודיות התפיסה החינוכית שלה מאפשרים דיון נרחב שישפוך אור על עומק הדילמה בנושאי קליטת עלייה בתנועות הנוער.

תנועת הנוער העובד והלומד

בחודש אפריל 1993 ביקר יואל מרשק (ראש חטיבת גינ"ה [גידול, נוער והתיישבות] בתנועה הקיבוצית המאוחדת) בכינוס תלמידי י"א חניכי הנוער העובד והלומד בבית אלפא (ארכיון מכון לבון, 92-1283-104-IV). יואל תיאר את רשמיו מהביקור:

יצאתי עם כאב חד. הבנתי שני דברים בסיסיים: הנוער של היום, המתחנך לשיתוף, למשימתיות – לא רוצה להצטרף לקיבוץ הקיים. אבל הקשה מכל, גם ברמת המדריכים וגם ברמת החניכים, לא ברורה הדרך. בשביל מה כל העניין? מדוע להצטרף? לאן הולכים? מה יש לנו ב'תרמיל', שאין בחברה אחרת ומה נשיג עם כל העוצמה הרוחנית הזאת? ביקשתי דבר אחד! עצרו הכול! לא להמשיך לנסוע לכיוון שלא ברור לאן הוא יוביל! אני מתכוון למדריכים ואני יודע כי יש לאפשר את התהיה בעיצומו של תהליך הניסוי, החיפוש והניווט. אך נקודת המוצא המשותפת חייבת להיות הבטחתנו במועצת רביבים, כי נאתר את הכיוון הנכון, נתקן את דרכי פעולתנו, נשפר את התוצאות.

דברים אלה מבטאים היטב את המצוקה בעקבות המשבר בגרעיני הנח"ל לקיבוצים. הקריאה להתמקד בחינוך, בפעילות קהילתית ובמשימות לאומיות כמו קליטת העלייה חוזרת בדיונים פנימיים, בשולחן תנועות הנוער בתק"ם ובוועידות. ראש אגף החינוך בנוער העובד והלומד, פסח האוספטר, משקיע באותן שנים את עיקר

זמנו בחיזוק רעיון 'חוות ההכשרה' ובלשונו: המצאה מחדש של הקיבוץ. במהלך ישיבה של 'שולחן תנועות הנוער' בתק"ם פסח מעביר ליואל מרשק מסמך שמתאר את תחושותיו בעקבות הצגת נושא חוות ההכשרה לבאי הישיבה (שם):

יואל ידידי, בטווח הזמן הקרוב ביותר נעמוד בפני הכרעות גורליות ביותר. כל המהלך אותו אנו מובילים תלוי ועומד על בלימה. מהלך חוות ההכשרה ואחריו הניסיון להמציא מחדש את הקיבוץ, תלוי ועומד, לפחות בשלב זה, על ההנהגה שהובילה עד עתה את התהליך והמהלך. בכדי שאפשר יהיה ליצור תשתית אנושית איכותית ומאמינה, אשר תוכל להיות מסד לרעיון זה. יש צורך בעוד כמה שנים טובות כדי לייצב את מסלול ההכשרה הכולל עד גילים 26-28... אני מבקש שנבדוק אפשרות שהקבוצות אשר משתחררות מהצבא ואשר עברו חוות הכשרה וירצו להישאר במסגרת קומונות עירוניות שיתופיות, יזכו להכרה מסוימת מהתק"ם. אנו צפויים בשנה הקרובה ל-4 קבוצות כאלה, בשנה הבאה ל-5 ובעוד שנתיים 10. זוהי הדרך, אנא סייע.

שלך, פסח

עיצוב דמותן של חוות ההכשרה וגיבוש הקומונות העירוניות השיתופיות מהווים הצהרה בדבר שינוי הכיוון ביעדי ההגשמה התנועתיים. לבד מעקרונות השיתוף, מהרצון להמציא את הקיבוץ מחדש ומהמשך הקו התנועתי האידאולוגי, יש כאן אמירה ששמים דגש על מעורבות בחיי הקהילה, על הפניית זרקור אל הפעילות התנועתית בפריפריה ובקרב נוער במצוקה. הצהרות בכיוון זה משמעותיות בהקשר של בחינת דרכה של התנועה בפעילות עם הפריפריה ועם עולים חדשים.

בעיון בארכיון, בקטעי עיתונות ובתוכניות סמינרים עולה תמונה של משנה סדורה לגבי עבודה בתחום קליטת העלייה ובפריפריה.

ראוי לציין שכבר בשנת 1963 התעוררה יוזמה ראשונה (במקביל לתנועת הצופים) להתנדבות בעיירת פיתוח. חברי גרעין 'בילו' ליטבתה ביקשו לצאת לחצי שנת שירות בדימונה. בשנת 1967 התארגן גרעין שנת שירות של החטיבות הקיבוציות בתנועה, לשכונת קטמון בירושלים. הגרעין נקרא גרעין עווד, לזכרו של עווד שחר שוורץ, בן קיבוץ ניר עם שנהרג בהתפוצצות מוקש בשדות הקיבוץ (הימן זהבי, ר., 2021). בהמשך התרחבה פעילות גרעיני עווד לשכונות ועיירות פיתוח נוספות. נושא קליטת העלייה ועבודה עם נוער במצוקה עולה במועצות התנועה. נראה למשל החלטות במועצת התנועה ה־22 (שם):

הנושא: הגשמה. פרק 1 הגשמה בחיי יום־יום. המועצה דורשת מנשיאות החניכים וממועצות המחוז ליזום פעולות בנושא קליטת העלייה, במסגרות הקנים והמחוזות... פרק 6 התנהגות חברתית. התנועה מטילה על חבריה/חניכיה לפעול למען הקהילה בכלל ולמען החלשים בה בפרט: בעזרה לילדים חריגים, בעזרה לנזקקים, בהתנדבות למשמר האזרחי ובאימוץ חיילים בודדים. (אירוח, חבילות, מכתבים וכו'). התקבל ברוב ללא מתנגדים.

דוברי התנועה והנהגתה דוחים כל אמירה הנוגדת את התפיסה ש'ביתנו פתוח לכל נערה ונער'. כך, למשל, מדריך בקן הנוע"ל בקרית חיים אמר בספטמבר 1992 (אי"ט, 7-ג'-2-4 ספרים ועיתונים 1992) על תלמידי אחד מבתי הספר בעיר שהם לא מספיק איכותיים לנוע"ל. הורי התלמידים התארגנו ופנו לתנועה. תוך כמה ימים פורסמה התנצלות ולמדריך הובהר עד כמה דבריו רחוקים מהרוח התנועתית. דוברי התנועה הסבירו שיש מצוקת מדריכים והצליחו להגיע עם ההורים לפתרון מוסכם. בטקס 'חג המעלות' השתתפו התלמידים והובהר כי אין מצב בו יידחו תלמידים מפעילות התנועה. בסמינרים למדריכים מוקדשים פרקים לנושא הפערים בחברה הישראלית. "החניכים יבינו כי השיתוף הכלכלי הוא אבן יסוד לקיום

שוויון ערך האדם." (אי"ט, 11-1-1/81/2, לשכת המזכ"ל סמינר הנהגה, 1994). מוקדש פרק לדיון באופי המיוחד של ילדי עולים ובפערים ביניהם לכין בני נוער שגדלו בארץ. במערכי פעילות מסבירים כיצד אפשר להתחבר אליהם ולצרפם לפעילות. התפיסה המוצגת היא של שני שלבים בפעילות עם בני נוער עולים. תחילה לפעול בקבוצות לא משותפות, כדי להכיר להם את התנועה ואת הפעילות. בשלב הבא יתחילו לפעול בקבוצות משותפות לוותיקים ולעולים.

ב-19.5.1992 התראיין בגלי צה"ל דורון קרני, מרכז הקליטה של הנוע"ל, במסגרת התוכנית 'עולה עולה' בהנחיית עודד לבינסון (אי"ט, 5-1-11-7-11, לקט גזרי עיתונים 1991-1992). קרני מספר על פעילות ב-12 מוקדים בה משתתפים כ-300 ילדים ובני נוער עולים. בשנה הקודמת לא הייתה פעילות ענפה והתפיסה הייתה שעולים יצטרפו לפעילות בקני התנועה. בתנועה התנהל דיון בשאלה: כיצד להתייחס לעולים החדשים? התגבשה תפיסה שיש להשקיע בפעילות ייחודית עבור הילדים העולים. "לאו דווקא פעילות תנועתית. זה גם שיעורי עזר וזה גם הפעלות משחקיות, שזה בהחלט פעילות עזרה לשמה. למען קליטה טובה יותר של אותם ילדים ואותם בני נוער."

בקיץ 1993 נפתחה הכשרה ייעודית במסגרת סמינר מד"צים, מדריכים צעירים, שנקראה מחנה שקמ"ה (שליחות קהילתית משימתית הדרכתית). בוגרי הסמינר יועדו לפתוח קני משימה בשכונות מצוקה ובמוקדים של קליטת עלייה. הסמינר צמח במהרה ובעקבותיו נפתחו קני משימה בכל רחבי הארץ.¹⁵

15 ראו, להרחבה, אילון, י. (2008) 'הנוער העובד והלומד מ"חוות הכשרה" הראשונה (1981) ל"תנועת הבוגרים" (1996), בתוך: דרור, י. (עורך) הקבוצות השיתופיות בישראל, הוצאת יד טבנקין. ע' 327-375.

באותן שנים שלחה התנועה שליחים למספר מדינות ברית המועצות לשעבר, כדי לפתוח קנים בערים בהן יש ריכוזי יהודים שעתידים לעלות לישראל.

בוועידת התנועה ב־1994 הוקדש פרק לקליטת העלייה ובו החלטות הצהרתיות:

- תנועת הנוער העובד והלומד רואה בתהליך העלייה לישראל חלק מהגשמת החזון הציוני ותובעת מהממשלה ומהחברה הישראלית לראות בקליטת העלייה משימה לאומית ראשונה במעלה.

- תנועת הנוער העובד והלומד תובעת מהממשלה לנקוט את הצעדים הבאים:

א. פירוק אתרי הקרוואנים ושילוב העולים מכל תפוצות העלייה בתוך החברה ולא בשכונות מגודרות.

ב. הפניית משאבים לקליטה תרבותית בקרב החברה הישראלית.

ג. פיתוח מקורות תעסוקה ועבודה לקליטת העלייה. עבודה המפרנסת את בעליה בכבוד וברוחה היא ערובה לקליטה טובה.

ובהמשך יש פרק עם החלטות מעשיות, שנשען על ההתנסות בקני המשימה שהחלה שנה קודם לכן:

- הוועידה מחליטה ש"פרויקט המשימה" יהיה חלק בלתי נפרד מהפעילות התנועתית תוך דגש על ההכשרה לחניכים ולמדריכים וקוראת למגזריה, מחוזותיה וקבוצותיה לחדר ולפתח את החינוך המשימתי.

כמו כן, הוועידה קובעת כי על "פרויקט המשימה" להתאים לצרכיה של החברה הישראלית כגון: קליטת עלייה, עזרה למעוטי יכולת וכד'.

- ועידת התנועה קוראת לחניכיה לממש את האימרה התנועתית "ביתנו פתוח לכל נערה ונער" לכל מי אשר ידם אינה משגת

להשתתף בפעילות ולכל המוגבלים בכל הגבלה שהיא.
התנועה תפעל לממש החלטה זו הלכה למעשה.

בסמינר מד"צים בשנת 1996, אחרי כמה שנות ניסיון בקליטת עלייה, מוגדר תפקיד המד"צ המשימתי (אי"ט, 5-34 ג' – 5-8, הנוע"ל חינוך) שנבחר להדריך במסגרת משימה תנועתית (קליטת עלייה), ומוגדרת הייחודיות בקשר שלו עם חניכים עולים חדשים או ילדים משכונות מצוקה. בדיון על מהות ההתחייבות של המדריך והבעייתיות בהפסקת פעילותו באמצע השנה נכתב:

ילדי העולים אינם נמצאים במצב המאפשר ניסיון, הפוגה, ייאוש וחרטה. יש בהם הרצון להשתלב בארץ ישראל, בחברה, במנטליות, הם מרגישים שונים ומוזנחים... אם קשר נגדע, העולה יאשים את עצמו בסיטואציה, יפתח אנטי ויפגע עד כדי כך שלא ירצה לנסות בשנית... המד"צ ההדרכתית-משימתי יצטייר בעיני העולה כאח גדול, אבא, אמא, הוא יסמל עבורם את החברה הישראלית ככלל... הנער-ילד העולה מבחינה פסיכולוגית נמצא בטרם תחילת גיל ההתבגרות ומעבר לזה נמצא בתחילת ההיקלטות בחברה הישראלית. המד"צ המשימתי ייתפס בעיניו כמבוגר, כמעוניין בו, אדם שחשוב לו.

באותו סמינר מנחים את המד"צים לפעול בשתי דרכים עם הילדים ובני הנוער העולים: "מכיוון שאנו חושבים שאנו יכולים לתרום הרבה לחניכים העולים ובשכונות, אנו מעוניינים להגיע עד כמה שיותר לחניכים המיועדים. השאיפה היא ליצור קשר ולשלב את העולים עם הצברים בשכונתם ולספק פעילות לעולים באתרים." שתי הדרכים מקובלות. עולים שגרים בשכונה בה יש פעילות – יש לשאוף שישתלבו בפעילות הקן. ועולים שגרים באתרים נפרדים – תאורגן להם פעילות באתר בו הם גרים. אין סיבה, לתפיסת התנועה, לנסות להביא אותם לקן מרוחק רק בגלל שהוא קיים. הרעיון

המרכזי הוא – להכיר לילדים ולבני הנוער העולים את התנועה ואת הפעילות. לא להכתיב מסגרת אלא להציע פעילות מתאימה. בנוסף, מוסבר לחניכי קורס מד"צים שהתנועה מעניקה מעטפת מקצועית. הם מלווים על ידי קומונר (מלווה משימה בקן), רכז משימה ארצי, עובדים סוציאליים ומדריכי נוער מקצועיים שיכולים לייעץ ולסייע. המדריכים לומדים שהתנועה מחויבת לתהליך, הסיוע המקצועי משמעותי ואין סיבה להסס, בכל תקלה ואי הבנה יש לפנות ולבקש עזרה. זהו שלב בו העולים החדשים פועלים במסגרת קבוצות נפרדות, לעיתים בתוך קני הנוער העובד והלומד ולפעמים במסגרות עירוניות כאשר עיקר הפעילות של התנועה היא קהילתית – סיוע בלימודים, פעילות חברתית של משחקים ואירועי תרבות. המטרה לחבר את קבוצות העולים עם הפעילות התנועתית אך זה לא מחויב המציאות. יש קבוצות שממשיכות לפעול גם ללא חיבור לפעילות התנועתית.

התנועה רוצה להיות נוכחת בפעילות של עולים חדשים והמסגרות יכולות להיות מגוונות. כך, למשל, מתארת סבי מנגשה (מנגשה, 2022) את הפעילות שארגנה בשכונה ג' בבאר שבע:

הגעתי לא בגיל חניכה של תנועות נוער. חיפשתי עבודה ונתקלתי שמחפשים רכז לנוער העובד, אפילו לא ידעתי מה זה. הגעתי לריאיון ואמרו לי שקודם כל צריך לעבור קורס של שנה בבית ברל, קורס למדריכים, ורק אז... והלכתי להרפתקה הזאת, בלי לדעת מה זה תנועות נוער, כלום. וככה בעצם התחלתי להיכנס לנוער העובד. הקורס היה בשנת 1993, היה מאוד מעניין... היה, אני לא אשכח, זאת הייתה שנה אינטנסיבית, אבל מלמדת. זה היה משהו אחר. ואחרי הקורס היה צריך ממש להגיע לשטח...

התחלתי בשכונה ג', מאחורי האוניברסיטה, בבאר שבע. התחלתי בבניין שגרו בו בכל הדירות משפחות מאתיופיה. פעלנו

במקלט שקצת סידרנו בעזרת הילדים הגדולים. אני חושבת שבדיעבד אני יכולה להגיד שזה שפתחתי את זה ולא מסגרת, זה יותר איפשר. באו לשם ילדים שהיו בגן ילדים, כיתה א'... רב-גילי כזה. ושיחקנו. באו, ראו מישהי שבאה עם חולצה כחולה ושרוך אדום, אתיופית, נחמד. אתה יודע, חמישים אחוז כבר עברתי, שיחקנו וטיילנו בשכונה. ההורים שמעו שהילדים משחקים. בהתחלה היו מעט ילדים, אחר כך יותר ילדים, וההורים שמחו כי זה העסיק את הילדים. הם לא היו בחוץ, הם היו במקלט. ולא נתנו לזה שום שם. הם לא ידעו מה זה הנוער העובד והלומד. רק ראו שאני תמיד מגיעה עם חולצה כחולה ושרוך אדום....

אחרי שנה התחלנו לחשוב על הרעיון שהגדולים יעזרו בהדרכה. הנוער העובד היו מאוד גמישים, לא התעקשו על קורס מד"צים שלם. העבירו כמה השתלמויות על הדרכה, ועמידה מול קבוצה ותכנון פעולות... בהמשך היו לי כבר שלושה מדריכים צעירים שעזרו. הם לא היו קשורים לתנועה. למרות שהיה קן של הנוע"ל בשכונה קרובה... כשהציעו שישלחו מדריכים מקנים חזקים, מהעיר ומעומר, שידריכו אצלנו, התנגדתי. יש נטייה כזאת בתנועות נוער שיוצאים המש"צים והראשג"דים לשכונות להקים ולבנות וליצור. האמנתי שלא נכון להביא 'חזקים' שיעזרו ל'חלשים'. צריך לייצר את החזקים שלנו ולהעמיד שורה של חברה שירצו להדריך ולפעול. גם אם זה יקרה לאט. ושוב במחוז היו גמישים ולא התעקשו. זרמו איתי...

בשנה השלישית כבר השתתפו חברה שלנו בהשתלמויות של המחוז בבאר שבע ובמקומות אחרים. התחילו להכיר יותר. אפילו שניים מהם התחילו להגיע עם חולצת תנועה. רק אז התחלנו לקרוא לפעילות – קן הנוער העובד והלומד... לאורך כל התקופה הייתי האתיופית היחידה בנוער העובד. בעצם, לדעתי, בכל תנועות הנוער באותה תקופה. הייתה אחר כך בחורה אתיופית בבני עקיבא, שגרה בעופרה.

בעיתונות מופיעים מדי פעם תיאורים של אירועים בקנים בפריפריה וכתבות על בני נוער שיצאו לשנת שירות ומאמינים ביכולתם לשנות מציאות. לצד תיאורים על אירועים חד-פעמיים כמו לדוגמה 'חנוכה עם ילדי העולים' בבאר שבע או 'חגיגת חנוכה עם ילדי העולים באתר המגורונים' (אי"ט, 7-ג'-2-4), נמצא כתבות על הקמה מחדש של קן אור יהודה, על פעילות הקן בקרית אתא ועל מד"צים חדשים בקרית חיים.

בכתבה ב'ידיעות אחרונות' מובא סיפורם של בוגרי י"ב בנוער העובד והלומד שיוצאים לחוות הדרכה לפעילות בעיירות פיתוח:

בזמן שבני נוער צופים בסדרת הטלוויזיה רמת אביב ג', קונים ליוויס וטסים לחו"ל, עוזרים מאות אחרים לנוער במצוקה. מדובר בילדי שמנת, שמתנדבים לשנת שירות על חשבונם בעשר חוות הדרכה של הנוער העובד והלומד, מקרית שמונה עד אשקלון... לא מדובר בשיגעון חולף אלא בניסיון ממשי לשנות את החברה הישראלית.

אחת הנערות שמתראיינת לכתבה מציגה את התפיסה, שמוכרת גם מתנועות נוער אחרות והוצגה לעיל על ידי סבי מנגשה: "המטרה שלנו היא להיכנס לשכונות המצוקה ולעזור לנוער החי בהן, כדי שלא יקום דור חדש לעוני ולהשפלה."

החברה שמתנדבים לשנת השירות מאמינים בכל ליבם במטרה שלשמה התנדבו. הם רואים עצמם כמי שמסוגלים, בעיקר בזכות ההכשרה והמיומנויות שרכשו, לחזק את פעילות התנועה בעיירות הפיתוח ובקרב העולים, ולא רק כדי להקים עוד סניף של התנועה אלא כדי לעשות למען החברה בישראל.

שש בנות, מדריכות בתנועות שונות שעומדות לסיים שנת שירות, פונות במכתב לראש אגף הנוער והנח"ל במשרד הביטחון, בבקשה

לאפשר להן להמשיך בשירות בעיירת פיתוח כדי לתרום תרומה משמעותית לחברה הישראלית (אי"ט 2-109-1-11):

היינו רוצות מאוד להיות שותפות לקליטת עלייה בעיירת פיתוח ובשילוב עולים בתוך המערכת והחברה. אנו מרגישות כי הניסיון ה'טרי' שעברנו בתקופה האחרונה, בהשתלבות בעיירת פיתוח על כל מערכותיה, חוקיה ותכונותיה, יכול לתרום ולסייע לנו בהזדהות ובהבנת חלק ממצוקות הנקלטים בעיירה בצורה טובה יותר. כך גם יגדלו סיכויינו לבצע את עבודת הקליטה בצורה הטובה ביותר שבאפשרותנו... מכיוון שההכנה שעשינו לקראת סדר עבודתנו כמורות לעברית או כסייעות בעיירות פיתוח הייתה אינטנסיבית ומעמיקה – במידת המידע שיכולנו לקבל, פיתחנו ובנינו את המוטיבציה שלנו לקראת עבודה מסוג זה ובמקום כמו קרית שמונה (או כרמיאל או נצרת עילית)...

מהמכתב עולה שוב שהמסר המרכזי בפעילות התנועה הוא 'לעשות טוב' לבני הנוער, לעיירת הפיתוח, לחברה בישראל. זהו יעד של התנועה והיא משקיעה במימושו.

לצד ההצהרות על יעדים ניתן לראות שבתנועת הנוער העובד והלומד משקיעים בהיבטים המנהליים הנדרשים. יש התייחסות לנושא ההכשרה בקורסים למדריכים, יש מעטפת של עזרה מקצועית ומענה למשברים, יש רכז ארצי לנושא קליטת העלייה ובמחוזות לא חוששים מכך שחלק מהפעילות לעיתים לא תיתפס כפעילות תנועתית. שכן, המסר הוא בעצם הנוכחות והפעילות.

דברים דומים עולים בשיחה עם עובד צור, מזכ"ל התנועה בשנים 1992-1997 (צור, 2022). לתפיסתו שאלת הפריפריה כמעט מיותרת בנוער העובד והלומד. בסיום השיחה איתו בירך עובד על עריכת המחקר: "זה נחמד מאוד שאתה עושה מחקר על תנועות הנוער

והפריפריה. אבל בנוער העובד אין שאלה. הפריפריה זאת תנועת הנוער. "סיכום קצר לשיחה על הניסיונות והקשיים, על פתיחת קנים ועל התמודדות עם משברים. לאורך כל השיחה חזר עובר על האמירה שלא הייתה בכלל דילמה:

כשאני באתי להיות מזכ"ל הנוער העובד לא הייתה בכלל שאלה אפילו לשנייה אחת מבחינתי, שביתנו פתוח לכל נערה ונער, שאת זה מיישמים אשכרה בכל מקום. ממטולה עד אילת. וליתר דיוק, מקרית שמונה עד אילת. במטולה לא היה לנו קן. בקרית שמונה היה לנו קן על הכיפאק. אשדוד, אשקלון, שדרות, נתיבות ובאר שבע. בכלל לא הייתה שאלה.

זה הדנ"א. באמת... אף אחד לא שאל את עצמו אם לפתוח בנתיבות או לא... היה ברור לי שאני צריך לעשות מאמץ שבכל מקום ביתנו פתוח לכל נערה ונער ואני הולך לעשות את זה! זה הכול. בלי שום קשקושים.

פתיחת קן חדש הייתה חשובה בכל מקום שאפשר היה לסכם על מיקום, על כוח אדם ועל פוטנציאל של גיוס חניכים. לעיתים הייתה מגמה של שליחת מדריכים חזקים להקים קנים במקומות 'חלשים', אבל, מסכם צור, כיוונו כל הזמן להצמחת מנהיגות מקומית. ידעו שכוח העזר מבחוץ יכול להקים ויכול לבנות בסיס, אבל אין סיכוי להמשך הפעילות ולביסוסה ללא כוחות מקומיים. הוא מתאר פגישות עם מזכירי מועצות פועלים והתעקשות על תקציבים לכוח אדם מקומי של מדריכים ורכזים שיהוו את השלד לכל פעילות הקן.

הבנו שצריך להשקיע יותר. לא מתוך התנשאות אלא מכיוון שחייבים כוח אדם מקצועי יותר וכאלה שלא יבואו לשנה וימשיכו הלאה. ידענו שחייבים 'לשבת' על מזכירי מועצות פועלים שישקיעו בטיפוח הקן... עשרות פעמים הגעתי לקנים

וראיתי נזקים שנגרמו. עכשיו לך תסביר שהיה פורימון וצריך תקציב כי כשתלו תפאורה מהתקרה הכול התפרק.

לדברי עובד לעיתים היו עימותים במחוזות כאשר היו קנים שזכו לתקציבים יותר מאחרים. אבל זה תמיד קיים בארגונים ובסופו של יום המטרה להקים קנים, להצליח להפעיל בהם חניכים ולצאת למפעלים תנועתיים. לדבריו היו ותמיד יהיו גם כישלונות. מקומות שהשקיעו בהם ולא הצליחו להתרומם. זאת ועוד, בימיו בתנועה תמיד היה משוכנע שהם לא עושים מספיק בקליטת עלייה ובעיירות הפיתוח. אבל זו המהות של תנועת הנוער, לא לנוח על זרי הרפנה ותמיד להרגיש שאפשר לעשות עוד. וטוב שכך.

תנועת הצופים

שבטי פיתוח, כהגדרתם בתנועת הצופים, החלו לפעול בשנות ה-50'. ההצלחות היו מעטות והניסיונות לא החזיקו מעמד. אחרי עשור, בשנות ה-60', בדרך כלל הוקמו שבטים בשכונות ובערים באזור המרכז כאשר שבט ותיק מעמיד רכזים, ראשי גדודים ומדריכים להפעלת השבט החדש. הפעילות התנהלה בתוך ההנהגות, בין אם עירוניות ובין אם אזוריות. בתחום קליטת העלייה, כפי שראינו בשער הראשון במחקר, בשנות ה-50' תנועת הצופים פעלה בעיקר במתכונת של אירועים כמסיבות בחגים ואירוע מרכזי ביום העצמאות. ילדים ובני נוער עולים הוזמנו לפעילות וצופים ותיקים הדריכו, הפעילו ודאגו למנהלות במהלך האירוע.

גרעין רעים ראשון, חברי גרעין 'דגן' לחצרים שיצאו לפעילות בעיירה ירוחם, החל לפעול בשנת 1967. בשנים הבאות התרחב מפעל גרעיני רעים ונוספו קומונות חדשות. בכל קומונה הייתה הכוונה להקים או לחזק שבט צופים במקום, לצד הפעילויות הקהילתיות ופעילויות בבתי הספר.

בסוף שנות ה־80' עדיין ממשיכים לפעול באותה דרך. שבטים ותיקים מאמצים שבטים צעירים ולעיירות פיתוח נשלחים גרעיני רעים ובהמשך גרעיני עומרי ושמיניסטים שיוצאים לעיירות פיתוח. יחד עם זאת, בחלק מהשבטים מתחילים להצמיח הנהגות מקומיות. מרכזי שבטים שצמחו בשבט חוזרים אחרי השירות הצבאי לרכז ולהדריך את השכבות הבוגרות.

המצב שונה בהנהגות צפון ודרום בהן, כאשר אין גרעין רעים במקום, ניסיונות הקמת שבטים מסתמכים על כוחות מקומיים. בדרך כלל אלו הורים שנרתמים בהתנדבות לפעילות וצעירים בני המקום, חדורי מוטיבציה לקידום החינוך ביישוב, שפעילים בתנועת הנוער גם אם אינם בוגרים של התנועה.

במועצות התנועה עוסקים בנושא פערים מעמדיים, קליטת עלייה ופעילות התנועה בשכונות מצוקה ובעיירות פיתוח. נראה לדוגמה את התיאור של יואל מרשק, בעקבות ביקורו במועצת תנועת הצופים בחול המועד פסח, אפריל 1992 (ארכיון מכון לבון, 92-1283-104-IV, יואל מרשק, מפגישות סוף השבוע). המועצה התקיימה בחוות הצופים ברמת יוחנן והשתתפו 250 חניכים ובוגרים. במרכז הדיונים עמד נושא הפערים החברתיים אשר החריפו במדינת ישראל. מרשק מצטט את מרכז התנועה, מיקי גרי: "המועצה החזירה לעצמה בעצם ההתכנסות והדיונים את כבודה וכבוד מוסדות התנועה." ומרכז מחלקת ההדרכה, מאיר, הוסיף: "התנועה חזרה לחניכיה." מרשק מזהה במדויק בדברים אלו את החשיבה שלעיתים התהליך חשוב לא פחות מהתוכן. לשון אחר – ההצהרות הן, לא פעם, אלה שמאפשרות את קיום התנועה ומוסדותיה. כאמור, הנושא המרכזי היה פערים מעמדיים וההחלטות בהתאם:

...

7. תנועות הצופים תפעל להגדלת מספר בוגרי התנועה היוצאים לדרך המשך ומגשימים בתחום החברתי ותחדד

את מטרותיהם של המסלולים הקיימים היום לכיוון של פיתוח מנהיגות עצמאית ומעורבות חברתית.

8. מתוך הכרה שחניכי התנועה מהווים את אזרחי העתיד של המדינה ובוגרי התנועה הם בעלי זכות בחירה, תפעל התנועה להעלאת המודעות של חניכי ופעילי התנועה ברעיונות פוליטיים אשר מראים רגישות לבעיות חברתיות ופועלים לצמצום הפערים בחברה הישראלית, ברוח הנחות היסוד.

...

11. התנועה תפעל במגמה להשפיע על המערכת הפוליטית בארץ למטרה: השקעת משאבים נוספים באזורי פיתוח בתחומי החינוך, פיתוח מנהיגות מקומית ויכולת כלכלית עצמאית.

12. תנועת הצופים תקלוט ילדי עולים בשבטי הצופים (קבוצות מעורבות או קבוצות עולים נפרדות במטרה להגיע לקבוצות מעורבות).

...

14. תנועת הצופים תפתח ותיצור מסלולי דרך המשך (הגשמה) במשימות קליטת עלייה.

בשנת 1992, בעקבות גל העלייה העצום ממדינות ברית המועצות לשעבר, ברור להנהגת תנועת הצופים שהתנועה חייבת להירתם למשימת קליטת העלייה, משימה שמצטרפת לעיסוק התמידי בצורך לפתח ולחזק את שבטי הפיתוח של התנועה.

בסוף שנות ה-80' ובתחילת שנות ה-90' התפרסמו ב'היה נכון' כתבות על אודות מפעלי התנועה ובמהלך שנת הפעילות יצאו כתבים לספר על שבטים בתנועה. בסקירת הביטאונים אפשר למצוא כתבות צבע על שבטי פיתוח ותיאורים של התחלות והצלחות בתחום קליטת העלייה. שנות ה-90' הן שנים של משבר מתמשך בפעילות גרעין עומרי ששולח מדריכים ומרכזים לשבטי פיתוח,

ומצד שני עלייה תמידית בהיקף גרעיני רעים ובפתיחת גרעינים חדשים שבמרכז פעילותם הקמה ותחזוקה של שבטי צופים.

בחודש יולי 1987 יצאו כתבים צעירים מ'היה נכון' להכין כתבות על שבטי פיתוח בתל אביב (אי"ט. 11/3/373-11). הכתבים ביקרו בשבט 'חצב' בנווה אליעזר ובשבט 'הגבעה' בקרית שלום. הם נפגשו עם מרכזי השבט, שניהם בוגרי שבטים ותיקים בתנועה, האחד בחל"ת (נח"לאי במסגרת שירותו הצבאי) והשני אחרי שחרורו מצה"ל. שניהם ביקשו להגיע לרכז את השבטים מתוך מחשבה שכאן, לצד עבודה קשה, תהיה תרומתם משמעותית. מדריכי ח' ו-ט' עימם שוחחו הכתבים הגיעו משבטים מצפון תל אביב, ומדריכות כיתה ה' היו חניכות השבט מהשכונה. לדברי המרכזים תפקודו של השבט הוא פונקציה של יכולותיו של המרכז והמוטיבציה שלו. כשהמרכז מצליח להביא מדריכים מוצלחים, ובעיקר כשמצליחים לגבש שכבה בוגרת של חניכי השבט (אפילו קבוצה קטנה), השבט מתחיל להתרומם. גם כך, לא עולה מספר החניכים על 150-200, אף שהפוטנציאל גדול פי כמה. אם חסרים מדריכים או מרכז מגיעים מיד לרמת פעילות מזערית וכמעט עד סגירת השבט. יש כמה הורים פעילים, אבל הם לא ממלאים את מקומם של מדריכים חסרים או מרכזים אלא רק מסייעים בתפעול השוטף.

יואב, מרכז שבט 'הגבעה' הגדיר מהו שבט פיתוח לתפיסתו: "שבט פיתוח הוא שבט שלא מסוגל להחזיק את עצמו מהמון סיבות וביניהן גם הדרכה. בדרך כלל לשבטי פיתוח מגיעים מדריכים מבחוץ". ניר, חניך בכיתה י"ב בשבט ומדריך, מכיר את השבט מכיתה ד' ומכיר גם את הסיפורים על הימים הראשונים: "השבט הוקם לפני 22 שנים. אחרי כמה שנים עם תמיכה של הדרכה היזונית התחזקו השכבות הבוגרות והשבט העמיד את כוחות ההדרכה והמנהלה מבין חניכי השכבות הבוגרות." לדבריו אחרי כעשור היה משבר וכמעט שנה עברה על השבט ללא מרכז קבוע. בנוסף משפחות צעירות שביקשו לשפר את מגוריהן עברו מהשכונה, השבט הגיע למצב

של מחסור בכוח הדרכה ונאלצו להיעזר שוב בהדרכה משבטים ותיקים: "הבעיה המרכזית שלנו היא בעיית הדרכה. אין מספיק מדריכים. אין לנו שכבת י"א בכלל, בשמינית (י"ב) יש 12 חבר'ה ושניים מהם מדריכים ובכיתה י' יש רק שש בנות שגם מדריכות בשבט. לגמרי לא ברור איך נפתח את השנה הבאה."

שלושת השמיניסטים מסכימים שאין ברירה ויצטרפו הדרכה מבחוץ. גם יואב יסיים את תפקידו כמרכז בסוף הקיץ ואין לדעת מה יהיה בהמשך. הם מתארים את המצב כמציאות מוכרת, בכל קיץ לא ברור איך תיפתח השנה הבאה.
הכתבת שרית טולידנו סיימה כך את הכתבה:

את השבט עזבתי בערב, בתום הפעילות, ולפני היציאה מהשער נתתי עוד מבט אחד לאחור, והרגשתי פתאום הרגשה נהדרת. למרות קשיים ובעיות, שבט 'הגבעה' מצליח, על אף היותו קטן, לעזור לכאלו הנזקקים לעזרה, כמו שתי חברות רחוב שאימצו בשבט. השבט הוא יותר משפחתי וקטן משבטים אחרים ולהיות חלק ממנו זה להרגיש יותר יחד, ויותר אכפתיות. עשיית הכתבה תרמה לי הרבה להבנת המשמעות של 'שבט פיתוח' ואת חשיבותו לאנשים שבשבילם הוא קיים.

באותו גיליון של 'היה נכון', בכתבה על יפתח קרן, פעיל בתנועה כשליח מקיבוץ לוחמי הגטאות, מצוטט מכתב של אביו צביקי מקיבוץ חצרים, מהתקופה שריכז את התנועה בסוף שנות ה-50':

את שטח פיתוח של שבטי צופים בערי פיתוח ועיירות עולים ראינו כמשימה עיקרית בעבודתנו. עשינו לשם כך מאמצים גדולים, אך הקשיים שלפנינו, הן תקציבית והן בכוח אדם היו גדולים וההצלחה רחוקה ממה שאני, לפחות, ציפיתי.

כתבה אחרת באותו גיליון מתמקדת בגרעיני עומרי (נח"ל לעיירות פיתוח). מיכל בן דוד (עורכת 'היה נכון') מתארת ביקור של המזכירות הארצית במעלות. דגנית, חברת הגרעין, סיפרה על הקשיים, על ההתנהלות הבעייתית וציינה את חוסר הטיפול בשבר מצד התנועה. "הרגשת התסכול" אמרה, "גדולה מהרגשת הסיפוק." הדברים ששמעו חברי המזכירות היו קשים וייצגו לא רק את חברי הגרעין במעלות אלא גם גרעינים נוספים. הדוברים אמרו שההידרדרות של גרעיני עומרי הייתה נמנעת אם יד התנועה הייתה על הדופק בזמן. חברי הגרעינים מדברים על תחושת ייעוד והרגשה שהצעד שעשו כשהגיעו לגור ולחיות בעיירת פיתוח היה משמעותי ומספק מבחינתם. אבל הקשר עם התנועה היה רעוע, וממש לא ברור שהתנועה רואה את עצמה כאחראית על הטיפול בגרעין.

חברי המזכירות בעיקר הקשיבו לדברים אך מדי פעם העלו שאלות שהובילו לעימותים. כך לדוגמה כששאלו את חברי הגרעינים האם הם מרגישים מחויבים לתנועה ולשבטי הצופים במקום מגוריהם.

בכתבות בשנות ה-90, בעיקר במהדורה המשותפת עם העיתון ידיעות אחרונות, מדווחים בעיקר אירועים בשבטי פיתוח. למשל יום כיף צופי לילדי דימונה, אירוע חנוכה בגבעת אולגה וטיול מים אל ים הנהגתי לכיתות ח', אליו הצטרפו לראשונה חניכים משבט הצופים ברמת אליהו, ראשון לציון.

במחצית השנייה של שנות ה-90 גויסו שני פעילים. האחד לריכוז קליטת העולים ממדינות ברית המועצות לשעבר והשנייה, סבי מנגשה, לגיוס חניכים עולים בני העדה האתיופית. שלמה דושי, מזכ"ל התנועה ויוזם המהלך, מדווח בישיבת המזכירות הארצית על התהליך ומצפה לסיוע מרכזי הנהגות בפעילות המתהווה. כמעט שלא עוסקים בנושא בישיבות. הפעילים עובדים ישירות מול המזכ"ל ומקבלים ממנו אישור לפעילות ותקציבי פעולה.

תכנון הפעילות בפריפריה נדון בישיבות תכנון עם ההנהגות

האזוריות בהשתתפות שלמה דושי (המזכ"ל) וליאור כרמל (מנהל אגף הדרכה ומפעלים). בישיבות מקצים כוח אדם ומחליטים על מיקום גרעיני רעים חדשים והמשך פעילות גרעינים קיימים. מקצים תקציבים לפעילות ומאשרים תוכניות. נראה למשל את הישיבה בהנהגת דרום (אי"ט, 11-3/324/10, תיק הנהגות) מתאריך 28.2.1998. הוחלט כי התנועה תקצה להנהגה ארבעה גרעיני רעים שיוצבו בקרית גת, קרית מלאכי, אופקים ומצפה רמון. החלטה סופית לגבי הגרעינים תקבל רק אחרי פגישה של מזכ"ל התנועה ומרכז ההנהגה עם הרשויות המקומיות וסיכום התנאים לכניסת הגרעינים. עוד סוכם על העברת הטיפול בגרעיני רעים לגורם אחד בהנהגת דרום. כך יובטח תיאום עם הרשויות המקומיות ומעקב מסודר אחרי הפעילות והוצאת הכספים.

לא ניכנס כאן לפירוט הפעילות בצופי שב"א מכיוון שיוקדש לנושא פרק נפרד.

בהיבט של התפיסה התנועתית את הפעולה בפריפריה ראוי להכיר את רעיון 'השבט הקהילתי'. מודל פעילות שהעלה ליאור כרמל, מזכ"ל התנועה בשנים 2000-2006 (כרמל, 2022).

ליאור גדל כחניך, מדריך, ראשג"ד ומרכז צעיר בשבט 'רכסים' בשכונת קרית מנחם בירושלים, שבט פיתוח שנאבק כל השנים על מספרי החניכים ועל חיזוק של השכבות הבוגרות. במהלך השנים נשלחו מדריכים משבטים ותיקים ומבוססים לסייע בהתנהלות השוטפת. לדבריו, ההוויה של לצמוח בשבט פיתוח ליוותה אותו בכל שנותיו בתנועה:

זה תסכל אותי, בשבט רכסים, איך אנחנו לא מצליחים להמריא מעל 100 חניכים אף פעם. זה אירוע תרבותי וכלכלי בעיקרו, כך אני חושב. בתור מרכז צעיר הייתה לי סמכות לתת הנחות וכולם היו מקבלים הנחות. פעם עשינו מפגש מחזור ובדקנו מי לא קיבל הנחה. רק אחד מהחברים, זה שאבא שלו עבד בתנובה,

היה מנהל תנובה אקספורט, הוא היחידי שלא קיבל הנחה. אני קראתי לעצמי לימים 'ילד הנחה'. המעמד הזה של כל פעם ללכת לבקש הנחה, אני זוכר את הצביטה בלב... התמונה של אמא שלי שבאה להתחנן נחרטה כל כך חזק.

על הרעיון של שליחת מדריכים משבט מבוסס יש לליאור דעות ברורות:

המדריכים משבט 'מודיעין' הרגו אותנו. הם באו חבורה, מלאים משאבים אישיים. קודם כול בתחושה שהגיעו לחנך אותנו. והיה להם כסף. המדריך שבא ממודיעין היה לו כסף לקנות לחניכים שלו מתנות קטנות, צ'ופרים. לנו היו סנדוויצות וחבלים. אף פעם לא קנינו משהו לחניכים שלנו.

השקעה בערי פיתוח ובשכונות מצוקה זו אחריות של התנועה. זה חייב להיות על השולחן, לא יכול להיות מצב של הפסקת התקצוב המיוחד. נכון, אומר ליאור, שהצופים בונים אליטות. אבל זו בדיוק המטרה גם בשבטי פיתוח, לבנות אליטה בתוך השכונה שתהיה מודל חינוכי וביצועי ויוכלו להצטרף אליה. בהנהגה הארצית של התנועה עלו בכל פעם התנגדויות להעברת תקציבים לשבטים שמתקשים, על כך סיפר:

חבר הנהגה ארצית הרים יד באחת הישיבות ואמר: אני רוצה להציג בעיה. והוסיף – בלי שמות. והמשיך – הפכנו להיות תנועה של צבעונים, כל הכסף הולך לשם. אמרתי לו מצוין, יש לך מזכ"ל צבעוני, יש לך אפשרות אחת – להדיח אותי. וכל עוד זה לא יהיה כך, הכסף ילך לשם.

מהרקע של הבנה עמוקה מהם שבטי פיתוח ומה המשמעות של שבט צופים בקהילה צמחו תפיסות העולם החינוכיות שהובילו את

ליאור לרעיון 'השבט הקהילתי'. כמרכז הנהגה בצופים היה מכוון את מרכזי השבטים בהנהגה לפעול במסגרת הקהילתית. להכיר את התרבות ואת המנהגים המיוחדים בשכונה בה פועל השבט, לשתף את הקהילה בפעילויות, להיות חלק מהמרקם השכונתי ולא נציגות של התנועה שהגיעה לשכונה.

בשנות ה-90 מסר של חיבור לקהילה מתחבר עם יעדי ההגשמה התנועתיים, עם רעיון שנת השירות ועם הניסיונות להרחיב את היקף שבטי הפיתוח והפעילות בפריפריה. השבט הקהילתי הוא שבט המנהל דיאלוג עם הקהילה בשלושה תחומי פעילות עיקריים: 1. מתן שירותים לקהילה. 2. שותפות בעיצוב הערכים הקהילתיים. 3. שיתופי פעולה עם ארגונים בקהילה.

בדצמבר 2000 פורסם ב'היה נכון – ידיעות יכון' (עלון התנועה בהוצאת ידיעות אחרונות) מאמר מקיף של ליאור על השבט הקהילתי (אי"ט, 2/373-3/11, היה נכון ידיעות יכון): "בד בבד עם השינויים הערכיים והטכנולוגיים החלים במדינה, משנה גם תנועת הצופים את ייעודה – מתנועה שדגלה בחזון ההתיישבות הקיבוצית לתנועה המתמקדת בפיתוח הפרט לצד פיתוח ערכים של מחויבות לקהילה."

בשנות ה-90 ובראשית המאה ה-21 חוזרים שוב ושוב בתנועת הצופים על המחויבות "לחיזוק היכולות של האוכלוסיות החלשות." גורי נדלר, מי שריכז את גרעיני רעים בתנועה בסוף המאה ה-20, מתאר (שיחה אישית) קפיצה מהיקף של 30 מתנדבים ל-130 מתנדבים בשנת המשבר עם גרעיני הנח"ל. היציאה לשנת שירות, שבמרכז הווייתה סיוע ליישובים חלשים, לעיירות פיתוח, מובילה את התנועה לשימת דגש על הפריפריה. הפן המעשי של ההצהרות התבטא בהקמת מחלקה לאחריות חברתית ובהמשך – מחלקת נוער וקהילה. במחלקה הוציאו תוכניות הדרכה וקיימו סמינרים למדריכים ולמתנדבי שנת שירות. רעיון ההשתלבות והפעילות בקהילה היה מסר מרכזי של הפעולה התנועתית ביישוב. משמעותית

במיוחד הייתה העובדה שהתנועה הצליחה לגייס תקציבים ייעודיים (ממשלתיים ותרומות) לפעילות ולהדרכה בפריפריה, תקציב שחיבב הקמת מנגנון מנהלי והקצאת כוח אדם לקידום הנושא. כפי שראינו בתיאור הפעילות בשנות ה-50' ההיבט המנהלי, היכולת להשקיע בכוח אדם ובציוד, מהווה גורם דומיננטי ומכריע ביכולת לפעול בפריפריה. העובדה שנוצרו יכולות תקציביות הובילה לפיתוח של התחום, להקמת מחלקה, לתכנון וכתובה של תוכניות הדרכה ולהכשרת כוח אדם.

וכמו כדי לסגור מעגל עם התחושות שמתאר ליאור, על החבר'ה שהגיעו משבט 'מודיעין' לחנך את הילדים ב'רכסים', מוצג בתוכניות ההדרכה עיקרון לעושים במלאכה: "מן הראוי שהעשייה החברתית תבוצע מתוך התעניינות באחר ובצרכיו, ולא מתוך עליונות ופטרונות."

תנועת השומר הצעיר

בחודש ספטמבר 1991 (ארכיון יד יערי, 3-1, 203 (2), תיק עבודה ניר זמיר) כותב אלישע שפירא, מזכיר הקיבוץ הארצי, לניר זמיר, מזכ"ל תנועת השומר הצעיר: "שלום, קליטה וצמיחה כלכלית בתקופה זו יהיה על מדינת ישראל להתמודד להשגתם של שלושה יעדים: השתלבות במהלך המדיני והתקדמות לשלום, קליטת העלייה ההמונית וצמיחה כלכלית מואצת..."

כמה שבועות אחר כך, באוקטובר אותה שנה, התקיים סמינר שכונות בתנועה. "השנה", נכתב, "נבנה הסמינר על חלוקה של שלושה נושאים: החברה הישראלית, העבודה בשכונות וקליטת עלייה... הנושא השני – נפתח בפגישה עם אלישע שפירא על המניעים שהביאו את התנועה להיכנס לעבודה בשכונות ועל המטרות וההשלכות של עבודה זו כיום." בהמשך עסקו המשתתפים בדילמות

שהועברו דרך אימפרוביזציה וניתוחן לאחר מכן. בין הדילמות הוצגו עימות עם חבורת רחוב שחבריה מפריעים לפעילות, פגישה עם הורים שלא מוכנים שילדיהם ישתתפו בטיולי פסח ושיחת מוטיבציה עם שני מתנדבי שנת שירות ששובצו לקן בשכונת מצוקה.

את הנושא השלישי – קליטת עלייה – פתחו בהרצאה על המאפיינים המנטליים התנהגותיים של עולי רוסיה. בהמשך צפו בסרט 'סלאח שבתי' ואחר הצהריים יצאו לסיור במרכז הקליטה בבית אליעזר. מנהל המרכז הסביר על מאפייני האוכלוסייה האתיופית. בדיון בסיום הסיור הוצעו דרכים מעשיות לפעולות עם העולים.

מפנייה של רכז אזור ירושלים למחלקת נוער וספורט בעיריית ירושלים (ארכיון יד יערי, שם) אפשר ללמוד על דרך הפעולה של התנועה. לקראת פתיחת קן השומר הצעיר בשכונת רמת שרת מתאר הרכז את פעילות חברי התנועה בבית הספר בשכונה בשנתיים האחרונות. דהיינו: לא התחילו עם הקמת קן, אלא בפעילות במסגרת החינוך הפורמלי, בסיוע לתלמידים ובפעילויות חברתיות בבית הספר. השלב הבא הוא פתיחת קן ולטובת הפעלתו יישלחו שני קומונרים חדשים ויצטרפו מדריכים שיבואו מקן קרית יובל. רכז האזור מגדיר למה מחויבת התנועה עם כניסתה לשכונה: א. בניית תהליך ותוכנית עבודה יסודית עם בית ספר רמת שרת. ב. בדיקת הפוטנציאל הרלוונטי בשכונה. ג. תיאום עם ועד השכונה. ד. מבנה הולם לפעילות בשכונה. ה. השקעת משאבים (אנושיים וכספיים).

במהלך שנת 1991 חלה התפתחות משמעותית בהיקף הפעילות בתחום קליטת העלייה. הוקצה כוח אדם למחלקה לקליטת עלייה, הושקעו כספים בציוד ובכוח אדם הדרכת. לצד העיסוק בקליטת העלייה המשיכו להשקיע גם בקנים בשכונות.

עיון בתקציב התנועה לשנת 1991 (ארכיון יד יערי, שם) מלמד על המגמות האלה:

התקציב המאושר – 9,255,000 ש"ח לשנת 1991. הוקצו 10,000

ש"ח לסיוע בקליטת עלייה. בדיווח בסוף השנה מסתבר כי התקציב לקליטת עלייה בחודשים יוני-דצמבר 1991 עמד על 400,000 ש"ח, חלק ניכר ממנו הושג ממקורות חיצוניים. בנוסף, השתתפות בפעילות בפריפריה – 846,600 ש"ח, כמעט 10% מהתקציב התנועתי השנתי.

כפי שראינו, תנועת השומר הצעיר לא השתתפה בתחילת אותה שנה בפעילות קליטת עלייה שרוכזה על ידי מת"ן. התנועה התחילה בפעילות עצמאית.

אחרי חודשים של פעולה עצמאית, בחודש אפריל 1991 פונה גזבר התנועה לפנינה פלדמן, מזכ"לית מועצת תנועות הנוער בבקשה להשתתף בתקציב המוקדש לקליטת עלייה בתנועה.

ניר זמיר, מזכ"ל התנועה 1990-1994, מספר בשיחה איתו (זמיר, 2022) שההשקעה בתהליך פיתוח הקנים בפריפריה התחילה בעקבות מקרה אישי, במפגש שלו עם חניך בחולון.

קן חולון היה קן ענק, הכי גדול בארץ, היו 1,200 חניכים של השומר הצעיר, היה מבנה ענק במרכז חולון. באחת הפעמים שביקרתי בקן ניגש אלי בחור אחד בכיתה י'. דרך אגב עד היום יש לי קשר איתו, הוא במקרה גם תושב המועצה האזורית שלנו. הבחור הזה החליט שהוא רוצה להיות בשומר הצעיר והוא תיאר לי תהליך שלם שעבר עד שקיבלו אותו בקן חולון, הוא לא היה תושב מרכז העיר שממנה הגיעו החניכים. הוא שאל אותי מדוע לא מקימים קן בשכונה בה התגורר, שכונת ג'סי כהן. ג'סי כהן זה לא עולם אחר, זה שכונה בחולון. המרחק הגיאוגרפי בין ג'סי כהן, בין השכונה לקן חולון הוא כלום, אבל המרחק המנטלי היה אז מאוד גדול.

השאלה שלו עוררה אצלי את ההבנה, אצלי ואצל אחרים, שצריכים לשנות את הפריזמה. אז המהלך הראשון שביצענו הייתה החלטה שהולכים לכיוון הזה. הולכים לעבוד ולהקים

ולפתח קנים בשכונות, שנקראו שכונות מצוקה. לא אהבתי את השם הזה, אבל אלו אוכלוסיות יותר מוחלשות ואגב, לא נמנו על תומכי השומר הצעיר ולא מפלגות שמאל. זה היה בהחלט להיכנס להארד־קור. הבנו שלא צריך כאן הצהרות בלבד והתחלנו במהלכים מעשיים, קודם כול גייסנו מישהו ללוות, במקרה גם מהקיבוץ שלי. גייסנו בחור שלימים הפך להיות דוקטור לעבודה סוציאלית, נשאר אצלו משהו. הקמנו תחום חדש שנקרא קנים בשכונות. גייסנו שינשינים [צעירים בשנת שירות, נ.א.]. הקמנו קן בג'סי כהן, וקן בבקעה בירושלים. היו שכונות בהן לא התחלנו עם הקמת קן אלא נכנסנו לפעילות חברתית ולבתי הספר בשכונה. הייתה תחושה בהנהגה הראשית שאנחנו נותנים מענה לצורך אמיתי, ליעד שחשוב לחברה הישראלית.

לדברי ניר לא הייתה בעיה עם הפניית תקציבים לעבודה בפריפריה והיו גם תקציבים שהצליחו להשיג לטובת העניין. בישיבות הנהגה ראשית היו מדווחים על הקמת קנים חדשים ואפשר היה לראות שרכזי האזורים גאים בכל הקמה של קן. "המגמה הזאת הוציאה את כולם מהשגרה הרגילה של פעילות לפי לוח השנה המסורתי של הטיולים והמחנות וזה עשה טוב לתנועה."

עיון בפרוטוקולים של הנהגה הראשית ושל הכנות למועצת תנועה מלמד שנושא הפריפריה הולך ותופס מקום מרכזי. זה בא לביטוי בסמינרים למתנדבי שנת שירות שמוקדשים בהם פרקים להכרת מאפיינים מיוחדים של נוער עולה ושל בני נוער בשכונות מצוקה. לקראת המועצה בשנת 1995, שהתקיימה בירוחם, התקיים תהליך הכנה של כמה חודשים. במסגרת ההכנה התבקשו אנשי חינוך ואקדמיה מהקיבוץ הארצי לכתוב על היעדים הראויים בימינו לתנועת הנוער. אפשר לקרוא בחוברת שיצאה לכבוד המועצה דברי חברים שכותבים על הצורך בריענון יעדי ההגשמה. על המחויבות של התנועה לחברה הישראלית ולצמצום פערי המעמדות שבה. על

כך שאסור לשומר הצעיר להתעלם ממצוקות ולהזניח חלקים בחברה שזקוקים לסיוע. בהחלטות המועצה נשארה ההליכה להתיישבות בקיבוץ הארצי יעד מרכזי לכל בוגרי התנועה, אולם נפתח הפתח להגשים בקיבוצים עירוניים ולתרום בפעילות קהילתית כבוגרי התנועה.

ניר מתאר תהליך של התמקצעות והכנה בתנועה כי כניסה לפריפריה היא תהליך שצריך ללמוד כיצד לבצעו:

בסופו של דבר אתה יודע, נוער זה נוער, וברגע שהצליחו לתקוע את היתדות האלה, אז באמת זה היה אחרת. לא סתם מינינו אחראי על התחום הזה, גם כל מערך ההדרכה והכניסה היה פרק שלמדנו איך להתנהג. לקח זמן, אבל בנינו ממש מערכים – איך נכון לעבוד בשכונות האלה. פחות להדגיש את האידאולוגיה, אתה לא רוצה להבריא, אתה רוצה קודם כול ליצור אמון, ולהביא אותם בכלל לפעולות. למדנו שצריך להיות בקשר אמיתי עם המשפחות והקהילה של השכונות, שיכירו אותנו. הייתה מראש איזה רתיעה, מה פתאום השומר הצעיר, זה לא חיבור טבעי. בסופו של דבר, לא רק שהייתה הסכמה. בזהירות אני אומר לך, הייתה גם התלהבות. אני זוכר תהליך קשה אבל בסופו של דבר ההצלחה הייתה יחסית די מהירה, לעומת מה שחשבנו, מה שאני חשבת. התהליך אמנם היה מורכב, קשה, אבל מהר מאוד הצלחנו להקים ולהגיע לכמה עשרות חניכים בכל קן.

הפעילות המוגברת בפריפריה במחצית הראשונה של שנות ה-90' ובהמשך היא תולדה של נסיבות שצורפו יחדיו. ראשית, הצורך בכניסה לפריפריה נתפס כמשימה לאומית שאין עליה עוררין. שנית, המשימה התאימה לתנועה והייתה מוטיבציה בקרב היוצאים לשנת שירות להתנסות בקשר עם נוער שונה מהם ועם מנטליות לא מוכרת כלל, במיוחד לבני קיבוצים. תנועת האם, הקיבוץ הארצי,

מאוד עורדה את המגמה והעידוד בא לביטוי גם בהקצאת תקציבים. ולסיום מוסיף ניר: "אני חושב שלי אישית זה היה מאוד חשוב. כמו שסיפרתי, המפגש עם הנער מחולון טלטל אותי וסייע לי בקבלת החלטה שהכיוון הזה ראוי וחשוב."

בהערת אגב מספר ניר שעם העלייה מרוסיה לא הצליחו בתנועה. העולים ראו את השומר הצעיר כתנועה קומוניסטית, כמקום שלתפיסתם דומה במהותו למדינה ממנה ברחו.

ההחלטה ליצור בסמינרים למדריכים ובסמינר הישרדות לכיתות 'י' קבוצות מעורבות הייתה צעד משמעותי. ההחלטה נבעה מהרצון לכוון לשוויוניות. חוסר השוויוניות בלט במיוחד בנושא האוכל במחנות. הקנים הקיבוציים הגיעו עם כמויות אוכל עצומות שקיבלו מהאקונומיה בקיבוץ, חניכי הקנים העירוניים שילמו כסף כדי לקנות אוכל למחנה וכמובן חסכו בהוצאות. לכן הוחלט בתנועה על קבוצות מעורבות ואחר כך נקבע שמסדרים רק עם תרמילים על הגב, לוקחים רק מה שצריך. כמויות המזון שנשארו ורוכזו בעגלה במרכז, הספיקו אחר כך לכל החניכים עד סוף המחנה. ביומיים הראשונים התלוננו והיו מחאות ואז התחילו להתחבר ונוצרו חברויות של ממש. היה מרתק לראות את התהליך בהתהוותו.

כל נושא הכניסה לפריפריה היה עקרוני בתנועה. לא יכולים להתעלם מחלק כל כך מרכזי באוכלוסיית מדינת ישראל. כך מסכם ניר את הדברים:

הרעיון היה שיש פה פלח אוכלוסייה שאנחנו לא יכולים לאבד אותו. תראה, זה לכאורה הרבה שנים אחרי המהפך, אבל היה ברור – ובדיעבד אני חושב שעשינו מעט מדי ומאוחר מדי, זה החוכמה של הבדיעבד – אבל היה ברור לי שאם לא ניכנס למקומות, אפילו בצורה סמלית, ולא נגיד גם השומר הצעיר שותף, איבדנו מעל חצי מעם ישראל. זאת אומרת אין לי מילה

אחרת להגיד. כאילו נישאר תמיד תנועה אליטיסטית של קיבוצניקים, אתה יודע, צפון תל אביב. וזו ממש לא הייתה הכוונה. התנועה, לתפיסתי, מתייחסת אל עצמה כאל תנועה עממית, לא מוותרת על אף חלק. היה ברור שזה לא המיינסטרים של התנועה. היו מהלכים שהיינו צריכים לעשות. ממש לדעת לשווק ולדעת להגיע ולדעת להיות שם. זה התחיל קשה, אבל ברגע שזה הצליח, היה שווה.

ההוכחה שהשינוי תפס הגיעה כבר בשנים 1993, 1994, כאשר למעלה ממחצית החל"תניקים והמתנדבים לשנת שירות ביקשו ברשימת ההעדפות שלהם להדריך ולפעול בפריפריה.

תנועת בני עקיבא

בשנת 1991, סמוך לכניסתם לתפקידיהם בבני עקיבא, ישבו מזכ"ל התנועה אברהם ליפשיץ ומרכז מחלקת ההדרכה יונה גודמן ושוחחו על הצורך בהרמת דגל תנועתי שיסחוף את התנועה למשימות משמעותיות. מספר יונה (גודמן 2022):

ישבנו בבית של אברהם ואמרנו: תנועה צריכה דגל עכשווי, רלוונטי, אקטואלי. רצינו להגדיר משהו שידליק את החבר'ה, אני חושב שזה היה במוצאי שבת, או אולי חמישי בלילה, אני לא זוכר בדיוק, סוף שבוע. הלכנו לישון וקמנו בבוקר לחדשות שהתחילו להטיס לפה אלפי עולים מאתיופיה. והנה הביאו לנו את הדגל שמאוד האמנו בו. דתיים מאמינים, ציונים דתיים מאמינים בקיבוץ גלויות. הקמנו מחלקת קליטת עלייה, ויזמנו את פרויקט 'השחר' שבמסגרתו פעלו בני נוער מרקע אתיופי. אני אומר מרקע כי בשלב מסוים חלק כבר היו ילידי הארץ, שהוריהם עלו. הפעילות הייתה במרכזי קליטה ובשכונות, פריפריה ממש.

בראש מחלקת קליטת עלייה עמדה עליזה (לימים ראש עיריית בית שמש, עליזה בלוך). יונה גודמן (גודמן, 2022), מרכז מחלקת ההדרכה בשנים 1991-1993 ומזכ"ל התנועה בשנים 1997-2000, אומר שלא הייתה בכלל שאלה. קליטת עלייה היא בדנ"א של בני עקיבא ואין אפשרות שלא יירתמו למשימה כזאת משמעותית. המחלקה פעלה במרכזי קליטה, מדריכים מבני עקיבא הגיעו והפעילו את הילדים במקום. לא קראו לפעילות – סניף בני עקיבא. המדריכים הגיעו עם חולצות תנועה אבל לא הקימו סניף. בוודאי שלא בחודשי הפעילות הראשונים.

לדברי גודמן מהר מאוד התברר שהמדריכים החיצוניים, 'פרנג'ים' בלשון האתיופים, מתקשים בתקשורת עם הילדים. אי הבנת השפה, המנהגים, המסורות, היו אבן נגף בפעילות. מחלקת הקליטה התחילה להכשיר מדריכים בני העדה האתיופית ובמקביל גויסו עולים ותיקים, משנות ה-80, שכבר התערו בישראל והם תיווכו בין מדריכים לחניכיהם וסייעו בגיבוש הקבוצות.

הכוונה הייתה לבוא ולהפעיל את ילדי העולים. לחבר אותם למנהגי הארץ ולהווייתה ולהתחבר לקהילה שומרת מסורת שמבקשת להשתלב בקהילה הדתית בישראל. לתפיסת התנועה מדובר בפעילות חינוכית התנדבותית שראוי לבצע כי זוהי המשימה הלאומית העכשווית ותנועת הנוער יכולה להרים את הפרויקט. לתפיסת התנועה היה לא רלוונטי לפעול לשילוב עולים חדשים בסניפים מבוססים. המסורות שונות, התרבות שונה והשפה שונה. זה פתח לתקלות ולאי הבנות. הפעילות בחלק ממרכזי הקליטה הפכה בהדרגה לסניפים של בני עקיבא. המסר לחניכים היה: אתם חלק מאיתנו, באים איתנו למחנות, לטיולים, לסמינרים ופועלים באזור מגוריכם. הניסיון של התנועה לימד שאין טעם לנסות למשוך עולים חדשים ממקום מגוריהם לסניף בני עקיבא שיהיו חייבים לנסוע אליו או לצאת להליכה ארוכה. הם פשוט לא יבואו. בתנועה קיימו גם פעילויות נפרדות לבני העדה האתיופית.

מסיבות בחגים, טיולים בסביבה הקרובה לחברי אותו סניף בלבד וקייטנות לילדי העולים במהלך הקיץ, כמו שאנחנו יכולים ללמוד מהפנייה של מזכ"ל התנועה, אלחנן גלט, למזכ"ל הקיבוץ הדתי (ארכיון הקיבוץ הדתי, קבוצת יבנה, AD543-4424) לסייע בתקציב לארגון הקייטנות בקיץ 1995:

כבשנים עברו, גם השנה אנו מקיימים קייטנות לילדי העולים החדשים, בחודשי החופש הגדול במקומות הריכוז של העולים בהם אתרי הקרוואנים, מרכזי הקליטה ובשכונות הערים. הקייטנות מודרכות על ידי מדריכים מסניפי בני עקיבא הגדולים בהצלחה גדולה זו השנה הרביעית. למפעל זה שותפים מאז הקמתו קיבוצי הקיבוץ הדתי.

נושא הפערים החברתיים והבדלי המעמדות מלווה את מדריכי התנועה, ובשנת 1995 נבחר בנושא שנת: 'צדק חברתי'. צופית, קומונרית בתנועה, פונה להורים ולחניכים (ארכיון הקיבוץ הדתי, שם): "לראשונה עוסקת בני עקיבא בנושא חברתי שאינו 'דתי' לכאורה, ובכך, לשמחתי, מצטרפת ליתר תנועות הנוער ובראשן הנוער העובד והלומד והשומר הצעיר העוסקות לאורך כל השנה כולה בליבון סוגיות חברתיות... בעזרת השם צוות ההדרכה ואני נשתדל ללמוד את הנושא ולהעבירו על הצד הטוב ביותר." צופית ממשיכה ומסבירה לאורך שני עמודים את תפיסתה בדבר חשיבות העיסוק בנושא צדק חברתי, "אל לנו להתעלם מבעיות חברתיות ובוודאי שכתנועת נוער אנחנו מחויבים ללמוד ולהגיב, לפעול ולעשות. כי זה צו השעה."

לצד פעילות שנמשכה שנים עם ילדי העולים מאתיופיה במרכזי הקליטה ובאתרים, כפי שלמדנו מדברי גודמן ומהבקשה לסיוע לקייטנות שמתנהלות זו השנה החמישית, פעלו ליפשיץ וגודמן לתיקון מצב שבעיניהם היה מוטעה. מאז הפעילות בקרב הנוער

העולה בשנות ה-50' הוקם בבני עקיבא מחוז שנקרא 'היישוב החדש'. המחוז פעל לצד מחוזות אזוריים ועירוניים: מחוז צפון, דרום, מרכז, ירושלים ותל אביב. במחוז 'היישוב החדש' רוכזו סניפים שהוקמו לעולים חדשים בשכונות העולים, והסניפים נשארו במסגרת זו במשך עשרות השנים הבאות. חניכי הסניפים השתתפו בפעילות ארצית לפי גילים, אבל בשל היותם מחוז נפרד יצאו לא פעם ילדים ובני נוער מאותה עיר לשני טיולים שונים בשל השתייכותם למחוזות שונים.

בסוף שנות ה-80' החל יוחנן בן יעקב, מזכ"ל התנועה, בתהליך של העברת סניפים ממחוז 'היישוב החדש' למחוזות האזוריים. למיטב זיכרונו של גודמן בשנת 1992 החליטו לבטל סופית את מחוז 'היישוב החדש' ולשלב את הסניפים במחוזות הגיאוגרפיים בהם פעלו. זה היה צעד עקרוני שהיה ברור להם שחייבים לבצעו. לא הייתה הצדקה להמשיך את פעילות המחוז כאשר הרעיון המרכזי של התנועה בשנות ה-90' היה שילוב של הסניפים כולם בפעילות. הצעד עבר באופן חלק לדברי גודמן ולא היו התנגדויות בתנועה, היה מוסכם שזה הצעד הנכון.

במהלך שנות ה-90' חזר לפעילות בתנועה שמוליק דרורי, חבר קיבוץ ראש צורים בגוש עציון (דרורי, 2022). שמוליק ריכז את מחלקת ההדרכה בתנועה בשנות ה-80' וכעת הגיע במטרה להקים תנועת בוגרים של בני עקיבא:

בשנות ה-90' חזרתי כשליח מהקיבוץ. הצעתי עצמי להקים מחלקת בוגרים בבני עקיבא. כמה שנים לפני כן הוקמה המחלקה ונסגרה אחרי זמן קצר. אחרי התייעצות הגעתי למסקנה שהתוכנית הזאת של בוגרים, העבודה של מחלקת בוגרים, צריכה לעסוק בצרכי השעה של קליטת עלייה. אבל, לא באופן של נתינה, במסגרת של אירועים ופעילות שיא, אלא באופן של חיים משותפים. למעשה זו הייתה גרסה של מעבר מהגשמה בקיבוץ אל דרך

חדשה. יזמתי, במסגרת תפקידי בבני עקיבא, הקמה של פרויקט 'קליטה בשכנות', שבו בוגרי בני עקיבא, בעיקר סטודנטים, חבר'ה צעירים שמשחררים מהשירות הצבאי והתודעה שלהם היא של פעילות משותפת, של חבורה שפועלת יחד. הבנתי שאנחנו רוצים לשמור ולשמר את התודעה הזאת של 'אנחנו', גם בחיים האזרחיים. הצעתי לבוגרי התנועה להצטרף לקבוצות שחיות בשכנות פעילה עם עולים.

הפרויקט התחיל באתרי קרוואנים, ואחר כך המשיך גם בשכונות. הבוגרים קיבלו דירות בתנאים מאוד טובים והתחייבו לפעילות חברתית באתר או בשכונה. הרעיון היה ליצור מודל. הנוער של בני עקיבא בא להתנדב בהדרכה אצל עולים וחיים בשכנות. בוגרי התנועה חיים לצד עולים חדשים ועושים את זה לא מתוך פטרונות חיצונית, אלא ממש בשכנות. התחלנו באתר קרוואנים בגבעת המטוס בירושלים, הפרויקט התחיל בשנת 1992 והמשיך שם עד 2007.

הרעיון תפס תאוצה והחלו להיווצר קבוצות של בוגרי התנועה שגרים בריכוזי עולים. שמוליק מתאר איך הסתובב באוניברסיטאות ותלה מודעות על הפרויקט, בהן הזמין את בוגרי תנועות הנוער (לא רק בוגרי בני עקיבא) להצטרף. במכתב לבוגרי תנועת הנוער העובד והלומד הפציר בהם אפרה כהן, פעיל מרכזי בתנועה, להצטרף לפרויקט: "מדוע רק בוגרי בני עקיבא משתתפים בצעד חברתי כל כך משמעותי. לא נכון להתעלם ולא להצטרף לפרויקט."

שמוליק מספר שהפרויקט עבר לאחריות מועצת תנועות הנוער. בבני עקיבא לא היו מסוגלים לעמוד בעלויות ולדעת שמוליק לא מצאו עניין בהשקעה בפעילות הבוגרים, והחליטו לא להמשיכו במסגרת התנועה.

הבוגרים השתלבו באתרי קרוואנים בצפון הארץ, חיפה ועכו ובמרכז, ליד אלעד, ליד חצור ובירושלים.

שמוליק השקיע חלק ניכר מזמנו בפגישות עם אנשי משרד הקליטה ועם מנהלי אתרים בהם גרו עולים חדשים. לא תמיד התקבל הרעיון בהתלהבות. "היו כמה מנהלים שממש חששו שהנוכחות של חברה מתנועת נוער, ישראלים ותיקים ועצמאיים, תפגע בעמדה שלהם באתרים." הפרויקט המשיך לפעול כמה שנים, ובהמשך עוד כמה שנים במסגרת החברה למתנ"סים ואחר כך לא המשיכו בפעילות.

רעיון שלא הצליח היה ליצור קבוצת תמיכה מקצועית בכל אתר. שמוליק הציע שאת הסטודנטים תלווה מקצועית עובדת סוציאלית. הקשר עם משפחות ובעיות שלעיתים התבקשו לסייע בהן, דרשו הכוונה מקצועית. במשרד הרווחה לא הסכימו ליישם את הרעיון, לטענתם לא הייתה מסגרת תקציבית שתתמוך בכך.

שמוליק מסכם את הרעיון של 'קליטה בשכנות' כיוזמה שבאותה עת עדיין לא נתפסה כרעיון שמתאים לכל בוגרי התנועות. הבוגרים שהשתתפו בתהליך זכו להשתתף בעשייה חברתית משמעותית ומאגרת וחלק מהם המשיכו במסלולים חברתיים וטיפוליים בחייהם הבוגרים.

הרעיון של התוכנית היה לחיות כשכנים פעילים. ההבנה שלנו, ואני חושב שזה נכון מבחינה סוציולוגית, הייתה שחבר'ה כאלה שמסיימים עכשיו את השירות, הם נכנסים עכשיו עדיין במסגרת גיל ההתבגרות לתקופה של לפחות עשר שנים. הם לא יכולים לקבוע לעצמם כרגע תוכניות קבע. אבל אני רוצה שפתיחת החיים האזרחיים שלהם תהיה במסגרת של מעורבות חברתית אינטנסיבית תוך כדי מגורים. כך נשמר למדינת ישראל כוח חברתי לעתיד. האנשים התבגרו והתפתחו בכיוונים חברתיים, בחברה הישראלית, ולא רק לעצמם.

תנועת המחנות העולים

בשער הראשון של המחקר, תיאור פעילות התנועות בשנות ה-50, הובאו דברים שכתבו מדריכים וקומונרים בתנועה על חובתם כאנשי תנועת המחנות העולים להשתלב בקרב העולים החדשים, להירתם להדרכה ולארגון פעילות. גם אם הראינו שבפן המעשי לא הייתה פעילות ענפה של התנועה, הרי שהכתיבה מלמדת על העיסוק בנושא בפעילות התנועתית ובפגישות הקומונרים והקומונריות.

בשנות ה-90 נקלעה התנועה למשבר חריף. במחצית הראשונה של העשור התמעטו מאוד היוצאים לנח"ל, ובשנת 1995 לא הצליח להתארגן גרעין של התנועה. ראוי להציג מציאות משברית זאת מכיוון שבתנאים אלה לא ברור כלל האם תנועה שנאבקה על עצם קיומה יכולה להקצות משאבים, כוח אדם ותוכניות לטובת הפריפריה וקליטת העלייה.

בפרוטוקולים של ישיבות קומונרים לא דנים בנושא קליטת עלייה או כניסה להדרכה בפריפריה. אפשר למצוא תיאורים אישיים של מדריכות ומדריכים שחוו אירועים משותפים עם תנועות אחרות בתחום קליטת העלייה, כמו ארגון מסיבות בחגים והירתמות למבצע עירוני ולהתרמה עבור נזקקים. העיסוק המרכזי, הנושא שחוזר בכל אירוע פנימי הוא המצב הקשה אליו נקלעה התנועה והמאמץ שחייבים להשקיע בחניכי השכבות הבוגרות, במחנות של התנועה, כדי שימשיכו לדרך ההמשך התנועתית ולא ינטשו בי"א או בי"ב.

ניר מיכאלי, שהיה רכז הדרכה תנועתית בשנים 1992-1993 וכיהן כמזכ"ל בשנים 1995-1998 (מיכאלי, 2022) מתאר תנועה ששורה בה אוירת דכדוך. כאמור, בשנת 1995 בה נכנס לתפקיד המזכ"ל לא התארגן גרעין נח"ל תנועתית. המטרה המיידית הייתה בניית השדרה של בעלי תפקידים במטה התנועה וחיזוק הקומונרים והמדריכים כדי לבנות את השכבות הבוגרות ולהוביל לשיקום מהיר ככל שניתן

של התנועה. ניר הכניס, לראשונה בתנועה, מרכזים ובעלי תפקידים שכירים ולא שליחי קיבוצים. הרעיון היה להפקיד את המשימות המרכזיות בידי אנשים מקצועיים, בוגרי תנועה שיוכלו להוביל מהלכים, לא להסתפק בשליחים שבאים לשנה שנתיים ולחלק מהם זהו המפגש הראשון עם תנועת הנוער. לדבריו "עיקר האנרגיה היה מופנה להגדרה מחודשת של יעדי הגשמה." בחינה של רעיון ההליכה לגרעיני נח"ל לקיבוצים ותיקים, העלאת האופציה להקים יישובים, להמשיך להקמת תנועת בוגרים ולאפשר גם יציאה לגרעינים של קיבוצים עירוניים שלא היו קיימים עד אז כאופציה במחנות העולים. מדובר בתקופה מסובכת של התמודדות עם סכנת התמוטטות של התנועה מצד אחד, ומצד שני של עיון מחודש בשאלות המהותיות של יעדי ההגשמה התנועתיים. בהיעדר גיבוי תקציבי (כפי שהיה בשנים עברו) מהתק"ם, בשל המצב הכלכלי של הקיבוצים, נדרשה התנועה לארגן תקציב כדי להשקיע בהכשרת מדריכים, שבלעדיהם פעילות השכבה הבוגרת לא יכולה להתקיים. במציאות תנועתית כזאת קשה להניח שיתפתח דיון עם תוצאות מעשיות בקליטת עלייה ובכניסה לפריפריה, "היכולת של התנועה בשנות המשבר להרים פרויקטים הייתה מאוד מוגבלת."

ניר חושב שצריך להבין את הצמיחה ההיסטורית של התנועה כדי להבין את הקושי בפרויקטים חברתיים חשובים, שדורשים מאמץ מיוחד והשקעה של משאבים:

האוריינטציה האידיאולוגית הייתה להיות מכוונים לנוער לומד, או אפילו הייתי אומר לנוער אליטיסטי. זאת אומרת בחלוקת העבודה בין המחנות העולים לנוער העובד, הנוער העובד הייתה התנועה הכללית, והמחנות העולים, זה קשור להיסטוריה שלה, כי היא צמחה בתוך הגימנסיות העירוניות, גימנסיה הרצליה, הריאלי בחיפה, רחביה בירושלים, היא צמחה מתוך האתוס הזה של הנוער הלומד, ואיך לקחת את הנוער הלומד שבאופן

טבעי מוסלל לקריירות אקדמיות, מקצועות חופשיים, משפטים, רפואה וכו'. איך לקחת אותם ולהסיט אותם מהמסלול לכיוון של הגשמה חלוצית, התיישבות חקלאית. לכן, באופן טבעי, המחנות של המחנות העולים הם באזורים מבוססים. אפשר להגיד באופן די גורף, זאת אומרת רעננה והקריות, קרית ביאליק – באזור יותר טוב של קרית ביאליק, ובחיפה, רוממה, נווה שאנן. אזורים, נקרא להם בורגניים. לאורך השנים תמיד היו ניסיונות להקים גם מחנות באזורים יותר מוחלשים. אבל בכל ניסיון כזה זה היה מאבק, הלך הרבה יותר בקושי, תמיד המחנות היו הרבה יותר קטנים. תמיד עלתה השאלה: לסגור, לא לסגור?

בחוברת למדריכי התנועה (אי"ט, 13-1-5/22/1) שהתפרסמה בעשור קודם (1980) מוצג נושא שחוזר בפרסומים נוספים גם בשנות ה-90:

מעורבות בחברה הישראלית. לפני שנה וחצי קיבלה התנועה החלטה הקוראת להגברת המעורבות בחברה הישראלית. מעורבות התנועה ברחוב הישראלי, בפעילות בשכונות מצוקה ועיירות פיתוח, בסיוע לקליטת עלייה... בהתמודדות עם הדרך החינוכית של בית הספר וכו' וכו', ... ממקדת את ההתייחסות לדרכנו בהגשמת הציונות לתחום המאפשר להפגיש את החניכים בצורה ישירה עם הדברים. עלינו לעשות השנה מאמצים רבים לביצוע החלטות מרכז ירושלים שכן מחויבים אנו בהצגת אתגר חינוכי המחייב עשייה יומיומית.

בנייר עבודה של מטה התנועה מבהירים כיצד יתנהל תהליך פתיחת מחנות חדשים (בירושלים, בכרמיאל וכתל אביב). לכל מחנה יישלחו שני קומונרים. הם יקבלו ליווי מקצועי מחברת ייעוץ מלווה ומהרשות המקומית. המדריכים יהיו תלמידי כיתה י' שעברו קורס מד"צים של הרשות המקומית. יש גם כוונה לפתוח מחנה בשכונת התקווה. הפתיחה באה בעקבות פנייה של קבוצת

צעירים מקומיים שהתחייבו ללוות את המחנה מפתחתו (קבוצת 'האלה'). לא מצאתי תיעוד על המשך הפרויקט ועל מצבם של המחנות החדשים בשנים הבאות.

בתוכניות הסמינרים למדריכים בשנות ה-80' ובראשית שנות ה-90' (אי"ט, 13-1-5/21/2) חוזרים הנושאים: יהדות וציונות, הציונות לגונוניה, קיבוץ, מורשת הפלמ"ח, מדינת ישראל והציונות, תנועת העבודה מול רביזיוניסטים.

להבנתו של ניר, המרכיב המשמעותי ביכולת להיכנס לפרויקטים כדוגמת קליטת עלייה והקמת מחנות חדשים הוא חוזקה של שדרת ההנהגה בתנועה. בהינתן שהתנועה קטנה אין היררכיה של בעלי תפקידים, יש מטה לתנועה ויש קומונרים וחל"תניקים. ניר מתאר כיצד היה מגיע לוועדות ולפגישות במת"ן ובכל ועדה ישב נציג אחר מהתנועות הגדולות והוא, כמזכ"ל, היה הנציג במרבית הוועדות. ברגע שיש בעלי תפקידים שממלאים משימותיהם במקצועיות, אפשר להתמודד עם משימות מורכבות. במצב משברי זה לא ריאלי לצפות לכך.

בהתייחס להצהרות של חברי התנועה בהחלטות מועצה וכשיבויות קומונרים, מציע ניר לראות כאן שני כיוונים אפשריים. האחד – 'הצהרה לעולם', אמירה ערכית שהתנועה רואה נושא מסוים, מכירה בחשיבותו ומאמינה שיש לפעול בתחום. הכיוון השני – 'הצהרה פנימה' (כפי שמנסח בהחלטות מועצה מדי פעם), מוסדות התנועה קוראים למחנות לפעול, לקחת על עצמם משימה ולנהוג ברוח החלטות התנועה. בשני הכיוונים קשה לדעת מה תהיה התוצאה המעשית של ההצהרה. כאמור, אם יש יכולת ביצועית ותקציבית, בהחלט סביר שתהיה גם פעולה מעשית מתמשכת:

אני חושב שאם היה, כמו שהיום יש קולות קוראים, אם היה קול קורא, שמאפשר למנות בעל תפקיד, אפילו לעשות פיילוט באחד או בכמה מחנות, פיילוט של משימת קליטת עלייה, לדוגמה, או

פתיחת מחנות חדשים. אני חושב שהמחנות העולים הייתה שמחה מאוד להירתם לזה.

תנועת המכבי הצעיר

עד שנת 2000, בוגרי י"ב בתנועת המכבי הצעיר שביקשו לצאת לשנת שירות הצטרפו לבוגרי תנועות אחרות ולארגונים שונים. פתחנו בציון עובדה זו כדי להבהיר שנושא הפעולה בפריפריה נדון באופן שונה בתנועה מאשר בתנועות אחרות בשנות ה-90'. המסלול המקובל בתנועה היה של גרעיני נח"ל, ובמסגרתם היה מקובל לפעול בעיירות פיתוח ולקדם נושאים חברתיים. כך יצא גרעין של התנועה לשלומי כיעד ההגשמה, וחברי גרעין לקיבוץ חמדיה נסעו בשנת 1994 מדי שבוע לפעילות חברתית בבית שאן. החברים טענו שזו מחויבות שלהם כבוגרי התנועה לתרום ולפעול.

בני בן בסט (בן בסט 2022) פעיל מרכזי בתנועה בשנות ה-90' ומזכ"ל התנועה בשנים 1999-2006, מספר:

התנועה שלחה אותנו, את הגרעין שלנו, לשלומי. כאן הייתה החשיפה הראשונה שלי לפריפריה. אחרי כמה שנים, בתחילת העשור, בשנים 1990-1993 היינו בתחושה של הישרדות כזאת, כי היינו תנועה מאוד קטנה. עם מעט מאוד סניפים. בעיקר שימרנו את הקיים. אני לא זוכר שבתקופה הזאת הייתה לנו איזה שהיא התפתחות גדולה מאוד מבחינת מספרי חניכים או גידול בסניפים. אני חושב שזו הייתה תקופה שדווקא הצטמצמו הסניפים הגדולים. היה לחץ סביב העניין הזה, של סגירת סניפים, צמצום סניפים. בשגרת היום-יום. כל הזמן היינו סביב הנושא הזה. כאשר זו המציאות, העיסוק המרכזי, אין זמן להתעסק

במשימות שדורשות עודף כוח אדם והקצאת משאבים כמו קליטת עלייה וכמו עבודה בשכונות.

בני מתאר דיונים בוועידות הארציות בנושא קליטת עלייה. אולם, הוא מסייג ומסביר שבעצם זה היה העיקר – הדיונים בוועידות. לא יצאו לפעולה מעשית בעקבותיהם.

כן, היה תמיד... כן, כן, בהחלט דיברו על זה. בוועידות הארציות תמיד קליטת העלייה היה איזה שהוא נושא מרכזי. גם בתוכניות הדרכה היו פעולות על ארגון אירועים לעולים חדשים ועל היחס המיוחד שראוי לתת לאוכלוסיות שמתקשות להתחבר אלינו. תמיד דיברו על זה, על לקלוט את העלייה ואיך לקלוט את העלייה. אבל הלכה למעשה אני לא זוכר שבתקופה הזאת עשינו איזה משהו דרסטי שאתה אומר וואו, פעילות פורצת דרך. הרבה דיבורים ותוכניות הדרכה והצהרות על מחויבותה של התנועה לעשייה חברתית בישראל. כשאני נזכר כעת, נראה לי שהדיבורים הובילו לתהליך של הליכה לקראת פעולה מעשית. תהליך שאני הייתי שותף לפן המעשי שלו בתחילת המאה ה-21.

בשנת 1999 נכנס בני בן בסט לתפקיד המזכ"ל. היעד המרכזי היה חיזוק הקיים. אלה ימים של מפקדי תנועות הנוער והטיפול במספרי החניכים קריטי כדי לא לאבד תקציבים. אחת הדרכים להגדלת מספר החניכים הייתה פתיחת סניפים חדשים. התנועה פתחה סניפים בקרבת הסניפים הוותיקים. כך נפתח סניף פולג בנתניה וסניף ראשון מערב בראשון לציון.

מהסניף הוותיק נשלחו הטובים ביותר להדריך בסניף חדש ובעצם להקים אותו. הם היו כמו 'סירת' של התנועה וקיימנו ימי עיון מיוחדים למדריכים שנשלחו לסניפים חדשים. זה היה

אתגר והצלחנו ליצור תחושה של חבר'ה שללכת להדריך בסניף שבהקמה זו שליחות מיוחדת. הרעיון היה שבתוך שנתיים הסניף החדש יוכל לעמוד על רגליו ולהוציא את המדריכים מבין חברי השכבה הבוגרת בסניף. באותה שיטה נפתחו סניפים גם בשכונות מצוקה, ברחובות לדוגמה, אליהם נשלחו גם חיילים בנח"ל כדי לפעול בשכונות ולקדם את הקמת הסניף. פעלנו גם בשיתוף עם אגודות הספורט. לדוגמה, באופקים הייתה פעילות של מכבי אתלטיקה, שלחנו מדריך שהגיע פעם בשבוע ועשה פעילות לחניכים כדי לבסס פעילות של המכבי הצעיר במקום. ראינו שאנחנו יכולים להחזיק פעילות גם במקומות שלא היינו רגילים לפעול בהם.

עד אותן שנים הלכנו בנתיב המרכזי של התנועה: סניפים במושבות ובערים ושיתוף פעולה עם אגודות מכבי. לרועי (רועי תשובה, רכז תפעול באותן שנים) היה חלום, להצליח לארגן קומונה של המכבי הצעיר לשנת שירות. עד אותה שנה, כאמור, בוגרי י"ב לא יצאו לשנת שירות במסגרת התנועה. החלטנו להתחיל בפרויקט ונסענו לבדוק אפשרויות בערי פיתוח. היה חיבור טוב עם עיריית דימונה וניגשנו להגשמת הרעיון של גרעין שנת שירות תנועתי. הגרעין הראשון יצא בשנת 2000 לדימונה. שש בנות שהיו החלוצות והיציאה שלהן לדימונה פתחה נתיב משמעותי בתנועת המכבי הצעיר. שש בנות מקסימות שהיו העילית של התנועה... האמירה הייתה שמתוכנו הטובות ביותר, הטובות ביותר בחרו ללכת לגור שנה בדימונה ולעשות עבודה כל כך משמעותית. והן היו המגדלור. אחר כך כולם הסתכלו עליהן. היום זה ברור לכולם שיש שנת שירות ויש פעילות בפריפריה כי זה כבר חלק מהמהות של התנועה. יוצאים לעבודה קהילתית ועושים עבודה בפריפריה.

בראייה לאחור, מנתח בני את אבן הדרך של היציאה לשנת שירות בדימונה:

זה כבר אחרי התחלות בפריפריה, ברחובות ובשכונות נוספות. כניסה למרכז קליטה של בני נוער אתיופים וחיבור אליהם, שיבואו ויצטרפו לתנועה. היציאה לשנת השירות של בוגרות התנועה, במדי התנועה, לפעילות שמחוברת למכבי הצעיר, הייתה ההצהרה הכי ברורה שהתנועה לוקחת חלק בעשייה החברתית. לא מסתפקים יותר בהצהרה חגיגית בוועידה הארצית. אלא מציבים יעד הגשמה לבוגרי י"ב בתנועה.

בני מסכם: במידה רבה, שנת השירות הציבה את התנועה בקו אחד עם תנועות הנוער שפעילות בתחום כבר שנים. ההבנה שחייבים לפנות לכיוון מעשי ולהציב יעדים ואתגרים משמעותיים הייתה צעד חשוב לחוזקה של התנועה בהמשך.

תנועת הנוער של האיחוד החקלאי

התנועה, שהחלה לפעול בשנות ה-80' והוכרה כתנועת נוער בשנת 1987, פעלה בשנותיה הראשונות ביישובים כפריים שהיו חלק מהתנועה המיישבת – האיחוד החקלאי. נפתלי דרעי (דרעי, 2022) היה פעיל בתנועה מימיה הראשונים, משנת 1984 וכיהן כמזכ"ל בשנים 1989-1996. נפתלי מסביר את ייחודה של התנועה, שבעצם הוקמה כתנועת נוער ליישובים שהיו שייכים לאיחוד החקלאי. היו יישובים חזקים ומבוססים והיו גם יישובים צעירים וחלשים יותר. היה ברור שסניף של התנועה יקום בכל יישוב שירצה בכך. במרבית היישובים פעלה כבר תנועת בני המושבים, כחטיבה של הנוער העובד והלומד. בניר צבי וביישובי גדרות, לדוגמה, פעלו שבטי צופים. בשנים הראשונות של התנועה לא היה בכלל דיון היכן לפתוח סניף:

לאורך כל הדרך ברור שהחניכים מכל היישובים שמעוניינים

מגיעים ושותפים בפעילות ואף פעם לא מוותרים עליהם. מקסימום אם היה ילד מאוד בעייתי שהזהרנו, אז שלחנו אותו הביתה. נגיד באמצע מחנה קיץ, כי אי אפשר היה להתעסק איתו במחנה. אבל לא אמרנו ליישוב שלם אל תבוא, לסניף שלם אל תבוא כי אתה מהפריפריה. זה לא קרה, אני לא זוכר דבר כזה.

בשנים 1984-1987 אחד התפקידים של נפתלי דרעי היה ללוות ולהנחות את הענ"קים (עובדי נוער וקהילה). הגדרת התפקיד של ענ"ק הייתה אחריות על כל נושאי החינוך הבלתי פורמלי בקהילה, ביישוב. מעבר לתפקוד כרכז הנוער ורכז הסניף הייתה גם אחריות על הקשר עם בתי הספר ועם גורמי רווחה במועצה האזורית. בתוקף תפקידו הכיר נפתלי את כל יישובי הפריפריה של האיחוד החקלאי. זה, למעשה, הבדל מהותי בין תנועת האיחוד החקלאי לתנועות נוער אחרות. כאן לא מתקיים דיון האם להתחיל פעילות בפריפריה והאם להשקיע משאבים בהקמת סניפים חדשים. המדיניות של התנועה היא לפתוח בכל היישובים שמעוניינים ולשכנע יישובים מתלבטים בחשיבות הפעילות התנועתית. מבחינה תקציבית, פעילות ביישובי פריפריה מתוקצבת בחלקים גדולים על ידי המועצה האזורית והנטל התקציבי לא מעיק על תנועת הנוער. בתנועת הנוער של האיחוד החקלאי לא התקיים בכלל דיון האם התנועה צריכה לצאת לפעול בפריפריה. זה היה חלק מהפעילות השוטפת.

ברור שהם יישובים באיחוד החקלאי והם חלק מהתנועה. זה לא לקחת מישהו מבחוץ. לא אימצנו עולים מאתיופיה ולא שלחנו מדריכים לשיכון סלע בנתניה להביא חבר'ה. אלה יישובים שהם כמו כל יישובי האיחוד החקלאי. נכון גם להסביר שהמרכז והפריפריה לא נמדדו לפי אזורים גאוגרפיים. יש יישובים חזקים מאוד בצפון ובדרום ויש יישובים חלשים יותר גם במרכז. כולם שווים זכויות. אף אחד לא עושה להם טובה.

יחד עם זאת, ברור שהתהוו לא מעט בעיות עם בני נוער ביישובים חלשים. החל בבעיות משמעת שהתרכזו בחלק קטן מאוד מהיישובים הפעילים, עבור דרך גיוס בני נוער לקורס מד"צים כדי שיבטיחו את רצף הפעילות ביישוב ועד פערים שבאו לכיטוי ביציאה לטיולים ובמחנות משותפים:

לכל בעיה מצאנו פתרון במסגרת התנועה. בקורס מד"צים, בגלל היכולת להכיל מספר מסוים של חניכים, היו מיונים מקדימים בכל יישוב. עצם קיומו של תהליך מיון מוביל לסינון של גורמים, של חבר'ה שיגיעו ללא עניין בתוכנית ובאווירה של הקורס.

הפערים הכלכליים בין יישובים, שבלטו באמצעים שעמדו לרשות כל סניף, צומצמו מאוד כאשר בתנועה עברו לפעול ב'מחנונים' לקראת מחנה הקיץ ובמהלכו. בכל מחנון היו יישובים חזקים ויישובים חלשים יותר. ההכנה המשותפת של נושא המחנה, של תכנון המבנים שיקימו, של הפעילות לאורך ימי השהות ביער ושל חלוקת האחריות בין הסניפים הובילה לשיתוף פעולה, למוטיבציה להצליח ולהוכיח את יכולותיהם ולהיכרות של ממש בין יישובים – היכרות שצמצמה ואף העלימה את נוכחות הפערים בין המשתתפים.

בתנועות נוער אחרות למדנו על הצהרות בדבר הרצון והמחויבות לפעול בתחום קליטת עלייה ובפריפריה, אולם היכולת לפעולה מעשית נבעה בראש ובראשונה מהיכולת הארגונית והתקציבית. בתנועת הנוער של האיחוד החקלאי לא נדרשים להיערכות מיוחדת כדי להתחיל לפעול בפריפריה. התנועה שפועלת, בהגדרה, בכל יישובי האיחוד החקלאי, פועלת גם ביישובי פריפריה. זה לא דיון שבסופו מקבלים החלטה. זו ההווה התנועתית.

נושא שנת השירות עולה בתנועה בשנים הראשונות לפעולתה. בתחילה לא הוציאה התנועה גרעינים ומי שרצה להצטרף לשנת

שירות יצא במסגרת בני המושבים. אולם, הנהגת התנועה הבינה ששנת שירות תנועתית היא יעד שראוי להציב בפני החניכים לקראת סיום לימודיהם בתיכון. הרעיון של שנת התנדבות ותרומה לתנועה היה מהלך משמעותי בהתבגרותה של תנועת הנוער, בהבנה שחניכים בוגרים מהווים עתודה לכוח אדם לסניפי התנועה. נוסף על עצם הרעיון הייתה כאן אמירה בדבר הרצון לחזק סניפים חלשים. כוח אדם איכותי יכול לשקם סניף חלש ולהעמיד אותו על רגליו. התהליך החל בגיוס מתנדבים. אנשי מטה התנועה עברו בין היישובים, נפגשו עם תלמידי י"ב ושכנעו אותם ואת הוריהם לכדוק את הרעיון ובהמשך להצטרף לשורות מתנדבי שנת השירות. בתוך כמה שנים צבר הנושא פופולריות והתגבשה קבוצה איכותית של מתנדבי שנת שירות (גרעין אחים). מהתחלה עם גרעינים של שלושה חברים שפעלו בקומונה אחת עלה היקף המתנדבים והגיע לעשרות, במספר קומונות ומקומות פעילות שהלך וגדל, בחלוף עשור לפעילות התנועה (לוי, ר., ספר התנועה, 2017). הגרעינים הוקמו כדי לאפשר שליחת מדריכים איכותיים לסניפים חלשים. עם השנים, ועם הגידול במספר המתנדבים ובמספר הקומונות, החלו לשים דגש על פעילות חברתית קהילתית והיא הייתה לממד משמעותי בהוויית הגרעינים.

המיקוד החברתי נוסף לגרעין האחים בראשית שנות האלפיים. במסגרת המיקוד כל גרעינר מתחייב להתנדב אחת לשבוע במסגרת חינוכית-טיפולית, לרבות מסגרות נוער בסיכון, עולים חדשים וילדים עם מוגבלויות. הגרעינרים המתנדבים מתנסים במסגרת חינוכית שונה מזו שהם מכירים בתנועת הנוער, ומכירים גוונים שונים של החברה הישראלית.

מרב לוגסי, בוגרת גרעין אחים 21 בקומונת צורית, מספרת על ההתנדבות ב'מנוף' (לוי, ר., ספר התנועה, 2016) כפר נוער חקלאי בסמוך לעכו:

אפשר לומר שההתנדבות במנוף ניפצה לי את הבועה בהבנה של מה זה נוער בסיכון. ראיתי שם נערים מדהימים ונקשרתי אליהם מאוד, ומנגד כל הזמן רץ לי בראש הרקע שממנו הם מגיעים. הביטוי 'אין ילד רע, אלא יש ילד שרע לו' קיבל משמעות חדשה. ב'מנוף' הבנתי שהכול מתחיל ומסתיים בחינוך. באופן מפתיע ההתנדבות ב'מנוף' והעשייה שלי כגרעינרית בתנועה נתנו לי פרופורציות לשני הצדדים. הבנתי שכל נוער עשוי להיות נוער בסיכון. הבנתי שתחושת הבדידות והקשיים בהערכה עצמית עשויים להופיע אצל כל בן נוער, לא משנה כמה תמיכה הוא מקבל בבית. גם בתנועה פגשתי נוער שזקוק להמון תמיכה נפשית, ובתור גרעינרית לא פעם ניסיתי את המקום הזה בעבורם. הבנתי כמה נוער זקוק לדמות משמעותית בהתפתחות שלו.

דרך היכרות עם תהליך ההתפתחות של גרעיני אחים בתנועה אפשר לזהות את ההבדל בין תנועת הנוער של האיחוד החקלאי לתנועות אחרות. בראשיתה הייתה היציאה לגרעיני שנת שירות פעולה תנועתית של חיבור בין הרצון של בוגרי "ב לתרום שנה לטובת התנועה לבין צרכי התנועה בכוח אדם איכותי במקומות חלשים. מתנדבי הגרעינים נשלחו לפעול ביישובי האיחוד החקלאי ובמועצות אזוריות בהן נמצאו היישובים. התבגרותה של התנועה, התחזקותה והיכולת להתפנות למחשבה על פעולה במסגרת החברה בישראל – בלשון ספר התנועה "יציבים ומחפשים משמעות" – מובילה למחשבה מחודשת ולהתאמה של יעדי הגרעינים לצרכי החברה הישראלית.

זהו תהליך טבעי של צמיחה והתבגרות, של מעבר מתנועה מתפתחת שעיקר דאגתה לסניפים ולחיזוקם למעמד של תנועה חזקה ובטוחה בעצמה אשר תופסת את מקומה בשורה אחת עם תנועות הנוער שמתייצבות לפעולה למען החברה בישראל.

תנועת הנוער הלאומי

(אחרי האיחוד עם תנועת בית"ר נקראת התנועה: הנוער הלאומי בית"ר)

היכרות עם פעילות הנוער הלאומי בשנת ה-90' באתרי קרוואנים ובשכונות עולים מלמדת על תפיסת עולם ייחודית שבאה לביטוי בהשקעה גדולה מאוד של תנועה קטנה, כאשר המסר הוא: זו מחויבות ואין מקום להעלות שאלות ותהיות, פשוט לעשות. תנועת הנוער הלאומי אחרונה בתיאורי התנועות מכיוון שפעילותה היא בבחינת היוצא מהכלל שאינו מעיד על הכלל.

לקראת כתיבת הפרק למדתי על פעילות התנועה. במסמכים שמתארים את תולדות אתר הקרוואנים¹⁶ חצרות יסף ואתר נחל בקע מתוארת הפעילות במועדון נוער ובחוגי ילדים במועדון הצמוד לסניף קופת חולים לאומית. לעיתים מזכירים שהפעילות הייתה מטעם תנועת הנוער הלאומי ולעיתים מידע זה חסר.

את פעילות התנועה בתחום קליטת עלייה ריכז ניסים שלם (שלם, 2022), בוגר התנועה שהיה פעיל מרכזי מסוף שנות ה-80' – כרכז נח"ל וקליטת עלייה במחצית הראשונה של שנות ה-90', כמנכ"ל התנועה בשנים 1995-1998 וכיושב ראש התנועה משנת 1998. בפתח הדיון בנוער הלאומי ראוי להקדיש כמה שורות לתיאור של ניסים, שיעמוד במרכז הדיון בהמשך. ניסים גדל בחולון, "בפריפריה החברתית" כלשונו:

הייתי בנוער העובד והלומד תקופה מסוימת, אבל הייתי בנערים הלומדים. אז היה לנו מסלול כזה שהיינו באים, עושים פעילות, יוצאים מהפעילות, מקבלים מכות מהנוער העובד, למה העובד

16 ראו למשל חוברת של ג'וינט ישראל – חצרות יסף. בחוברת מתוארת פעילות הילדים והנוער ולא מוזכר שהמועדון הופעל על ידי הנוער הלאומי.

כל הזמן היה מרביץ ללומד ואז הולכים הביתה. זה היה מין מסלול כזה מאוד מיוחד, ככה זה היה בחולון. בהמשך הייתי בתנועת המכבי הצעיר ותקופה קצרה בצופים. בסוף, בגיל 16 נכנסתי לנוער הלאומי.

...לפעמים בלילה כשהיו נגמרות הפעולות או מסיבות וכבר לא היו אוטובוסים, הייתי צריך לחזור לביתי ברגל ממרכז חולון לשכונה שהיא בעצם סוף של חולון. הרגשתי מה זה לצאת משכונה. בכל יום פעילות, כשהייתי שם חולצת תנועה, הייתי יורד לרחוב בשכונה שלי, והיו חבר'ה שיושבים שם על הברזלים ועל החומות. הם לא ידעו שמות של תנועות נוער, הם ידעו שמו"צניק, והיו קוראים לי שמו"צניק. אני אומר להם חבר'ה, אני לא מהשומר הצעיר. לא משנה, אבל אתה כמו השמו"צניק, אותו דבר. מבחינתם זה החולצה, הצבע של התנועה. כל החיים אחרי זה, בסניף עצמו בחולון ואח"כ בהמשך הדרך שלי, לא שכחתי מאיפה באתי. ויכול להיות שזה נתן את המוטיבציה, שעל אף הקשיים לפתוח סניפים ומקומות ולהגיע למקומות שאף אחד לא רצה להיכנס אליהם.

חברי השכבה של ניסים היו בין הגרעינים הראשונים שיצאו לנח"ל בקיבוצים. בשנות ה-80' המוקדמות, כאשר היציאה לנח"ל חווה מציאות משברית בתנועות הנוער, הגיעו בתנועת הנוער העובד הלאומי [כך נקראה אז התנועה. נ.א.] לסיכום עם התק"ם על שליחת גרעינים. חברי הגרעין נשלחו למעלה החמישה והסתדרו מצוין בקיבוץ, "אתם ז'בוטינסקי, אבל אתם בסדר" אמרו להם החברים. המפגשים עם חברי תנועות אחרות היו חוויה חדשה ומרתקת. למדו להכיר חבר'ה בני גילם שגדלו בהוויה שונה לגמרי מהמציאות שהם הכירו. "לנו לא צריך היה להסביר מה זה פריפריה, אנחנו היינו הפריפריה. הסניפים שלנו הוקמו בשכונות ובערי פיתוח ובמפגשים ראינו שיש הבדלי תרבות בינינו לבין בוגרי תנועות אחרות. אבל מהר מאוד התגברנו על ההבדלים ולמדנו להכיר חברים חדשים."

בסוף שנות ה־80' חזר ניסים לפעילות בתנועה. היה רכז סניף, רכז מחוז ועבר לעבוד במטה התנועה כאחראי על גרעיני הנח"ל. בראשית שנות ה־90', אחרי הגעת העלייה הגדולה, התחילו לרבר בתנועה שחייבים להיכנס לנושא, אנשים צריכים את עזרתנו ולא ייתכן שנשב בצד. כולנו, ציין ניסים, גדלנו על חמשת המ"מים של ז'בוטינסקי – מזון, מחסה, מלבוש, מרפא, מורה. זאת חובתנו לתת מה שאנחנו יכולים. בתנועה מינו את ניסים לאחראי על תחום קליטת העלייה: "מגיעים עולים חדשים ואנחנו מחליטים החלטה אסטרטגית בתור תנועת נוער, להגיע פיזית לכל אותם מקומות אליהם הביאה אותם המדינה." לחצרות יסף, לרמת בקע ליד באר שבע, לבת חצור ליד בסיס חצור ועוד אתרים. התנועה הגיעה ל־20 סניפים באתרי קרוואנים ובשכונות עולים [הדגשה שלי. נ.א.] במרבית המקומות לא הייתה נוכחות של תנועות נוער אחרות. ניסים מספר שדווקא מאוד קיווה למצוא תנועות נוספות, הוא רצה שתהיה תחרות ואולי יוכל גם ללמוד מפעילות אחרת באתר. בכל אתר פעלו בצמוד לקופת חולים לאומית.

הקימו סניף של קופת חולים ובקרוואן צמוד התחלנו פעילות לילדים ולנוער. אני זוכר איך הזהירו את קופת החולים שמגיעים אנשים חולים. לדעתי מכבי לא פתחו אפילו סניף אחד באתרים האלה. למעשה, ההסתדרות הלאומית וקופת חולים לאומית מאוד סייעו לנו בתקציב ובפתיחת הפעילות.

היה ברור לתנועה שלא מדובר בהקמת סניף של תנועת הנוער הלאומי, לפחות לא בשלב הראשון. זו פעילות לטובת הילדים העולים ולא צריך להתעקש על מאפייני התנועה. הייתה התלבטות אם לשלוח לכל אתר מדריכים ותיקים של התנועה שמנוסים בהכנת פעילות ובתכנון מפעלים כטיולים ומסיבות, אבל אחרי מחשבה נוספת הבינו שמחסום השפה לא עביר ואי אפשר לצפות ממדריך ישראלי ותיק שיקפוץ למים העמוקים באתר הקרוואנים ויצליח

להסתדר. לפיכך, החל ניסים לגייס מקומיים, חבר'ה שגרו באתרים. כך, למשל, אחת האימהות שהתגוררה בבת חצור התחילה לרכז את הפעילות ובתה הייתה אחת המדריכות באתר.

ניסים, כנציג התנועה היה נוסע בין האתרים: "הייתי מסתובב עם אוטוביאנקי קטנה ומגיע כמעט בכל אחר צהריים לאתר אחר. טיפלנו בכל הפרטים הטכניים, בהתקנת מזגנים, בתיקון הדלת, בתשלום מסודר למדריכים." אחרי כמה חודשים יצאו לטיול, והאוטובוסים שהזמינו לאתר לא הספיקו – ילדים שבדרך כלל לא הגיעו לפעילות ביקשו להצטרף לטיול. לא מדובר בטיולים תנועתיים של הליכה ולינה בשטח, לקחו את הילדים לבקר במרכז קניות בעיר, לגן חיות ולפארק מים בקיץ.

כששאלתי אם הייתה מחלקה מסודרת והשתלמויות למדריכים הביט בי ניסים בייאוש, כאילו לא הבנתי כלום עד עכשיו, וענה:

אני הייתי המחלקה. זה לא עבד במתכונת של תנועת נוער עם רכזי מחוז ולוח פעילויות חודשי. בעיקר הפעלנו את הילדים לפי גילים, שיחקנו ועם הגדולים יותר היו שיחות במועדון בשעות הערב. היו מפגשים מרגשים ושמעתי לא מעט על הפחדים שלהם ועל חוסר הוודאות לגבי עתידם בישראל.

היה גיבוי מלא של התנועה ושל ההסתדרות. לא עצרו פעילות בגלל תקציבים. אבל היו קשיים ואפילו חוסר אמון מול משרד החינוך:

באחד הימים הגיע מפקח ממינהל חברה ונוער לראות מהי הפעילות באתר נחל בקע. הוא הוציא דוח חמור ובו תיאר כי אמנם היו ילדים ומדריכה ליד המועדון, אבל הוא בדק את מונה החשמל של המועדון והבין שאין בכלל פעילות. אחרי כמה ימים שלחנו אליו מכתב חריף של מנהל האתר ובו הסביר המנהל שכאשר המונה לא מחובר לחשמל לא רואים פעילות.

למטה התנועה לא היו ספקות בדבר החשיבות של הפעילות.

תראה, יש לך לפעמים משימה שמגדירה מהי תנועת הנוער שלך. בעניין הזה ראינו שאם אנחנו לא נעשה את זה באותן שנים, לא יהיה לנו יעד ממשי להציב בפני חניכינו. ידענו לבוא בפגישות בסניפים ובאירועים תנועתיים ולהצהיר: תראו מה התנועה שלנו עושה. הפעולה שלנו באתרי העולים הייתה דגל. תנועת נוער שמרימה דגל וצועדת אל היעד.

ההשקעה בפעילות באתרי הקרוואנים וההחלטה להקצות משאבים, למרות שהפעילות החברתית אינה תנועתית בשלב הראשון, הסתברה כבעייתית מאוד בתקציבי התנועה. באותן שנים היה מפקד תנועות הנוער, והחניכים שהשתתפו בפעילות כמועדונים באתרי הקרוואנים לא ידעו להשיב, כשנשאלו, שזו פעילות תנועתית של הנוער הלאומי. "הם סיפרו שהם משתתפים בפעולות של אלה, המדריכה במועדון." בהתאם, לא נספרו כל הילדים ובני הנוער כחניכי התנועה, מה שגרם לירידה במספרי החניכים המדווחים ולקיצוץ בתקציב התנועה.

כאמור, בחרתי לתאר את פעילות תנועת הנוער הלאומי אחרי כל התנועות האחרות שנבחנו מכיוון שהסיפור כאן שונה. דומה שנשזרו כאן כמה גורמים שהובילו לתיאור יוצא דופן. ראשית, ניסים שצמח בפריפריה ונתפס למחויבות לחמשת המ"מים, הסתכלות פרקטית על הצרכים הבסיסיים ובחינה של השאלה: כיצד אנחנו יכולים לסייע? הוא פעל במסירות בארגון מקום לפעילות, בגיוס מדריכים מתאימים ובראיית התחום כשליחות שמתחייבת מרוח התנועה. שנית, השיתוף עם ההסתדרות הלאומית ועם קופת חולים לאומית הוביל לקשר הדוק בין סניפי הקופה באתרים למועדוני הילדים והנוער שהפעילה התנועה. וגורם שלישי, מיעוט הדיונים בתנועה בהקשר של קליטת העלייה. לשון אחר: הגיעו עולים חדשים ושוכנו באתרי קרוואנים, בלי להכיר את המנטליות הישראלית ובלי

להתערות בחברה הישראלית. בתנועה החליטו שזו משימה תנועתית והקצו לנושא את האיש שנתפס כמתאים, וזהו – התחילו לעבוד.

בסיכום השיחה עם ניסים שאלתי אותו אם תנועה יכולה להתמודד עם משימה כל כך מורכבת ללא מנגנון וצוות.

בדיעבד אני חצוי בתשובה שלי. בהיבט החינוכי ולפי התפיסה של התנועה ברור לי לגמרי שלא יכולנו להפקיר את השטח. זה ממש היה בנפשנו. אנחנו הבנו היטב את החשיבות העצומה של הפעילות, של החוויה בהשתייכות לקבוצה ובחיבור לתכנים חינוכיים. אבל, יש כאן היבט של חוסר אחריות, לצאת למשימה עצומה בהיקפה בהנחה ש'יהיה בסדר'? חייב להיות מנגנון תומך בדמות צוות או מחלקה. חייב להיות מימון תקציבי מסודר ותכנון מוקדם, שיאפשר לשזור את כל הממדים לפעולה אחת מרוכזת, מבלי שלוקחים התחייבויות מראש.

ואם בשזירה עסקינן, זה המקום להכיר את צופי שב"א.

צופי שב"א

בשנות ה-80' (במבצע משה) ובשנת 1991 (במבצע שלמה) הגיעו מאתיופיה לישראל למעלה מ-20,000 עולים חדשים. בהם ילדים ובני נוער רבים. העולים שוכנו במרכזי קליטה ובראשית שנות ה-90' החלו חלקם לעבור לשכונות בערים, עד מהרה היה בשכונות רבות רוב של עולים מאתיופיה.

ראינו בפרק הקודם כי היו תנועות שפעלו בקרב העולים מאתיופיה. כך, למשל, בני עקיבא שיצאו למרכזי קליטה וארגנו פעילויות לאוכלוסייה שומרת המסורת, כך הנוער העובד שארגן פעילות

באתרי עולים ובשכונות, ראינו את פעילותה של סבי מנגשה בבאר שבע, פעילות שהמשיכה לקרית גת ולצפון הארץ כשגייסו עולי אתיופיה להדריך ואת תנועת הנוער הלאומי שהפעילה מועדוני ילדים ונוער.

אחרי שסיימה את עבודתה בנוער העובד והלומד, פנו אל סבי מנגשה (מנגשה, 2022) מהג'וינט. אמרו לה שמתחיל פרויקט עם הצופים ושאלו אם יש לה עניין להיות הרכזת. לקראת קיץ 1998 נפגשה עם שלמה דושי, מזכ"ל תנועת הצופים. בתחילת הפגישה אמר לה דושי שבצופים אין חניכים עולים מאתיופיה בכלל והגיע הזמן לנסות לעשות מאמץ ולגייס חניכים לשבטים הקיימים, והמשימה הראשונה היא קיבלה הייתה לגייס חניכים בני העדה לשבטים בשכונות בהן התגוררו משפחותיהם.

סבי מעריכה שהפתיחה של הפעילות בצופים הייתה שילוב של שני גורמים. האחד – היה תקציב לפרויקט, מה שהיווה זרז לקידום הנושא. השני – רצו להתחיל בפעולה מעשית בעדה האתיופית, אחרי שהיו כבר דיונים מוקדמים והוסכם שהתנועה צריכה לפעול בתחום קליטת העלייה. כאן נוצרה הזדמנות ליישם החלטות קיימות ולצאת לפעילות בשטח. סבי מספרת שהייתה מקושרת והכירה בני העדה האתיופית, מנהיגי קהילות ופעילים ברשויות מקומיות. היא פנתה לכמה ממכריה ונסעה לדבר עם אנשי מחלקות חינוך בתל אביב, בחיפה ובקריות. בכל פגישה חזרו על האמירה שלא סביר לצפות מילדים מהעדה האתיופית שיצטרפו לשבטים פעילים. היו חסמים שקשה לדלג מעליהם, קשיי שפה, תרבות שונה, מסורות לא מוכרות ועוד.

תהליך הגיוס כמעט שלא הצליח. היו כמה מפגשים ראשונים בשבטי דרום תל אביב ובקריות, אליהם הגיעו בני נוער וילדים מהעדה, אבל זה לא החזיק מעמד. לא היה תהליך של הכשרה מיוחדת והתאמה של מדריכים להדרכת העולים החדשים.

סבי הכירה את נציגי העולים מאתיופיה בעפולה, נעם שטה, פנתה אליו וביקשה שיארגן לה מפגש עם הורים בעפולה עילית:

הוא שאל אותי מה אני צריכה. עניתי לו: חניכים. שאל, למה? עניתי: לצופים. הוא לא ידע מה זה. הסברתי לו שהכוונה להתחיל פעילות ובהמשך להתרחב למקומות נוספים. סיפרתי לו על הניסיון שלי בבאר שבע בנוער העובד והלומד וכמה הפעילות משמעותית עבור הילדים. אמר לי: טוב, תבואי אפגיש אותך עם ההורים.

הפגישה התקיימה בסוף שנת 1998, התנהלה בשפה הטיגרית והשתתפו כ-30 הורים מהשכונה. לשאלה אם מרכז הנהגת צפון הצטרף לפגישה, עונה סבי שהוא בכלל לא ידע עליה, ומוסיפה:

למעשה לא הייתי חלק מההנהגה, הייתי מדווחת ישירות לדושי ולא הכרתי בכלל את מרכז ההנהגה בשלב הזה... בפגישה עם ההורים הם לא הבינו על מה מדובר. שאלו אם זה יעזור לילדים ללימודים, אם זה בנושא של שיעורי בית. הסברתי שזה מרכז לפעילות והם יכירו טוב יותר את ישראל בזכות הפעילות. שאלו אם זה כאן בשכונה. אז כבר ידעתי שיש מבנה פנוי ונוכל לקבל אותו ואמרתי שנתכנס במועדון בשכונה...

הכוונה הראשונה הייתה שאאסוף חניכים ואגיע איתם לשבט בעפולה. אבל היה לי ברור שזה לא סביר ובכלל לא העליתי בפגישה את הרעיון. התחלנו לפעול שלוש פעמים בשבוע. ילדים קטנים מגיל ד' עד ו'. את הגדולים יותר התחלתי לרכז במועדון בשעות הערב המוקדמות. הם, כמובן לא באו בחאקי. אני הגעתי 'מדוגמת', צחקו עלי שאני מחיל האוויר. תחשוב שלפעמים כשהגעתי לשבט צופים התייחסו אלי ממש ביראת כבוד. חאקי ועניבה בצבע לבן עם פס ירוק, כמו צוות הנהגה.

היו ארבע בנות בכיתה ט' שממש נדלקו על הרעיון והתחילו

מיוזמתן ללכת עם חאקי. הן החליטו שמבחינתן כאן יקום שבט צופים של עפולה עילית. הפעילות התחילה להתארגן ואחרי כחצי שנה התחלנו לדבר על פתיחת שבט במקום. החניכים היו כולם בני העדה האתיופית.

כל התהליך היה בתיאום עם שלמה דושי, המזכ"ל. הוא אישר את הפעילות בתוך השכונה ואת ההתקדמות להקמת שבט. סבי ממשיכה:

בשלב הזה כבר הייתי בקשר גם עם מרכז ההנהגה אבל לא היינו בפעילות הנהגתית עדיין. אני זוכרת שיחה בה שכנעתי את דושי לגבי מקום הפעילות. אמרתי שצריך להקים שבט או פעילות בשכונה. השכונה עתירת עולים מאתיופיה וזו ממש חשיבה נכונה לפעול בבית. למה שילדים שגרים בעפולה עילית יעשו דרכם בתחבורה ציבורית לעפולה כדי להצטרף לשבט צופים? אם היו חניכים מורעלים, אפשר להבין את זה. אבל הם לא יודעים בכלל מה זה צופים.

אחרי התנסות של כמה שנים בנוער העובד והלומד כבר הבנתי מהי תנועת נוער. וחשוב יותר, האמנתי בחשיבות התנועה לתהליך חינוכם של הילדים. מה שלא ידעתי לפני שהתחלתי הייתה המורכבות הטקסית של הצופים. מכנסיים וחולצה וסמלים ועניבה, סט שלם. לא כמו בנוע"ל שהסתפקו בחולצה כחולה ושרוך אדום.

הפעילות התבססה ואחרי למעלה משנה וחצי, בקיץ 2000, השתתפו כמה בנות בוגרות כיתה ט' בקורס הדרכה. חלק מהפעולות התקיימו בעפולה עילית והגיעו גם מנחים מההנהגה ושני קומונרים מעפולה שהצטרפו להדרכת הבנות ולהכשרתן להדרכה.

אחרי החגים, באוקטובר 2000, החלה פעילות בשבט ונבחר לו השם 'שבט אדיס'. אירוע הפתיחה היה בחנוכה. בטקס ארגנו המדריכים כתובת אש, ובארגונו סייעו חניכי שכבה בוגרת משבט

'יזרעאל' בעפולה. בטקס השתתפו 70 חניכים ו-12 מדריכות, כולם בני העדה האתיופית.

אחרי הפתיחה החגיגית, אליה הגיעו ההורים שבאמת היו נרגשים ומטה התנועה מתל אביב לצד מרכז הנהגת צפון, הגיעו התקפות קשות מארגון עולי אתיופיה. אדיסו מסאלה שעמד בראש הארגון יצא בקריאה להורים שלא ישלחו את ילדיהם לשבט 'אדיס'. "רוב הצעירים בני העדה נולדו בארץ. הם מדברים עברית ואינם שונים משאר הצברים. איני מבין מדוע ילדים מבני העדה לא יוכלו להציג בפני שבט צופים רגיל את המנהגים והמסורות המיוחדים לנו." מנכ"לית האגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה, שולה מולה, הביעה הסתייגות מסוימת: "יש סכנה בהפרדה בין העולים מאתיופיה לישראלים. כי הניסיון מלמד שהפרדה כזו הביאה לשירותים קהילתיים גרועים ולאפליה במשאבים. אך אם מטרת ההפרדה להעניק לנו תחושת שוויון, כמו בצופים, אני בעד."

בשיחה עם עיתונאים אחרי הטקס בעפולה אמר אדיסו מסאלה: "גטו, זה מה שעושים לילדים האלה. לא עלינו כדי להיכנס לגטאות." שבוע אחרי הטקס הביע ראש עיריית עפולה, יצחק מירון, הסתייגות מרעיון ההתבדלות של השבט: "זו תופעה שיש להימנע ממנה." על השאלה מדוע, אם כך, השתתף וברך בטקס שבוע קודם לכן, ענה: "קיבלתי הזמנה לפתיחת שבט צופים במועדון 'התאנה' ולא הבנתי שמדובר בשבט לאתיופים בלבד." (אי"ט, 4 36/5-2-415, כתבות ב'דבר' וב'מעריב').

ליאור כרמל החליף את שלמה דושי בתפקיד מזכ"ל תנועת הצופים בשנת 2000. אחד היעדים המרכזיים שהציב ליאור היה קליטת עלייה ופעילות בפריפריה, והוא החל לפעול להרחבת הפעילות עם בני העדה האתיופית. הפעילות כבר נקראה צופי שב"א (שבטי בני העדה האתיופית).

בשנת 2001 פרשה סבי מנגשה. ליאור הנחה את שרון הוד,

מנהל מחלקת כוח אדם, למצוא רכז שיוכל לקדם את היוזמה. שרון הוד איתר את דני אדמסו, שפעל כמדריך לנערים יוצאי אתיופיה בתחנה המרכזית בתל אביב, והוא נכנס לתפקיד מרכז צופי שב"א. במקביל, התקבלה תרומה בתנועת הצופים (כבר בסוף תקופת דושי) של מיליון דולר לפעילות עם בני העדה האתיופית במהלך חמש השנים הבאות.

דני אדמסו (אדמסו, 2022), שריכז את צופי שב"א בשנים 2001-2006, מתאר שיחת היכרות עם ליאור שמזכירה את שיחתה של סבי עם דושי:

ליאור אמר לי שהוא רוצה שיהיו יותר אתיופים בצופים. אגב, גם היום אומרים את זה. סבי הייתה כאן והצליחה מאוד בעפולה, יש קצת גם במבשרת ציון ובהנהגת דרום. אבל זה לא מספיק. אמרתי לו: תן לי אוטו, תן לי טלפון. עזוב אותי, תן לי לעבוד.

התחיל תהליך של גיוס שיטתי בשכונות ובערים. דני מתאר איך היה מגיע לבתי ספר ולמועדני ילדים ונוער. היה לו קשר טוב עם הורים. בכל מצב ובכל שעה יכולים היו להתקשר אליו. הוא היה הכתובת. העובדה שהצופים היו תנועה לא מפלגתית מאוד עזרה לו כשעמד מול הורים ומול רשויות. הוא לא היה מי שבא מטעמה של מפלגה לגייס תומכים, הוא בא כאיש חינוך.

כבר בשנה הראשונה התחילו לצרף שינ-שינים לפעילות. התנאי היה שהם יהיו כפופים מקצועית לצופי שב"א. הם השתתפו בישיבות ובפעילות של ההנהגה ובאופן סדיר השתתפו בישיבות של צופי שב"א והוצבו בשבטים לפי החלטה של דני אדמסו. מהר מאוד זה הפך מאתגר ופופולרי בתנועה וחבר'ה שיצאו לשנת שירות ביקשו להצטרף, במיוחד לעפולה, שם כבר היו חניכים בשכבה הבוגרת ובעצם הקומונרים עבדו איתם כמו עם חברים ונוצרו קשרים מאוד טובים. סיפר דני:

אחד מרגעי השיא שלי היה כשחבר'ה משכב"ג בשבט 'זיו' ביבנה יצאו להדריך בשבט 'רעות', שבט צופים חדש בצופי שב"א. ממש הרגשתי שזה מראה שהעסק עובד.

דני שיתף פעולה עם מרכזי הנהגות. היה לו חשוב ששבט שנמצא בהנהגה יצטרף לפעילות הנהגתית. בעיית הסבסוד לא הייתה באחריותו, הוא לא עסק בכסף. היה מודיע לליאור שצריך לסבסוד חניכים לטיול או למחנה והנושא סודר. היו מרכזי הנהגות שלא אהבו את הרעיון של שבטים וחניכים שמגיעים לא בחאקי או עם חאקי חלקי והתשלום לא ברור עד הרגע האחרון, אבל בסופו של יום כולם שיתפו פעולה וצופי שב"א הראו נוכחות במפעלים הנהגתיים וארציים. בשנתיים או שלוש הראשונות יצאו לקורס הדרכה של שב"א ובהמשך הצטרפו למפעלים התנועתיים.

מטה התנועה והמזכ"ל "הלכו כמו טווסים", כדברי דני. היו מאורד גאים בלמעלה מ-1,500 חניכים שיוצאים למחנות קיץ. דני מתאר שהיה נלהב למדי להיות בתחרות, במיוחד עם בני עקיבא. ביום העצמאות 2002 הדליקה נערה משבט 'אדיס' בעפולה משואה בטקס בהר הרצל. זה ממש הקפיץ את הפופולריות של צופי שב"א. פתאום הכירו אותם והגיעו פניות לדני בבקשה לצרף מקומות נוספים לפעילות. דני מתאר כ'התמסרות יתר' את השנים בהן היה בתפקיד:

אי אפשר לדחות פניות של הורים או להתעלם ממצוקה של חניכים ומדריכים. הכול מתנקז אליך כי אתה הכתובת. אבל זו הייתה ממש חוויה מעצבת מבחינתי.

כשהפרויקט עלה על מסלול הצלחה אהבו לספר עליו ולתאר אותו. בישיבות מזכירות ארצית והנהגה ארצית היו מדווחים על יציאה למחנות ולטיולים ומדגישים שצופי שב"א השתתפו בפעילות. במיוחד אהבו לספר על צופי שב"א למשתתפים בכינוסים של

מועצת תנועות הנוער. הייתה ממש גאוה. אחרי שהקימו את להקת צופי שב"א הם היו מוכרים בזכות אירועים ומפגשים בהם הופיעו וייצגו את התנועה.

אל דני הצטרפה, כיושבת ראש מתנדבת של צופי שב"א, אורית מופז (רעיית הרמטכ"ל באותן שנים, שאול מופז). ילדי משפחת מופז היו פעילים מאוד בשבט הצופים במקום מגוריהם ואורית הכירה את התנועה דרך ילדיה (מופז, 2022). הרעיון מאחורי גיוסה למשימה היה להציב דמות ציבורית שתוכל לקשור קשרים, להיות שותפה להתלבטויות ולהובלה חינוכית ולגייס משאבים ודעת קהל חיובית לפרויקט. הסתבר שהנחות היסוד היו נכונות ואורית נסחפה לתוך ההוויה של בני העדה האתיופית, אותה לא הכירה קודם לכן:

ממש למדתי את המסורות והטקסים של העדה. ביקרתי בבתים ובאירועים ונרקמו חברויות עם אנשי העדה. היה לי ברור שזה פרויקט דגל של תנועת הצופים ועלי לדאוג שימשיך ככזה.

עם כניסתה לתפקיד למדה אורית את תפיסת העולם שמאחורי הקמת שבטים ופתיחת פעילויות בשכונות בהן מתגוררת קהילה גדולה של יוצאי אתיופיה:

הבנו שהמוטו שלנו צריך להיות – **לשתף, לא לשלב**. אנחנו לא רוצים שהחניכים יצאו מהשכונה וייסעו לשבט הקרוב. אנחנו רוצים שיכירו את הצופים דרך פעילות מקומית, עם מדריכים שבאים לשכונה ועדיפים כאלה שחיים בשכונה. בין אם הם קומונרים וכמובן אם הם מדריכים שצמחו בשבט והם לוקחים על עצמם את ההדרכה והנהגת השבט.

בהנהגה הארצית אורית העלתה בכל הזדמנות את נושא צופי שב"א. את החשיבות בקידום התחום, את הרצון להתקדם ולהשתתף

בפעילות הנהגתית וארצית בלי לפגוע במסורות ובייחודיות של השבטים. לדבריה צופי שב"א היו הפלטפורמה הנכונה לכניסה לחברה הישראלית.

אנחנו לא באים מתוך התנשאות. לא כמי שיודעים טוב מכם מה נכון לכם. אבל יש לנו כלים ויכולת ללמד ולסייע. אנחנו נעטוף אתכם, נחבק אתכם, וננסה להעניק את מה שיש לנו להעניק.

התפיסה הזאת הובילה את אורית ואת דני אדמסו, בגיבוי של ליאור כרמל, לתת משמעות חדשה לראשי התיבות: שב"א – שיתוף בני אתיופיה. זו אמירה חזקה והיא משמעותית בכל הגישה להקמת שבטים של בני אתיופיה – בהמשך יהיה שילוב, אבל נתחיל עם שיתוף.

בשלב הבא התחילו להעביר יותר פעילויות של שבטים למסגרות הנהגתיות. אם בהתחלה פעלו כהנהגת צופי שב"א הרי שעתה הרעיון היה להתפזר בין ההנהגות, כצופי שב"א שיפעלו במסגרת ככל השבטים. אורית מספרת כיצד בכל פעילות הנהגתית או תנועתית היה מישהו בא בטענה שחניכים יוצאי אתיופיה נבדלים ולא 'מתערבבים' עם כולם.

תבין, יוצאים חבר'ה מוכב יאיר לקורס הנהגתי, בהפסקה הם מוצאים אחד את השני ויושבים ביחד, אף אחד לא שם לב לזה. יושבים ארבעה ילדים יוצאי אתיופיה יחד, ישר נדלקת נורה אדומה. הם שוב נבדלים. אולי לא נעים לומר, אבל הכול עניין של צבע. הצבע השחור ישר מעלה השערה שהם לא עם כולם.

ההצלחה של צופי שב"א הייתה בכך שכולם התרגלו לנוכחות של השבטים, לא ראו בהם תופעה חריגה או מיוחדת אלא חלק מהתנועה בהנהגות בהן היו. אורית:

בהנהגה הארצית ובכל הזדמנות אמרתי שהמדינה צריכה לתפוס את עצמה ולהגיד חבר'ה, אתם עושים דבר מופלא. כשהילדים האלה גדלים בתוך הצופים הם בעצם חלק אורגני איכותי בקהילה. הרי ברור שזה ימנע צרות כל כך קשות אחר כך ומובן שהפעילות הזו תחסוך כל כך הרבה כסף... אבל מי הקשיב?

הפעילות של הצופים בצופי שב"א הייתה תהליך. הוא התחיל כמועדון לילדים והמשיך כשבטי צופים שבנו להם הנהגה אזורית משלהם, ובהמשך שיתפו פעולה עם שבטים קרובים ובמסגרת ההנהגה המקומית או האזורית, והרעיון היה שיגיעו לשיתוף מלא ויפעלו כשבטים בכל הנהגה והנהגה. אבל, בסופו של יום, החשיבות העצומה של הצופים הייתה בשייכות שהעניקה לחניכים, כדברי אורית:

ילד בן העדה האתיופית הולך עם מדי צופים ברחוב, הוא קודם כול צופה. הוא מיד מקבל מזה 'בוסט' של כבוד, של אנרגיה, של אמון מהסביבה. זאת פלטפורמה, לדעתי, מעולה. בכלל – תנועות נוער, אני חושבת שתנועות נוער צריכות לבוא במקום ראשון בתקציבים ובכלל.

ב־16.12.2000 כתבה אפרת מס מאמר שכותרתו: 'מי מפחד משבט אדיס?' (אי"ט, צופים). אפרת מנתחת את התפיסה שהובילה להקמת שבט צופים שכל חניכיו ומדריכותיו מהעדה האתיופית ומסבירה מה הסיבות להתעוררות ההתנגדויות לרעיון הקמתו. בין השאר היא מסבירה זאת בחשש שרואים כאן סיפור הצלחה אבל לא יודעים האם זה ימשיך. יש גם מי שרואים שיש מחשבה מאחורי התהליך, אבל ממהרים להכריז שיוצרים 'גטו' לילדים. והרי מדובר, היא כותבת, בפעילות לילדים בשכונת מגוריהם, למה שייסעו למרחקים? רק כדי להימנע מפעילות עם השכנים? והיא מסכמת:

כאשר חבורת צעירים יוצאי אתיופיה מצליחים בתוך שנתיים לגדול, מארבע צעירות שהיו בקשר פרטני עם קומונה של גרעין רעים לחבורה מנהיגה שבמהלך התקופה מקימה שבט צופים עם 60 חניכים ושבע מדריכות... מדוע **לא מתעניינים המודאגים מה סוד ההצלחה? מה הכוחות שפועלים? מה יש ללמוד מהם?** [ההדגשות במקור. נ.א.]

אפרת (מס, 2002) הובילה צוות שהתהווה ביוזמה משותפת של ליאור כרמל, מזכ"ל הצופים, מועצת תנועות הנוער והמכון לחקר הטיפוח בחינוך מהאוניברסיטה העברית בירושלים. מטרת היוזמה הייתה ללוות את קליטת עולי אתיופיה בתנועת הצופים בייעוץ מקצועי ובסיוע ארגוני לצוותים. אפרת מס חברה (במסגרת עמותת היבטים) לד"ר ריטה סבר מהמכון האוניברסיטאי ולנפתלי דרעי ושלומית רונן לבנה ממת"ן, נבנתה תוכנית עבודה והליווי יצא לדרך. גורי נדלר, שריכז את גרעיני רעים בתנועת הצופים, הצטרף לצוות אחרי פרישתו מהתנועה. התוכנית נקראה 'שזירה' בעקבות הרעיון לשיתוף ושילוב עולי אתיופיה, שיישומו בפועל כמוהו כמהלך עדין ולא נחפז של שזירת כמה חוטים יחדיו.

אפרת תיעדה את הליווי, את הקשיים ואת ההתלבטויות. אתיחס לכמה דוגמאות מהדברים שתיארה. הדוגמאות יחדו את הקשיים לצד ההצלחות בפרויקט מורכב, שספג ביקורת לצד שבחים, אהדה לצד התנגדות.

המשימה העיקרית של הליווי בשטח הייתה לפרק מתחים וכעסים.

אם במטה התנועה היו מאוד גאים בהצלחה של גיוס ילדים ובני נוער יוצאי אתיופיה, הרי שבשטח לא פעם היו התנגדויות לעצם הרעיון שלוקחים ילדים ובני נוער, מסבסדים להם את כל הפעילות ובאים להסביר לנו [לשבטים ותיקים. נ.א.] שבעצם אנחנו שווים, שבטים שווים. לא פעם ישבנו בקומונות ובשבטים

וליבנו בעיות של אי הבנה מה התהליך שעוברים בשבט של יוצאי אתיופיה, שמתחיל בכלל מתרבות אחרת ומסורות אחרות ובעצם התהליך בתחילתו הוא להכיר להם את הצופים ולהוביל הכרה של מסורות צופיות ומפעלים צופיים. לא נכון להשוות, אלא ללמוד להכיר.

השיחות היו חשובות לחברי גרעיני רעים, שכן היה צורך לחבר אותם לאפיון של החבר'ה שאיתם הם עובדים, והיה חשוב לאפשר יצירת קשר בריא בינם למדריכים המקומיים.

יכולנו לשבת כמה שעות ולדבר על מושגים והבנות. איך מסתכלים על הסמלים שעל חולצת החאקי או על שירים והווי במחנה קיץ. איך מבינים את הרעיון שבטיול הולכים המון, ובעצם למה צריך ללכת בכלל?

בישיבות במת"ן היו מגבשים את התוכנית. היו מעלים דילמות ומתלבטים איך נכון לייעץ ולשוחח עם הגרעינים ובשבטי שב"א. התהליך נעשה בצמוד לסבי מנגשה ואחר כך לדני אדמסו ולדני שטיינר, שריכז את הנושא בצופים והיה ממובילי הליווי. ליאור כרמל היה מאוד מעוניין לשמוע על מהלך הליווי, וביקש שיספרו על כך בישיבות מזכירות ארצית.

חוויה שזכורה היטב לאפרת הייתה יציאת חבר'ה מצופי שב"א ממבשרת ציון לטיול מים אל ים. מרכז ההנהגה עשה את התיאומים ואמר לסבי שהוא ידאג לבלוני גז לבישול ושהם יביאו איתם 'כלב גז'. כשהגיעו לשטח הכינוס והתחילו להכין ארוחת ערב התבררה התקלה – סבי לא הכירה את המושג כלב גז, היא חשבה שהוא מתלוצץ. התקלה הובילה לשרשרת של אי הבנות ומצב בו חניכי צופי שב"א עומדים בצד ולא מבשלים ארוחת ערב, עד שנמצא פתרון. "הדרוגמה הזו, שהיא לכאורה שולית", כותבת אפרת (אי"ט,

שם) "מלמדת על מידת הרגישות הנדרשת. אין להניח שמהו מובן מאליו. מושגים, כמו גם מסורות שצמחו במשך עשרות שנים, לא יכולים להיות ברורים למי שזה מקרוב הצטרף." זהו למעשה הסיפור של השזירה, יש לחבר בין החוטים בלי לבטל ולו גם אחד מהם. חייבים להבין עד כמה הקליטה מורכבת, רגישה ולא מובנת מאליה.

הניסיון של צופי שב"א מלמד אותנו כמה דברים:

א. הפעילות עם ילדים ובני נוער מהעדה האתיופית התחילה בתנועת הצופים בזכות תרומה נכבדה, שאפשרה גיוס כוח אדם, תקציב לפעילות וסבסוד פעילות החניכים כך שהורים לא נדרשו לשלם. בכך פורק המחסום הראשון, מחסום שראינו בכל ניסיון לפעילות בפריפריה כאשר התנועות נתקלו במחסור תקציבי ובחוסר היכולת לגייס כוח אדם איכותי ומתאים.

ב. לארגון הפעילות גויסה צעירה מקהילת עולי אתיופיה, מנוסה בהדרכה ובעלת יכולות ליצירת קשרים ולהיפגש עם הורים ולשכנע אותם בדבר נחיצות הפעילות. כך גם הרכז שהחליף אותה.

ג. לתוכנית גובשה אסטרטגיה. התקבלה החלטה כיצד לפעול וכיצד לגייס, כיצד להתמודד עם הבעייתיות של שילוב בשבטים קיימים, ואומצה הסיסמה שהובילה את התהליך כולו – **לשתף, לא לשלב**.

ד. במקביל לריכוז התוכנית השכילו בתנועת הצופים לגייס דמות ציבורית מתנדבת שתעמוד בראשה. מטרה עיקרית של גיוס זה הייתה עזרה בפיתוח קשרי עבודה עם מוסדות המדינה ובקשרים עם תורמים שישוכנעו לסייע וכך לאפשר את קיום התוכנית.

ה. ביזומה של מזכ"ל הצופים ושל מועצת תנועת הנוער התווסף ייעוץ מקצועי אקדמי לתוכנית, התאפשר לקומונרים ולרכזי התוכנית להיפגש באופן מסודר עם מלווים ויועצים. חשיבות המפגשים עולה בכירור מתיעוד הפגישות. הנושאים שעלו, המסקנות המשותפות וההתמדה בפעילות גם כשיש תקלות

במעלה הדרך מוכיחים עד כמה הליווי מסייע בפעולה, ביוזמות ובשגרה.

ו. תוכנית הפעולה הייתה להתפתח בשלבים וכך, אחרי תקופת ביסוס של שבטים במסגרת הנהגת צופי שב"א, התחיל חיבור שלהם להנהגות האזוריות והמקומיות להמשך פעילותם במסגרות אלו.

ז. לתוכנית היה גם היבט שיווקי, ואולי יש לומר היבט של יחסי ציבור. הוקמה להקת צופי שב"א ופעילויות זכו לתהודה תקשורתית. האירוע המיוחד בו נערה משבט 'אדיס' בעפולה עילית הדליקה משואה ביום העצמאות הקפיץ את הפופולריות של התוכנית וסלל את דרכה ללב תנועת הצופים.

התוכנית המיוחדת שהופעלה בצופי שב"א בתנועת הצופים מובילה לכמה תובנות. מעניין לבחון בימינו כיצד מיישמים בתנועות הנוער את תהליך הלמידה המיוחד הזה. אבחן זאת באפילוג כשאתייחס לתוכנית 'נעים ביחד'.

הרחבת הסקירה של צופי שב"א במחקר הנוכחי אין משמעה שהפעילות מאפילה על עשייה של תנועות אחרות ועל מיזמים אחרים. בסיפור צופי שב"א השתלבו כמה גורמים משמעותיים בהיבט של תיעוד ותובנות. שותפי התוכנית היטיבו לתאר את תחושותיהם ולחדד לגבי אירועים, הצלחות וכישלונות. זאת ועוד, לתוכנית הוקצה צוות אקדמי ומקצועי שליווה ותעד את הנעשה. זה היבט משמעותי מאוד בכל מחקר שמבקש לברר את הפרטים ולהבין את התהליכים.

דיון. לקראת סיכום

סקירת פעילות התנועות בנושאי קליטת עלייה ופעולה בפריפריה בשנות ה-90' ובראשית המאה ה-21 הובילה לכמה מסקנות.

תנועות הנוער שרצו לפעול בתחום הבינו כי הסיכוי היחידי לפעולה מעשית ולהישגים בשטח טמון בתשובה שתינתן לשאלת היכולת התקציבית וכוח האדם שיעסוק בנושא.

נזכיר כי זו הייתה המסקנה כבר בפרק על שנות ה-50', בו ראינו שכל התנועות הרבו בהצהרות אבל רק מעטות פעלו בשטח והגיעו להישגים ולנוכחות של ממש.

בשנות ה-90' עדיין יש תנועות שבעיקר עסקו בנושא בדיונים בוועידות או במועצות וההחלטות שהתקבלו היו הפעילות היחידה, או הכמעט יחידה בתחום. לעומתן, תנועות שהרימו את הכפפה ויצאו לפעילות מעשית ידעו לבנות מחלקה או צוות שזה יהיה עיסוקו וזו תהיה התמחותו. כך ראינו השתלמויות מקצועיות, תוכניות הדרכה מפורטות ומתוכננות ויציאה למפעלים תנועתיים ואזוריים.

בשנות ה-90' אין יותר דיון בשאלה אם יוצאים לפעילות חדר-פעמית או נרתמים למשימת ההדרכה בפריפריה והדרכת העולים באופן קבוע ומסודר.

התנועות לא מצהירות על סיוע לעולים או על יציאה לשכונות כדי להפוך אותם ל'כמונו'. המשימה היא להכין תוכניות עבודה ולצאת לשטח לפעילות מתמשכת. למדנו שהמשימה לא יכולה להיות על תקן של משימה נוספת, שכאשר יתפנה קצת זמן נטפל בביצועה. ההצלחה אפשרית רק כשמקימים מנגנון שאנשיו יהיו אחראים על הפעילות הזו, על הנושא הזה.

כאן חוזר הסיפור שבלט מאוד בשנות ה־50'. הנוער הלומד לא פנוי למשימת קליטת העלייה או להדרכה בפריפריה. אבל, וכאן ההבדל המשמעותי, אחוזים גבוהים מאוד מבני הנוער מבקשים לקחת חלק בפעילות ולעשות זאת במסגרת התנדבות לשנת שירות. התהליך, שהחל בשנות ה־60' והתפתח לממדים נרחבים ביותר, מקיף עד העשור הראשון של המאה ה־21 את כל תנועות הנוער, שמארגנות משלחות של מתנדבים – שליחים תנועתיים שיוצאים להתמודד עם משימות לאומיות.

מסקנה נוספת עוסקת ברעיון המרכזי שמציגה הנהגת צופי שב"א – לשתף, לא לשלב. משמע: אנחנו לא באים להפוך אתכם דומים לנו ולא חושבים שרק אם תהיו בדיוק במתכונת שלנו נוכל להצליח.

ראינו כיצד בתנועת הנוער הלאומי גייסו רכזים ומדריכים מקומיים, הבינו שלא נכון להניח שכבר בהתחלה החניכים יראו עצמם כחלק מהתנועה. כך גם בצופי שב"א, כשלא התעקשו על מדי תנועה בתחילת הפעילות, או בנוער העובד, כשהפעילות בבאר שבע התחילה במסגרת מועדון שכונתי שנמנעו מלקרוא לו קן הנוער העובד והלומד.

זוהי תפיסה מקצועית שמלמדת על תכנון מוקדם ועל גישה רצינית, כאשר המטרה היא להכין את הקרקע ולהגיע למצב בו יתאפשר לשלב מרצונם של כל הצדדים.

בשנות ה־90' עדיין מוצאים בכל התנועות את התחושה שלא עושים מספיק, אפשר לעשות יותר. אבל מתבקש להעלות את השאלה האם באמת לא עושים מספיק, או שבעצם תמיד תהיה ברקע התחושה שחייבים לפעול יותר. זוהי תחושה שברוח תנועות הנוער, היא מקור למוטיבציה ולהיענות לקריאה לפעולה. אין סיבה לנוח על זרי הדפנה, עוד ארוכה הדרך ורבות המשימות.

אין להתעלם מהעובדות ומהמספרים, לפיהם אחוז הנוער הפעיל בתנועות נוער בקרב נערות ונערים מהפריפריה נמוך משמעותית מזה שבקרב הנוער הלומד במרכזי הערים וביישובים הוותיקים. בשער השלישי, בהצגת מיזם 'נעים ביחד' נראה כי התנועות מבקשות לפצח את הנוסחה הבעייתית הזו של מיעוט הפעילים.

דיון מסכם

תיאורו של יוסף גור אריה, שמנסה לשווא למצוא עולים חדשים בפעילות הצופים, דומה לתיאורים שמצאנו בתנועות אחרות בשנות ה-50' המוקדמות. לצד הבעת תסכול מהפעילות המעטה ולעיתים הכלל לא קיימת, יצאו כל התנועות בהצהרות על הירתמותן למשימה, היענותן לצו השעה – קליטת ילדי העולים ובני הנוער מהמעברות, משיכוני העולים ומהשכונות בערים לפעילות תנועות הנוער. המנגנונים התנועתיים מובילים להחלטות ולהצהרות כחלק מרכזי בהוויית התנועות. מועצת תנועה מתכנסת אחרי הכנות של הוועדה המארגנת, הנושאים מועלים במועצה או בוועידה והסגנון בו מנוסחות ההחלטות בסיום האירוע הוא קריאה לפעולה והצהרות, על פי רוב חוזרות, בדבר מחויבות התנועה לפעולה בתחום.

רוצה לומר, אין שאלה בדבר המחויבות התנועתית לנושא קליטת העלייה ולפעולה בפריפריה. היו תנועות קטנות ומגזריות שהנושא לא עלה בשנותיהן הראשונות על סדר יומן, אבל גם בתנועות אלו ידעו להצהיר על מחויבות ועל התייחסות לפער המעמדי ולחוסר השוויון החברתי בחברה הישראלית.

המשפט של עובד צור "אצלנו לא היה ישראל הראשונה, השנייה, השלישית. בכל מקום שאפשר ויש פוטנציאל, הנוער העובד והלומד פותח סניף." (צור, 2022) – מתאים בניסוח כזה או דומה לכל התנועות, תיאורטית. לא חוסמים כניסה של נוער וילדים לפעילות התנועה, אבל מעשית תמיד יש מכשולים וקשיים.

מנסים ולעיתים לא מצליחים, אבל לעולם לא מצהירים שמפסיקים לנסות.

שני גלי העלייה, בשנות ה-50' ובשנות ה-90', היו אירועים בסדר גודל נכבד, כזה שחייב את התנועות להתייחס אליהם. בשנות ה-50' ראינו את כל התנועות נערכות להשתתף בפעילות ארצית ביום העצמאות, ראינו התארגנויות במעברות ובשיכונים עולים למסיבות חנוכה ולפעילות מרוכזת בחופשות מהלימודים. אבל אירועים חד-פעמיים אינם היערכות לפעילות מאורגנת, שמחייבת השקעת משאבים לכוח אדם, לציוד ולמקום לפעילות.

המציאות בה תנועות הנוער העובד והשומר הצעיר נערכו לפעולה, הקימו מחלקות לקליטת עלייה וגייסו שליחים מהקיבוצים לטובת הדרכה וארגון הפעילות, התאפשרה בתנועות שעל סדר היום שלהן הייתה מטרה לגייס את הנוער העולה לשורותיהן גם מסיבות פוליטיות. לחבר אותם לפעילות התנועתית כמסר של התקרבות לחברה הישראלית וגם כמסר של הכרת כל תנועה, הכרת תפיסותיה החברתיות ובעקבות כך הצטרפות לשורותיהן של המפלגות שברקע התנועות. גם הנושא של גיוס בני הנוער כעתודה לחברות הנוער בקיבוצים הוזכר לא פעם ובהחלט סביר להניח שזו אחת המטרות בפעילות, גם אם לא המוצהרת והראשונה בחשיבות. בתנועת בני עקיבא ביקשו לשמר את רוח המסורת והקירבה לדת אצל העולים החדשים, זה מקרוב באו.

תנועות הנוער עסוקות בשגרה במהלך שנת הפעילות. אם אלו אירועי פתיחת השנה בתקופת חגי תשרי, חודש ארגון וחג המעלות, היערכות למסעות חנוכה, הכנה ויציאה לטיולי פסח, אירועי יום העצמאות וכבר נערכים לקיץ שמרוכזים בו מפעלים תנועתיים משמעותיים. בתוך השגרה הזו חניכים בתנועות של נוער לומד, ובמיוחד בגילי התיכון עמוסי המבחנים והלחץ של ההורים להישגים לימודיים שיבטיחו את עתידם ויסללו את דרכם בהמשך חייהם

הבוגרים, לא פנויים להשקיע את זמנם בהדרכה בסניפים בפריפריה או בשיכוני עולים.

מעיון בקורות התנועות בשנות ה-50' למדנו שעבודה בפריפריה ובקליטת עלייה היא משימה שדורשת היערכות ארגונית, תקציבית וחינוכית, בהיבט של גיוס כוח אדם, כתיבת תוכניות הדרכה וסמינרי הכשרה. הפער בין ההצהרות למעשים בשנות ה-50' הוא תוצר ישיר של מציאות בה התנועות מבינות שהנושא חשוב והן באמת מחויבות אליו, אבל לבד מארגון אירועים חד-פעמיים (שהמשוב עליהם בולט בפרסומי התנועות) הן אינן מסוגלות לשגרה של פעילות רצופה.

בשנות ה-90' התנועות כבר למודות ניסיון. אמנם לא מדובר באותם פעילים אבל בזיכרון התנועתי מכירים את התסכול של שנות ה-50', כאשר כולם נקראו לדגל ופעמים רבות הדגל נותר יתום. כל התנועות שקיבלו החלטה להשתלב בפעילות עם הנוער העולה וילדי העולים באתרים ובשכונות נערכו מיד מבחינה מנהלית. כך הוקמו והורחבו מחלקות לקליטת עלייה, נקבעו אחראים לתחום בכל תנועה והוקצה תקציב שאמור לאפשר התחלתה של פעילות מסודרת. העובדה שחלק מרכזי מהפעילות אורגן באחריות מת"ן 'עשתה סדר' ואפשרה פעילות תנועתית בתחום.

ראינו שבנוער העובד והלומד, בשומר הצעיר, בצופים, בבני עקיבא ובנוער הלאומי נרתמו לפעילות באופן מעשי. ההחלטות בוועידות ובמועצות מזכירות בסגנון את ההחלטות מכארבעים שנים ויותר קודם לכן. אבל, להחלטות נוסף גם היבט מעשי בדמות אחראים, מחלקות, תקציב לפעולה ותוכניות. כל התנועות נערכו לסמינרי הכשרת מדריכים, ושיטת הפעולה במרבית התנועות בהקשר של סניפים חדשים בפריפריה הייתה שליחת מדריכים ותיקים – בין אם מסניפים קרובים, מבוססים ובין אם מתנדבי שנת שירות (שינ"שינים) שיעברו לגור בשכונה או בעיירה ויהוו גורם מקומי פעיל

בקהילה, ובמרכז פעילותו הקמה או תפעול של סניף תנועת הנוער המקומי.

בתנועות הקטנות, שלא הקימו מערך לקליטת עלייה ולהדרכה בפריפריה, לא הרבו בהצהרות אבל בהחלט עשו. כאן המקום לציין תופעה ייחודית שראינו בתנועת הנוער של האיחוד החקלאי, בנוער הלאומי ובבית"ר. חלק מהסניפים (והמעוזים) היו במושבים חלשים ובשכונות מצוקה. אבל הם לא הוקמו במיוחד על ידי התנועה כדי לפעול בתחום הקליטה, אלא היו חלק ממפת הסניפים התנועתית. כשהיה צורך השקיעה התנועה בליווי ובהדרכה, אבל לא כהחלטה אסטרטגית של השקעה בתחום. יש סניפים שנדרשים ליותר תשומת לב והכוונה, והם מקבלים את הסיוע במסגרת התנועתית כדרך שגרה. לא עסקו ברעיון של קידום הפריפריה אלא פעלו בכל הסניפים, ובהם גם בפריפריה. מצד שני, תנועות נוער לומד מובהקות כמו המחנות העולים או תנועת עזרא, שהיו עסוקות מאוד בשגרה ובמאבק תמידי של חיזוק סניפים ומניעת נשירה של חניכים, לא הגיעו כלל לדיון מעשי בשאלת סניפים בפריפריה בראשית שנות ה-90'. הסיבה ברורה. כשמחזיקים את הראש מעל המים במאבק הישרדות, לא מעמיסים משימות נוספות.

בסיכום הסקירה של פעילות צופי שב"א הוצגו כמה תובנות. לתפיסתי, הן נכונות לגבי פעילות כל תנועות הנוער בפריפריה ועם עולים חדשים. אלו תובנות שעולות גם בעקבות בחינה של נושאים אחרים בתנועות הנוער: ההכרח במעבר לליווי מקצועי של משימות. ליווי מקצועי בהקשר של הקצאת תקציב, גיוס כוח אדם, תכנון תוכניות ולוחות זמנים והצבת יעדים ריאליים, שאפשר להגיע אליהם בעבודה נכונה.

דוגמה להחלטה שהובילה לליווי מקצועי אפשר לראות בהחלטה של שר החינוך גדעון סער, בשנת 2009, על הקצאה של תקציבים לטובת הפעילות בפריפריה. ההחלטה כיוונה להגדרה ברורה של מהות הפעילות אשר ניתן יהיה לקבל עבורה תמיכה תקציבית.

בהינתן הגדרות ברורות, התנועות נערכו לעמוד בקריטריונים כדי ליהנות מתקציבים שמאפשרים את ההשקעה הנדרשת בפעילות. כך גם לגבי משימות לאומיות נוספות שתנועות הנוער מובילות במסגרת מועצת תנועות הנוער. אם היו מי שחששו שהתמקצעות תיטול מהתנועות את הרוח הבלתי-פורמלית שמלווה את פעילותן, הרי שחשש הזה נעלם. תנועות הנוער מיטיבות להתנהל גם כשהמסגרת ברורה והקריטריונים הוגדרו היטב.

מהמחקר **חינוך מאפשר, החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים** (הימן זהבי, גרטל, 2017) למדנו שבהפעלת תנועות הנוער מתחייבות מסגרות קשיחות. לחניכים יש מרחב של התנסות ושל אפשרות לטעות, אבל התנועה מחויבת להקים מסגרת מוגדרת וקריטריונים ברורים של מה אפשרי ומה לא ניתן לכיצוע במסגרת התנועתית. מסקנה זו נכונה גם לענייננו.

מסקנה זו מתאימה לסיומו של המחקר. צו השעה, משימה לאומית, הובלה חברתית. כל אלה אמירות חשובות ואכן הן מופיעות בהחלטות תנועתיות בכל תנועות הנוער. אך הפן המעשי מחייב היערכות מנהלית וגיבוי תקציבי, הכשרת כוח אדם ותכנון תהליך הפעילות.

חמישים השנים, בקירוב, שחלפו בין השער הראשון במחקר לשער השני היו שנים של התנסויות ומשברים, שנים של הירתמות למשימות לאומיות ושל משבר עמוק בשאלת יעדי ההגשמה התנועתיים.

במחקר **לחנך לערכים ולא ליצורות, המסע אל ההגשמה החדשה בתנועות הנוער** (אבן, 2014) ראינו איך הצליחו תנועות הנוער להתאושש מהמשבר ולשנות את יעדי ההגשמה. היעדים שהחלו להיטמע בשנות ה-90 הובילו להתמקדות בקהילה, בחינוך וברווחה. בהמשך הדרך, עם התרחבות תנועות הבוגרים, הן נותנות מענה לחלק משמעותי ביעדים הממוקדים סביב חינוך, חברה וקהילה. בין אם בכוח אדם מקצועי ובין אם בהירתמות לנושאים חשובים

לתנועה ודורשים השקעה מרובה ורוח ייחודית. במחקר הנוכחי לא נעסוק בתנועות הבוגרים.¹⁷

בתפיסת יעדי ההגשמה בשנות ה-90 פעילות בפריפריה ובקליטת עלייה עומדת בראש רשימת היעדים בכל תנועה. בהמשך, במאה ה-21, אין עוררין על מחויבות התנועות להרחיב את הפעילות לכל מקום יישוב, להיכנס לכל מקום בו יש היתכנות ויש הסכמות לפעילות התנועה. נוסיף לזה את תהליך ההתמקצעות שמלווה את התנועות כבר משנות ה-90 ונגיע ליכולת לפעול הלכה למעשה, להתחיל תוכניות בבחינת החלוצי לפני המחנה, חלוצי שבהחלט מוביל את המחנה.

שירה הנוער שיר עתידנו (בס, 1938) כבר אמרנו?

17 ראו, להרחבה, האס, ו. (2021) תנועות הנוער ותנועות הבוגרים מאידאולוגיה למעשה, מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל.

שער שלישי

אפילוג

'נעים ביחד' – הנגשת תנועות הנוער לילדים ובני נוער ממשפחות החיות בעוני ובשוליות חברתית

אפתח בגילוי נאות. לקראת סיום איסוף המידע וקיום הראיונות האישיים במחקר הנוכחי נפגשתי עם חברי וחברות פורום 'שולחן לומד' של תוכנית 'נעים ביחד'. הוזמנתי לספר על ימים אחרים בהם התמודדו התנועות עם הדרכה בפריפריה ועם גיוס ילדים ובני נוער עולים. אודה על האמת, כשנכנסתי לחדר הופתעתי (שלא לומר התרגשתי) מהשיבה המשותפת של בוגרות ובוגרי תנועות הנוער, במדי התנועות, וכולם ממוקדים במשימה ארוכת השנים של הדרכה בפריפריה. מדובר בפורום מקצועי, שמלווים אותו אנשי מקצוע ונבנה עבורו מערך תכנון והערכת הפעולות במהלך התוכנית. חשבתי לעצמי ששותפי התוכנית מתמודדים עם התחום על כל מורכבויותיו ומציעים תהליך יצירתי, חדשני ומעניין.

מסקירת הפעולה התנועתית בצופי שב"א למדנו כמה דברים. ראשית, כניסה לתחום לא מוכר מחייבת למידה והבנה של מושגי היסוד

ותפיסת העולם של הקהילה או הקהילות אליהן נתייחס. למדנו שיכולת תקציבית היא גורם משמעותי בכל תוכנית. תקציב מאפשר גיוס כוח אדם מתאים והשקעת משאבים בפיתוח התוכנית. ראינו כי ליווי מקצועי הוא כלי משמעותי שמאפשר לקדם נושאים, לכרר תוכניות פעולה ולסייע בהגדרת יעדים.

בחודש מרץ 2020 נפתח חלון הזדמנויות שאיש לא פילל לבואו, אבל בהחלט הסתבר שראוי לבחון את הפוטנציאל שהתגלה. הימים ימי תחילת הגל הראשון של מגפת נגיף הקורונה, הסגר והבידוד החברתי שנכפה על אזרחי המדינה, מציאות מאיימת שמעלה סימני שאלה מרובים. למועצת תנועות הנוער מגיעה פנייה מאיריס סוקולובר, מג'וינט אשלים. איריס מרכזת אצלה פניות מרשויות שמבקשות מענה ליצירת קשר עם משפחות שנמצאות במצוקה קשה מאוד. בפנייתה מציינת איריס שהכוונה לנסות לחבר את תנועות הנוער ברשויות למחלקות הרווחה ודרכן יוכלו ליצור קשר של תמיכה מרחוק בילדים ובני נוער. במת"ן נענו מיידית לפנייה וגייסו את רכזי שנות השירות בתנועות להיערך לפרויקט, הלא־מתוכנן אבל ראוי ביותר ברוח תנועות הנוער ובמציאות אותם ימים, בהם נותרו רבים ללא מענה חברתי חינוכי.

נוצרו קשרים בין מדריכים מכיתות י"א-י"ב בתנועות ומתנדבי שנת שירות. בתיווך ובהנחיה של מחלקות הרווחה ליוו עובדות סוציאליות את מדריכי התנועות, תחילה ליצירת קשר ולהמיכה באמצעות הטלפון ובאמצעות 'זום' ובהמשך התקדמו לפגישות אישיות. נוצר מתווה של חונכות מונחה מקצועית. מהר מאוד החלו להגיע תגובות ממחלקות רווחה ברשויות: "למה אנחנו לא עושים את זה כל הזמן?"

זוהי תחילתה של תוכנית שקרמה עור וגידים במהלך שנה וחצי. מדובר בדרכי פעולה לא שגרתיות בתנועות הנוער. ראשית, חונכות אישית וליווי אישי שמטרתם להכיר, לחזק, לנסוך ביטחון ולהתקדם

לפתרון בעיות. שנית, הפרויקט לא התנהל תחת הכובע של התנועות כמשימה תנועתית אלא בהנחיה צמודה ובליווי מקצועי משמעותי ביותר של מחלקות הרווחה ברשויות. ושלישית, מועצת תנועות הנוער, ובהמשך התנועות שהשתתפו בתוכנית, צעדו את צעדיהן הראשונים בעולם ידע לא מוכר. מושגים כ'עוני' ו'שוליות חברתית' (כמאפיינים מקצועיים) החלו להיות חלק מהשפה המלווה את המיזם. הליווי ויצירת הקשר, אמון והקשבה לצרכים ולסדרי עדיפויות שונים, הועמדו במרכז.

על השביל שמוביל לגיבושו של מיזם חדש, מיוחד ומהותי לתנועות הנוער, שכפי שראינו מחפשות שנים ארוכות את הדרך לפריפריה, פסעו כמה גורמים. מתחילת הדרך היה ברור שכאן צריך להשתחרר מדעות שהתקבעו ולשבת לתכנן במשותף. כמילות השיר של אהוד בנאי "השביל הזה מתחיל כאן".

במת"ן ובתנועות הבינו שהם אינם יודעים, מקצועית, לעבוד עם האוכלוסיות המדוברות. במשרד הרווחה ובג'וינט הבינו ש'רוח התנועות' היא שפה שצריך לנסות לתרגם אותה גם לאוכלוסיות אלה. ושוב מציאות הקורונה סייעה לגיבוש הראשוני. במהלך הסגר הראשון ואחריו השתכללו דרכי הפעולה הפרטנית גם בתנועות הנוער, למדו לעבוד 'אחד על אחד'. כך כתבו בדברי ההסבר לתוכנית: "הנחת היסוד המשותפת לכולם הייתה שאנחנו רוצים את הילדים אצלנו. לשם כך נלמד כיצד להתקשר עם אוכלוסיות בעוני ושוליות חברתית."¹⁸

18 במחקר הנוכחי לא ניכנס להגדרות מפורטות של מושגים. נציע לקרוא באתר משרד הרווחה את ההסבר להגדרות אלה. ובקצרה: עוני הוא הפרה של זכויות אדם, ותפקידו של העובד הסוציאלי הוא להתייבב לצד המשפחה ולסייע לה במאבקה לשינוי מציאות חייה, תוך יצירת קשר עמוק של היכרות ואמון. כך גם תהיה התייחסות להדרה החברתית, הנובעת ממציאות של עוני. חלק מרכזי בליווי המשפחות יהיה תהליך של חיבור למסגרות חברתיות, שיאפשרו רכישת ביטחון ותחושת נוחות מהשילוב במסגרת.

לפיתוח וביצוע התוכנית ולליווי המקצועי חברו יחדיו: ג'וינט-אשלים, תחום נעורים ומשפחות; משרד הרווחה והביטחון החברתי, מינהל שירותים חברתיים ואישיים; משרד החינוך, מינהל חברה ונוער; מועצת תנועות הנוער בישראל (מת"ן).

שותפי התוכנית הציבו מטרה: ילדים ובני נוער ישתתפו השתתפות מיטיבה, ירגישו שייכים ויהיו מעורבים ומשפיעים חברתית באמצעות השתתפותם בפעילות בתנועות הנוער. בהינתן שהתוכנית תבוצע על ידי התנועות, נקבע בהסכמה שמת"ן יובילו את הפעולה.

בסקר שנעשה באוכלוסייה הרלוונטית (על ידי ג'וינט ישראל) בתחילת הדרך התברר שבגילי ד'ח' רק 3% מגיעים לתנועות נוער, ובגילי ט'–י"ב לא מגיעים כלל. אלה נתונים שתנועות הנוער לא יכולות לחיות איתם בשלום. מצד שני, זו מציאות לא חדשה ולכן השאלה הראשונה שעלתה על השולחן הייתה: איך ילדים בעוני יגיעו לתנועות הנוער? כבר בהתחלה הבהירו שלא מדובר בדיון על גיוס חניכים. הגורמים המקצועיים הבהירו שראוי לשים את המשפחות במרכז. לשון אחר: אי אפשר לדלג על משפחה כדי להגיע לילדים. צריך להבין כיצד לפנות ולעבור דרך המשפחות וביחד איתן. כבר בנקודה ראשונית זו הסתבר שמדובר בתהליך שאינו מוכר לתנועות הנוער. הבנת הקושי והבנת התהליך המקצועי הנדרש הובילו ל'פילוס דרך' בוועדת ההיגוי המשותפת של התוכנית. החלו לדבר על מושג חדש – 'תיאוריית שינוי'. מחשבה על מהלכים חדשים שבמסגרתם ייווצר הקשר עם הילד ומשפחתו ובהמשך נחבר אותם לסניף במגמה שהילד ישתלב וייקח חלק בפעילות במקום. החסמים שיש להסיר הם בדרך אל התנועה. כשיגיעו לפעילות, למסגרת – הם כבר בתנועה.

תהליך פיתוח התוכנית מזכיר את התיאור של המפגש של סבי מנגשה עם ההורים בעפולה עילית, וההכנה שבלי שיתוף ההורים כלום לא יקרה.

כעת עלתה השאלה השנייה: בעצם, מה חשוב לנו? והתשובה, שכולם הסכימו עליה, היא שהילדים יהיו בפעילות, יהיו חלק מקבוצת שווים. ההשתייכות לתנועה היא מסלול למוביליות חברתית. התנועה נותנת לבוגריה הון חברתי. היחס לבוגרי תנועת נוער בחברה הישראלית שונה מהיחס למי שאינם בוגרי תנועה. גם מחקרים חיזקו את התפיסה שחיבור לתנועות הנוער משמעותי לחיזוק הביטחון ולחיבורים חברתיים.

תנועות הנוער, כך מוסכם, הן מקום ראוי להתנסות, לשילוב בחברה הישראלית ולרכישת מיומנויות חברתיות (הימן זהבי, 2020). במחקר חינוך מאפשר, החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים (הימן זהבי וגרטל, 2017) נמצא כי "תנועות הנוער מחנכות ומכשירות את החברים בהן לחיים הבוגרים, כפרטים המשתייכים לחברה וכאזרחים פעילים ומעורבים".

עם התובנות המשותפות – אנחנו רוצים את הילדים ובני הנוער, ואנחנו מבינים שההשתייכות לתנועת נוער משמעה הון חברתי – יצאה לדרך בשנת 2021 תוכנית ייחודית ומעוררת תקווה: 'נעים ביחד'.

במקביל להקמת 'שולחן לומד' בו משתתפים נציגים בעלי תפקידים בכירים בהנהגות תנועות הנוער החלו לפתח את 'מפתתנועה' (מפת התנועה), מדד שממשיג את הוויית תנועות הנוער ובנוסף מאפשר לבחון את השפעת התהליכים המקצועיים, של הקשר עם אוכלוסיות שונות, על חיבור בהמשך עם התנועות עד ההפיכה לחלק מהן, לחניכים מן המניין.

הפורום נפגש בקביעות למפגשי למידה והעשרה. בשלב הראשון הוחלט לפתוח את הפעילות עם ארבע תנועות שבנו תוכנית, בליווי מת"ן והגורמים המקצועיים המלווים, ליצירת קשר עם אוכלוסיות בעוני ובשוליות חברתית. בהמשך יוגדל היקף ההשתתפות לשמונה תנועות שיפעלו בהתאם לתוכנית. את התוכנית מלווים עם מחקר הערכה. דוחות הביניים והדוח המסכם יהוו בסיס לשינויים

והעמקה וליצירת תוכנית זמינה לכל התנועות שיבקשו לפעול בתחום.

במקביל לתקציב שהוקדש לפיתוח התוכנית מוקצים משאבים לטובת פעילות התנועות וכוח האדם שירכז בהמשך את הפעילות בכל תנועה. כבר בתחילת התהליך הבינו במת"ן שהתוכנית יכולה לסייע לכל מי שמבקש להיכנס לפעילות בפריפריה החברתית. היכולת להיוועץ עם אנשי מקצוע, גיבוש התהליך שמכוון לקשר עם משפחות ולהטיית עדיפות שימוש במשאבים בהתאם, ויצירת רצון לחיבור אמיתי לתנועה ולא רק מכיוון שהיה גיוס בבית הספר – כל אלה מתאימים לכל מי שמבקש לפעול במסגרות לא מוכרות.

בסקר שהזכרנו קודם, שנערך בקרב 260 משפחות, הייתה אחת השאלות: מדוע לא הצטרפת לתנועת נוער? התשובות היו בסדר הבא (סיבה 1 – מספר המשיבים הרב ביותר):

סיבה 1 – לא ידענו שיש כזה דבר שפתוח עבורנו.

סיבה 2 – זה לא בזהות שלי.

סיבה 3 – אני לא שייך לשם.

סיבה 4 – עלות כספית גבוהה.

ובהתאם, עונה התוכנית על היכרות בסיסית, על חיבור להוויה התנועתית דרך מושגים שרלוונטיים לאוכלוסייה המדוברת, על חיזוק תחושת שייכות וכעת נותר רק להקל בעלויות. וזו, כידוע, בעיה שתמיד נמצאו לה פתרונות.

החיבור למושגים רלוונטיים ולתיווך בין שפת תנועות הנוער ושפה מוכרת לאוכלוסיית היעד מזכיר שוב את התהוות צופי שב"א. כזכור, לטיול מים אל ים הודיעו לסבי שתדאג להביא 'כלב גז'. רק כשהגיעו לרחבה בה בישלו כל הקבוצות ארוחת ערב למדה סבי שלא התלוצצו איתה ויש באמת מושג כזה וכעת, בהיעדרו, אי אפשר לבשל.

בשולחן הלומד עוסקים בשפה אליה רוצים להתחבר, בהוויה אליה נכנסים. כשמעלים שאלה לגבי גיוס חניכים מבית ספר חדש לא אומרים – טוב, זה ברור, וממשיכים הלאה, אלא בונים סימולציה של מפגש עם מנהלת בית הספר ומפגש עם מחלקת הרווחה ברשות. אחר כך עוסקים בשאלת המפגש הראשוני והמשך הקשר עם המשפחות, ורק אז מגיעים לגיוס והמורכבויות שבו.

עד כמה הרצון להתחבר לאוכלוסיות במצוקה בוער בתנועות הנוער למדו במת"ן מההיענות המיידית שלהן להשתתף בתוכנית ולהקצות כוח אדם, עוד לפני שהתברר האם יש תקציב. בפגישות השולחן הלומד משלימים רקע עיוני, מעלים דילמות ומתייעצים, לומדים ומתמקצעים.

פיתוח התוכנית ואופן ניהולה מלמדים על הסקת מסקנות מניסיונות בעבר. ראשית, לא חוששים להגיד שזה תחום מקצועי וראוי ללמוד מאנשי המקצוע. שנית, מאתרים כוח אדם מתאים וכך הריכוז וההדרכה נתונים בידי אנשים שיוודעים לתכנן לטווח ארוך ולהוביל תהליכים. שלישית, עובדים בשיתוף פעולה בין-משרדי ועם גוף מקצועי, כאשר הכוונה היא להוציא את המירב משיתוף הפעולה. בנוסף, יש אמירה מקצועית בחיבור למחקר הערכה, שיתרום בוודאי תובנות משמעותיות להמשך התהליך.

אשר על כן, תוכנית 'נעים ביחד' מהווה אפילוג למחקר על תנועות הנוער והפריפריה.

התחלנו בריבוי הצהרות, המשכנו בכוונות ובהקצאת משאבים חלקיים, התקדמנו (בצופי שב"א) לשילוב של ליווי מקצועי וכעת מכירים בצורך, רוצים לעשות מעשה, נרתמים לשיתוף פעולה מקצועי ולליווי מתאים, מבקשים ללמוד תוך כדי ביצוע התוכנית באמצעות מחקר הערכה ומצליחים לחבר את כל תנועות הנוער לרעיון מגובש, שהן שותפות לביצועו.

לא לנו ניתנה הנבואה. קשה לדעת מה תהיה הצלחת התוכנית.

אבל, ראוי לברך על כך שהחליטו 'לעשות את זה נכון', שהרי זו מסקנה ברורה מהתנסויות משנים עברו.

בחוברות הדרכה לשכבה הבוגרת של תנועת הצופים משנות ה-80' של המאה ה-20, בפרק שעסק בשנת שירות נכתב: "מתנדבי שנת שירות יושבים על הענף שהם בעצם רוצים לכרות." [ציטוט מהזיכרון. נ.א.]

לשון אחר: השאיפה היא שיום אחד כבר לא נהיה נחוצים, ימשיכו מצוין בלעדינו.

דומה שגם בתוכנית 'נעים ביחד' יכולים לאמץ מטרה זו, שהתוכנית תהפוך ללא נחוצה בעוד שנים אחדות, שיבוא היום בו הגישה שמפתחים בתוכנית תכה שורש ותהיה רכיב טבעי בתנועות הנוער, בהוויית הגעתן לחניכים חדשים מכל שכבות האוכלוסייה. לו יהי.

רשימת מקורות

רשימת שיחות אישיות (סדר א-ב)
הערה: לכל מרואיין צוין התפקיד הרלוונטי לנושא השיחה, לא למועדה.

שיחות שער ראשון, שנות ה-50'

- 5.1.1992 אשל שרה, מזכ"לית השומר הצעיר, קיבוץ חצור
- 28.4.1993 בצלאל יצחק, פעיל במחנות העולים, ירושלים
פרופ' גוטמן ישראל, מרכז קני עולים השומר הצעיר,
- 24.5.1993 ירושלים
טבעוני שלמה (מוקא), מרכז מחלקת מעברות ועדות,
- 9.1.1992 הנוער העובד, קיבוץ אלונים
כהן נני, מרכז מחלקת חינוך, השומר הצעיר, קיבוץ
- 5.1.1992 חצור
לנגרמן אהרן, מרכז הטיפול בעולים, בני עקיבא,
- 28.5.1993 ירושלים
- 9.1.1992 מדיני דב, פעיל בהנהגת הסתדרות הצופים, חיפה
מרגולין יוסף, הסתדרות הצופים, סגן ראש שבט
- 15.1.1991 רמת גן
פרס יעל, תלמידת תיכון, מדריכה במעברות, קיבוץ
- 14.11.1991 גבעת ברנר

שיחות שער שני, שנות ה-90 ושער שלישי, אפילוג

3.4.2022	אדמסו דני, רכז צופי שב"א
29.3.2022	בן בסט בני, מזכ"ל המכבי הצעיר
14.3.2022	הרב ד"ר גודמן יונה, מזכ"ל בני עקיבא
10.6.2022	דרורי שמוליק, רכז 'קליטה בשכנות', בני עקיבא
5.4.2022	דרעי נפתלי, מזכ"ל האיחוד החקלאי
4.4.2022	זמיר ניר, מזכ"ל השומר הצעיר
15.3.2022	כרמל ליאור, מזכ"ל הצופים
16.8.2022	מדר טל, סגנית מזכ"ל מת"ן
15.3.2022	מופז אורית, יו"ר צופי שב"א
23.3.2022	ד"ר מיכאלי ניר, מזכ"ל המחנות העולים
28.3.2022	מנגשה סבי, הנוע"ל ורכזת צופי שב"א
17.2.2022	ד"ר מס אפרת, ליווי צופי שב"א, עמותת היבטים
21.3.2022	נדלר גורי, רכז גרעיני רעים, צופים
27.3.2022	צור עובד, מזכ"ל הנוער העובד והלומד
20.3.2022	שלם ניסים, יו"ר הנוער הלאומי בית"ר

ארכיונים

חיפוש לפי שם התנועה והשנים המבוקשות

ארכיון הציונות הדתית. אוניברסיטת בר אילן

(אק"ד)	ארכיון הקיבוץ הדתי. קבוצת יבנה
(אי"ט)	ארכיון יד טבנקין. סמינר אפעל
(אש"צ)	ארכיון יד יערי. גבעת חביבה
(אה"ע)	ארכיון מכון לבון. תל אביב
	ארכיון מת"ן. סמינר אפעל
	ארכיון פרטי, יוסף מרגולין. רמת גן
(אצ"מ)	ארכיון ציוני מרכזי. ירושלים (תיקים במדור 32S)

עיתונים ועלוני התנועות (ביטאונים)

בני 'CHAYENU', organ of Jewish religious labour (חיינו) עלון בני
עקיבא בחו"ל
'במבחן – ביטוי לנוער הלומד', תנועת הנוער הלומד בארץ ישראל
המחנות העולים
'במעלה', ביטאון תנועת הנוער העובד
'דבר'
'הארץ'
'הבוקר', ביטאון הציונים הכלליים
'היה נכון', עלון הסתדרות הצופים העבריים בישראל
'זרעים', ביטאון בני עקיבא
'ידיעות הקיבוץ הדתי'
'ידיעותיכון', ידיעות אחרונות
'מעריב'
'על החומה', הסתדרות השומר הצעיר בישראל

ספרים, מאמרים, עבודות אקדמיות וכאלה שלא פורסמו

אבן, נ. (1993), **הצהרות ומעשים**, תנועות הנוער החלוציות במדינת ישראל בהתמודדותן עם משימת הדרכת הנוער העולה – במעברות ובשיכוני העולים (1950-1953), עבודה לתואר שני, אוניברסיטת תל אביב.

אבן, נ. (2014), **לחנך ל'ערכים' ולא ל'צורות' המסע אל ההגשמה החדשה בתנועות הנוער**, מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל. אדלר, ח. (תשכ"ב) **תנועת הנוער בחברה הישראלית**, מוסד סאלד למען הילד והנער, ירושלים.

אדמתי, מ. (1974) **במעלה נעורים הנוער העובד 1924-1931**, הוצאת עם עובד, תל אביב.

אורן, רחל (1991) **תנועת החוגים – המחנות העולים בראשיתה**

כדגם לתנועת נוער ארצישראלית, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 1991. לא פורסם.

אילון, י. (2008) 'הנוער העובד והלומד מ"חוות ההכשרה" הראשונה (1981) ל"תנועת הבוגרים"' (1996), בתוך: דרור, י. (עורך) הקבוצות השיתופיות בישראל, הוצאת יד טבנקין. ע' 327-375.

אלון, ח. (1976) היה נכון, חמישים שנות צופיות עברית בארץ ישראל, "עם הספר" תל אביב.

בכר, ש. (1989), 'המחנות העולים – תנועת הנוער הלומד', בתוך: עידן מסי 13, יד יצחק בן צבי, ירושלים, ע' 49-61.

בן גוריון, ד. (1951-1957) חזון ודרך, כרך ה', ת"א, מפלגת פועלי ארץ ישראל.

בן חיים, א. (2022) ישראל השנייה, ידיעות ספרים, תל אביב.

בן נחום, י. (1989), 'השומר הצעיר – צופיות, הגשמה ומעורבות פוליטית', בתוך: עידן מסי 13, יד יצחק בן צבי, ירושלים, ע' 62-74.

בס, ש. מערבי, ד. (1938) שירה הנוער, מילים שמואל בס, לחן: דוד מערבי.

בר-לב, מ. (1989) 'בני עקיבא – תנועת הנוער הדתית-החלוצית', בתוך: נאור, מ. (עורך) (1989) עידן, מסי 13, תנועות הנוער 1920-1960, יד יצחק בו צבי, ירושלים.

גרטל, ג. (2016), עין משוטטים, ראשית הטיולים בתנועות הנוער 1912-1942, מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל.

גת, ר. (1974) המעורבות הפוליטית של תנועות הנוער של ארץ ישראל העובדת 1933-1945, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב. לא פורסם.

דברי סופרים (1949) בפגישה השנייה שזימן ראש הממשלה, דוד בן גוריון ביום י"ח בתשרי תש"י – 11 באוקטובר 1949.

דברי שיח א' החינוך לאור קיבוץ גלויות (1951), הרצאות ודברי חברים, מפלגת פועלי ארץ ישראל, תשי"ב, תל אביב.

דברי שיח ב', הנוער בישראל: מציאות, בעיות, תפקידים (1951)

- הרצאות ודברי חברים, מפלגת פועלי ארץ ישראל, תשי"ב, תל אביב.
- האס, ו. (2021), **תנועות הנוער ותנועות הבוגרים מאידאולוגיה למעשה**, מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל.
- הורוביץ, ד. (1993), **תכלת ואבק, דור תש"ח – דיוקן עצמי**, כתר, ירושלים.
- הימן זהבי, ר., גרטל, ג. (2017), **חינוך מאפשר החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים**, מחקרי מועצת תנועות הנוער בישראל.
- הימן זהבי, ר. (2020) **'חינוך מאפשר: מאפייני החינוך בתנועת נוער'**, בתוך: מיכאלי, נ. וגרטל, ג. (עורכים) **תנועות הנוער בישראל: ייחודיות בת מאה, מכון מופ"ת ומועצת תנועות הנוער**, תל אביב, ע' 103-122.
- הכהן, ד. (1994) **עולים בסערה, העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1948-1953**, יד יצחק בן צבי, ירושלים.
- המכון לחקר חברתי שימושי (1976), **הרצוי והמצוי בתנועת הנוער בעיני הנוער הלומד בישראל**, בוצע עבור אגף הנוער במשרד החינוך והתרבות, ירושלים.
- חכלילי, ב. (1989), **'הנוער העובד – תנועת הנוער הגדולה'**, בתוך: **עידן מסי 13**, יד יצחק בן צבי, ירושלים, ע' 37-48.
- כפכפי, י. (עורך) (1975), **שנות המחנות העולים עשור ראשון** תרפ"ה (1924) – תרצ"ד (1934): צמיחה, איחוד, גיבוש "תולדות והקמת תנועת הנוער החלוצית-ציונית-סוציאליסטית" המחנות העולים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- לב. י. (עורך) **ספר בני עקיבא**, ההנהלה הארצית של בני עקיבא בישראל, תל אביב.
- לם, צ. (1991) **תנועות הנוער הציוניות במבט לאחור**, ספרית פועלים, יד יערי, תל אביב.
- מיכאלי, נ. וגרטל, ג. (עורכים) (2020) **תנועות הנוער בישראל: ייחודיות בת מאה, מכון מופ"ת ומועצת תנועות הנוער**, תל אביב.
- נאור, מ. (1991), **ספר העליות**, מסדה ומשרד הבטחון, תל אביב.

- נאור, מ. (עורך) (1989) עידן, מסי 13, תנועות הנוער 1920-1960, יד יצחק בן צבי, ירושלים.
- נאור, מ. (עורך) (1986) עידן, מס' 8, עולים ומעברות 1948-1952, יד יצחק בן צבי, ירושלים.
- סיקרין, מ. (1986) 'העלייה ההמונית - ממדיה, מאפייניה והשפעותיה'. בתוך: נאור, מ. (עורך) (1986) עידן, מס' 8, עולים ומעברות 1948-1952, יד יצחק בן צבי, ירושלים.
- עזתי, ר. (1991) הסתדרות הצופים העבריים בארץ ישראל, תנועה כללית והגשמה חלוצית 1936-1946 חיבור לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב. לא פורסם.
- פרס, י. (תשכ"א) 'תנועת הנוער החלוצית', בתוך: אורים, ירחון לשאלות חינוך ותרבות, כרך יח', ה', ע' 337-343.
- קצ'נסקי, מ. (1989), 'תנועות הנוער במעברות וכיישובי העולים', בתוך: עידן, מסי 13, יד יצחק בן צבי, ירושלים, ע' 191-204.
- קרייטלר, ה. ו.ש. (1964) 'יחסו של הנוער הישראלי לאידיאלים חברתיים', בתוך: מגמות, רבעון לחקר בעיות הילד, מכון סאלד, ירושלים כרך יג', ע' 174-183.
- קרן, ש. (2009) 'הפלמ"ח "העממי" - גיוס נוער השכונות (1942-1944)' בתוך: ויץ, י. פלמ"ח - שתי שיבולים וחרב, משרד הביטחון. עמ' 153-184.
- רוטנברג, מ., יובל, י., 'תנועת הנוער בריכוזי העולים', בתוך: ספר בני עקיבא, ההנהלה הארצית של בני עקיבא בישראל, תל אביב, ע' 114-121.
- רוטנברג, מ. נאור, מ. (1962), תנועות הנוער בישראל ובעולם, הוצאת עמיחי, תל אביב.
- רונן לבנה, ש. (2020), 'מועצת תנועות הנוער: הובלת תוכניות ומיזמים של תנועות הנוער - תהליך של הכרה ושיתופי פעולה', בתוך: מיכאלי, נ. וגרטל, ג. (עורכים) תנועות הנוער בישראל: ייחודיות בת מאה, מכון מופ"ת ומועצת תנועות הנוער, תל אביב.

מחקרי מועצת תנועות הנוער

מועצת תנועות הנוער הינה ארגון וולונטרי לתנועות הנוער בישראל. המועצה מהווה שולחן משותף ומקום מפגש לראשי התנועות מכל גווני הקשת הפוליטית, העוסקים בבעיות אקטואליות בנושאי חינוך, במעורבות הנוער בתהליכים חברתיים ובפעילות ציבורית, וכן בבעיות השעה של החברה הישראלית. כל זאת מתוך זיקה לתנועה הציונית ולמגילת העצמאות. כמו כן מהווה המועצה גוף מתאם בין התנועות השונות בכרויקטים משותפים ומול משרדי ממשלה, בתיאום טיולים ארציים, מחנות קיץ, בטיחות, בריאות וביטחון.

ד"ר נעם אבן, חוקר תנועות הנוער והחברה הישראלית, בעלים ומנכ"ל של חברת הצוות הדידקטי בע"מ, בחן את פעילות תנועות הנוער בקליטת העלייה ובפריפריה הגיאוגרפית והחברתית.

המחקר מתמקד בשלושה שערים. הראשון, ראשית שנות ה-50 של המאה העשרים, בהן התמודדה מדינת ישראל עם העלייה ההמונית אחרי הקמת המדינה. תנועות הנוער נבחנו בהצהרותיהן למול מעשיהן בנושא קליטת הנוער העולה.

השער השני דן בשנות ה-90 ועד תחילת המאה העשרים ואחת. בעקבות העלייה מאתיופיה וממדינות ברית המועצות לשעבר, ולצד ניסיונות חוזרים ונשנים להגיע לנוער בעיירות הפיתוח ובשכונות בערים ותיקות, נבחנה פעילות התנועות. לאור מסקנות משנות ה-50 אפשר לראות שינויים של ממש בתפיסת הפעילות ובארגון של תנועות הנוער בתחום.

בשער השלישי מתוארת בקצרה יוזמה חדשה ורחבה של ג'וינט ישראל, בשיתוף משרד החינוך ומשרד הרווחה והביטחון החברתי ובהובלת מועצת תנועות הנוער. מיזם 'נעים ביחד' מלמד על הדרך המקצועית שעברו התנועות, ועל תהליכים של בדיקה ולימוד בכניסה לפעילות רחבת היקף ומאתגרת.

מחיר מומלץ: ₪ 70

I SBN 978-965-92804-4-5

9 789659 280445

דצמבר 2022 כסלו תשפ"ג